

MISS 65

Meddelanden från Institutionen för svenska språket
vid Göteborgs universitet

Louise Holmer

Grammatik i SAOL

En undersökning av grammatisk information i
Svenska Akademiens ordlista över 130 år

September 2016

MISS är en oregelbundet utkommande serie, som i enkel form möjliggör spridning av institutionens skriftliga produktion. Innehållet skall kunna vara skiftande: preliminära versioner av vetenskapliga artiklar, utredningar av allmänt intresse, recensioner, forskningsrapporter, licentiatuppsatser m.m. Bidragen är på ett naturligt sätt inriktade på ämnet nordiska språk inklusive svenska, men området får tas i vid mening. Varje enskild författare ansvarar för sitt bidrag. Synpunkter och förfrågningar mottas med tacksamhet.

ISSN 1102-4518

© Institutionen för svenska språket och författaren

Produktion:
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE-405 30 GÖTEBORG

Ineko AB
Källered

Abstract

This licentiate thesis deals with the grammatical information provided in the *Swedish Academy Glossary* (SAOL = *Svenska Akademiens ordlista*), a Swedish monolingual, contemporary and orthographic dictionary, first published in 1874. It has since appeared in 14 editions, the latest one published in 2015. Thus, the glossary reflects the historical development of Swedish during its existence.

The material investigated includes most of the editions of SAOL: 1 (1874), 6 (1889), 7 (1900), 8 (1923), 9 (1950), 10 (1973), 11 (1986), 12 (1998), and 13 (2006, also in the form of a CD-ROM in 2007 and a phone app in 2011). The paper editions are accessible via the website SAOLhist, with various search possibilities.

Grammatical information in SAOL is investigated on three structural levels: in prefatory text (prefaces and introductions), in the set of headwords, and in entry texts.

Grammatical information in the prefaces and introductions in SAOL is sparse, and when grammatical issues are raised, it is almost exclusively with regard to their lexicographic realization.

The headwords are examined with regard to verbal derivatives, strong and irregular inflected forms, adjectives in neuter form, occasionally classified as adverbs, and multiword units such as phrasal verbs.

In entry texts, special attention is paid to word class labelling, including subcategories, and inflection, gender marking and syntactic notation.

The study shows that the amount of grammatical information per headword varies considerably, between editions as well as between word categories. On the whole, there is considerably more grammatical information than might be expected in a monolingual glossary, primarily aimed at orthography and inflection.

KEYWORDS: Swedish, grammar in dictionaries, lexicography, SAOL, SAOLhist

Innehåll

1.	Inledning.....	1
1.1	Syfte och frågeställningar.....	2
1.2	Material och metodologiska utgångspunkter.....	3
1.3	Förklaring av termer.....	4
1.4	Disposition.....	5
2.	SAOL.....	7
2.1	SAOL som ordbok.....	8
2.2	Bakgrunden till SAOL.....	10
2.3	Svensk rättstavning och språkvård.....	11
2.4	SAOL i olika upplagor.....	12
2.4.1	SAOL 1 (1874).....	13
2.4.2	SAOL 6 (1889).....	14
2.4.3	SAOL 7 (1900).....	15
2.4.4	<i>Ordförteckning över svenska språket</i> (1916).....	17
2.4.5	SAOL 8 (1923).....	18
2.4.6	SAOL 9 (1950).....	19
2.4.7	SAOL 10 (1973).....	21
2.4.8	SAOL 11 (1986).....	22
2.4.9	SAOL 12 (1998).....	23
2.4.10	SAOL 13 (2006).....	26
2.4.11	SAOLhist.....	27
2.5	Liknande rättskrivningsordböcker.....	28
2.5.1	Norden.....	28
2.5.2	Tyskland, Nederländerna.....	30
2.6	Sammanfattning.....	31
3.	Grammatik och ordböcker.....	33
3.1	Vad menas med grammatik?.....	33
3.2	Grammatik i ordböcker.....	35
3.2.1	Grammatik och ordbok.....	36
3.2.2	Tre nivåer av grammatisk information.....	37
3.2.3	Grammatisk information i förhållande till användaren.....	41
3.3	Modern grammatisk beskrivning.....	42
3.3.1	Ordklassindelning.....	42

3.3.2	Morfologi – böjning och ordbildning	44
3.3.3	Syntax, valens och konstruktionsmönster	46
3.3.4	Substantiv.....	47
3.3.5	Adjektiv.....	49
3.3.6	Verb	50
3.3.7	Particip	52
3.3.8	Adverb.....	53
3.3.9	Pronomen.....	53
3.3.10	Övriga ordklasser.....	54
3.4	Sammanfattning.....	55
4.	Grammatik i SAOL:s förtexter	57
4.1	Förtexter i ordböcker	58
4.2	SAOL:s förtexter – beskrivning och karaktäristik	58
4.2.1	Grammatiska utsagor.....	60
4.2.2	Ordklasser.....	62
4.2.3	Böjning.....	65
4.2.4	Genus	73
4.2.5	Avledningar	75
4.2.6	Particip	77
4.2.7	Konstruktioner.....	79
4.3	Sammanfattning och diskussion	80
5.	Grammatik i SAOL:s lemmauppsättning.....	83
5.1	Verbavledningar	84
5.1.1	Avledningen <i>-ande</i>	84
5.1.2	Avledningen <i>-ende</i>	87
5.1.3	Avledningen <i>-ning</i>	89
5.1.4	Avledningen <i>-are</i>	90
5.1.5	Sammanfattande diskussion.....	91
5.2	Adjektiv eller adverb? Fallen <i>allvarligt, väsentligt</i> m.fl.	91
5.3	Flerordsenheter som lemmen	93
5.4	Starka och oregelbundna former som lemmen	96
5.5	Typografisk markering	98
5.6	Sammanfattning och diskussion	99
6.	Grammatik i artikeltexter	103

6.1	Ordklassinformation.....	104
6.1.1	Placering.....	105
6.1.2	Underkategorier.....	106
6.2	Böjning.....	109
6.2.1	Böjningsinformation substantiv.....	109
6.2.2	Böjningsinformation verb.....	113
6.2.3	Böjningsinformation adjektiv.....	118
6.2.4	Böjningsinformation pronomen.....	120
6.2.5	Sammanfattning.....	122
6.3	Syntaktisk information vid verb och adjektiv.....	123
6.3.1	Valens hos verb.....	123
6.3.2	Attributiv och predikativ användning av adjektiv.....	125
6.4	Sammanfattning och diskussion.....	126
7.	Diskussion och framtida forskning.....	129
7.1	Grammatik i förtexten.....	129
7.2	Grammatik i lemmauppsättningen.....	131
7.3	Grammatik i artikeltexten.....	132
7.4	Övergripande diskussion.....	133
7.5	Framtida forskning.....	136
	Litteratur.....	137
	Ordböcker, databaser och övriga referensverk.....	137
	Övrig litteratur.....	139
	Efterord.....	147

1. Inledning

Svenska Akademiens ordlista är för nutida användare troligtvis främst känd för att innehålla en stor mängd uppslagsord och uppgifter om dessa uppslagsords stavning, böjning och i viss mån uttal. När en ny upplaga publiceras uppmärksammas det vanligen i media och bland allmänheten. Den första upplagan av ordlistan publicerades 1874 och den senaste upplagan, den fjortonde, år 2015. Ordlistan har alltså kommit ut kontinuerligt under ca 140 år. Ända sedan den första upplagan av *Svenska Akademiens ordlista* publicerades har ordet ”ordlista” använts i titeln. För att vara en ordbok kan man alltså anta att den är relativt minimal (jämför användning av ordet *ordbok* i förhållande till ordet *ordlista* i avsnitt 1.3).

Förutom stavning och böjning innehåller *Svenska Akademiens ordlista* (hädanefter SAOL¹) dessutom ofta mer information om många av uppslagsorden, och i föreliggande arbete ägnar jag mig åt att undersöka såväl böjningsuppgifterna som en del av den övriga informationen, med fokus på sådana uppgifter som kan betraktas som grammatiska.

I uppställningen nedan visas ett urval bestående av fem olika uppslagsord med varierande mängd artikeltext från upplaga 6–10 av SAOL, en period omfattande drygt 80 år (årtal för respektive upplaga inom parentes):

6 (1889)	blåsning (-ar) f.; br. mest för verbets t. bet.
7 (1900)	öfverlevande p.a., ofta använt ss. mf.
8 (1923)	² rosa oböjl. attrib. o. predik.

¹ När ordlistan i allmänhet avses används ”SAOL”. När någon särskild upplaga åsyftas skrivs upplagens nummer ut, t.ex. ”SAOL 8”.

9 (1950)	erbjud a tr.; <i>sysslan erbjöds honom</i> , äv. <i>han erbjöds sysslan</i> ; e. <i>sig</i> .
10 (1973)	minnas <i>minns</i> , <i>mindes</i> v. dep. komma ihåg [ej i passiv bet. ihågkommas]

Exemplen ovan illustrerar att det inte bara är uppslagsord som förtecknas i SAOL, utan också annan information av varierande grad: i SAOL 6 från år 1889 ges först en böjningsändelse för substantivet *blåsning* ("ar" för plural), en genusangivelse ("f." för feminint substantiv) och en upplysning om att det finns ett särskilt förhållande mellan uppslagsordet, som är en avledning, och verbets transitiva betydelse. I SAOL 7 noteras att uppslagsordet *öfverlevande* är ett participiellt adjektiv och att det ofta används substantiverat om både maskulina och feminina referenter. I SAOL 8 meddelas att uppslagsordet *rosa* är ett oböjligt attributivt och predikativt ord. I SAOL 9 kategoriseras verbet *erbjuda* som transitivt och två möjliga konstruktioner ges, båda passiva. Dessutom ges en reflexiv förbindelse i förkortad form ("e. sig"). I SAOL 10 ges två böjningsformer fullt utskrivna för verbet *minnas* och det framkommer att det är ett deponentiellt verb som dock ej kan betyda "ihågkommas" i passiv form. All information i de ovan givna exemplen kan klassas som grammatisk – den ger upplysning om ordens former och hur orden fungerar i förhållande till andra ord.

Det som behandlas i föreliggande licentiatuppsats är den grammatiska information som finns i SAOL med exempel från ordlistornas förtexter, uppsättningen av uppslagsord och artikeltexten. Uppsatsen behandlar därmed främst ämnesområdena lexikografi, lexikologi och grammatik.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med föreliggande arbete är att beskriva och analysera grammatisk information i upplaga 1 (1874) – 13 (2006) av SAOL. De aktuella frågeställningar som arbetet utgår från kan formuleras enligt följande:

- Vilken sorts grammatisk information finns det i SAOL, och hur är den beskriven och systematiserad?
- Vilka likheter och skillnader finns det mellan upplagorna?

Frågeställningarna appliceras på tre material: förtexter, lemmauppsättning och artikeltext. Undersökningen består därmed av tre delundersökningar och resultaten från dessa redovisas i varsitt kapitel.

Förhoppningen är att arbetet ska lämna ett bidrag till det forskningsområde som behandlar hur grammatik redovisas i ordböcker. Dessutom vill jag med arbetet komplettera tidigare forskning om SAOL (se vidare kapitel 2). Utöver det är förhoppningen att uppsatsen ska kunna vara till lexikografisk nytta vid utformningen av framtida upplagor av såväl SAOL som andra ordböcker.

1.2 Material och metodologiska utgångspunkter

Materialet för undersökningen utgörs av förtexterna och det lexikografiska innehållet i upplagorna 1, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 och 13 av SAOL. Upplagorna 2–5 utgör i stort sett nytryckningar av första upplagan med endast ett fåtal ändringar (Johannisson 1974:4) och ingår därför inte i materialet. Den specialvariant som publicerades av Akademien 1916 mellan upplaga 7 och 8, *Ordförteckning över svenska språket*, används när det är tillämpligt för att ge perspektiv på SAOL 1–13, men ingår inte i det primära materialet.

De olika upplagorna används i tryckt form såväl som i form av det gränssnitt som finns tillgängligt för allmänheten på webbplatsen <saohist.se> (se vidare avsnitt 2.4.11). Även övriga elektroniska utgåvor används i viss mån (SAOL Plus, en cd-version av SAOL 13, liksom appversionen av SAOL 13). Varje upplaga har kommit ut i ett antal tryckningar, och vilka tryckningar som främst har använts framgår av litteraturförteckningen.

Att materialet utgörs av SAOL 1–13 (2006) och inte 14 (2015) har framför allt följande förklaringar: upplaga 13 markerar slutet på en period av SAOL-upplagor som främst har haft papperspublikationen i fokus. SAOL 14 är också mer reviderad och utökad med avseende på artikeltext än de tidigare upplagorna. Jag har själv ingått i redaktionen för upplaga 14 och har därmed ett annat förhållningssätt till den upplagan än de övriga.²

Uppsatsen är deskriptiv och komparativ och har ett diakroniskt anslag i och med att den behandlar ett material som har utvecklats, reviderats och publicerats ett antal gånger över ca 130 år. Som utgångspunkt för beskrivning och analys av SAOL används framför allt en modell för ordbokstypologi beskriven av Svensén (2004). Svenséns typologi presenteras närmare i avsnitt 2.1. Metodologiska detaljer rörande respektive delundersökning redovisas närmare i varje resultatkapitel.

I uppsatsen relateras SAOL och dess uppgifter om grammatik till nutida svensk grammatik. Som utgångspunkt används framför allt *Svenska Akademiens grammatik* från 1999 (Teleman, Hellberg & Andersson). Även andra nutida grammatikor och språkläror är aktuella, t.ex. Hultman (2003), Dahl (2003) och Josefsson (2005) (se vidare kapitel 3).

I arbetet förekommer ett stort antal exempel på uppslagsord och artikeltext från de olika upplagorna av SAOL. Ambitionen har varit att låta exemplen fördela sig någorlunda jämnt mellan upplagorna. Vidare har strävan varit att använda exempelord från många av bokstäverna i alfabetet, allt för att ge en så rättvisande bild av materialet som möjligt.

² Jag har arbetat med olika ordboksprojekt, däribland SAOL 14, vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, sedan 2005 och har därmed ett inifrånperspektiv.

I arbetets resultatdel inriktar jag mig framför allt på själva publikationerna snarare än författarna, men i den inledande bakgrunden om SAOL berör jag också de personer som ligger bakom verken.

1.3 Förklaring av termer

I föreliggande uppsats används *ordbok* för alla sorters uppslagsverk där ord på något (ordnat) sätt listas och förklaras. Svensén (2004:5) använder *ordbok* som en ”samlingsbeteckning för alla typer av språkligt inriktade referensverk” som behandlas i hans bok. Skillnaden mellan en ordbok och en ordlista är möjligen något otydlig och Svensén behandlar den inte explicit.

I *Nordisk leksikografisk ordbok* (hädanefter NLO) definieras *ordlista* enligt följande: ”leksikografisk uppslagsverk som består av en liste över ord der det gis bare korte ordförklaringer, eller der ordförklaringer forekommer sporadisk eller mangler helt” (NLO 1997:208). I nära anslutning till ordlistan finns *rättskrivningsordboken*, som i NLO beskrivs som en ”ordbok der formålet er å angi ordenes rettskrivning ifølge en viss norm”. Den karakteriseras vidare (i regel) som samtidsspråklig, synkron, standardspråklig och normativ (NLO 1997:226).

Med *lemma* avses i SAOL den representant för uttryckssidan hos det språkliga tecken som en ordboksartikel inleds med (NLO 1997:172, Svensén 2004:115). Till lemmat räknas alla aktuella böjningsformer. I SAOL avses med lemma uppslagsordet, alltså det (eller de) ord som förtecknas i fet eller halvfet stil. Svensén (2004:115) föredrar *lemma* framför *uppslagsord*, bland annat eftersom uppslagsformen inte nödvändigtvis utgörs av *ett* enda ord (som *gå*), utan ibland flera ord (*tära sig, över huvud taget*). En mer specifik betydelse av termen *lemma* aktualiseras i upplaga 12 och 13 i och med införandet av den s.k. lemma-lexemmodellen (se vidare 2.4.9).

Med *lexem* avses delbetydelser hos ett lemma, alltså formell överensstämmelse (med avseende på ordklass och böjning) men semantisk skillnad. Se exemplet *ledare* nedan, indelat i tre lexem (något förkortad artikel från SAOL 14, 2015):

ledare [...] 1. person som leder ngn verksamhet [...] 2. ämne som leder [...] 3. opinionsbildande artikel i tidning [...]

Lemmat *ledare* ovan har i SAOL 14 tre olika betydelser, lexem, och dessa har samma stavning, böjning och ordklass.

I uppsatsen behandlas främst områdena lexikografi, lexikologi och grammatik, som redan nämnts. Med *lexikografi* avses utarbetandet av ordböcker och undersökningar och utveckling av teorier om ordböckers tillkomst, egenskaper,

syften samt bruk (NLO 1997:169).³ Med *lexikologi* avses läran om ordförrådet, alltså det mentala lexikonet. NLO definierar lexikon som ”den del av en språkbrukers kompetans som utgör kunnskap om ordförrådet” (NLO 1997:171). Med *lexikon* avses här (det mentala) ordförrådet. Det förekommer annars att ordet *lexikon* används synonymt med ordet *ordbok* (se vidare Svensén 2004:4 för diskussion om olika intuitiva betydelser hos ordet *lexikon*).

Med *artikel* avses lemma plus tillhörande text och med *artikeltext* den text som används för att på något sätt beskriva eller kategorisera lemmat.

Med *ortografi* avses den *rätta* stavningen, alltså inte bara stavning i allmänhet. I *Svensk ordbok* (SO, 2009) definieras ortografi som ”(sammanfattningen av) principerna för korrekt stavning av ett språks ordförråd”. Numera används inte ordet särskilt ofta (det ingår t.ex. inte i NLO som uppslagsord), men det är relativt vanligt i äldre texter, t.ex. i förtexterna i de tidigare upplagorna av SAOL och i andra texter som behandlar rättstavningsfrågor.

De aspekter av *grammatiken* som är aktuella för uppsatsens del behandlas närmare i kapitel 3.

1.4 Disposition

Uppsatsen är disponerad enligt följande: i kapitel 2 görs en översikt över och beskrivning av SAOL. Kapitlet inleds med en redogörelse för hur SAOL förhåller sig till en typisk ordbok. Sedan sammanfattas kort hur det svenska rättstavningsklimatet såg ut vid tillkomsten av SAOL:s första upplaga. Därefter beskrivs de olika upplagorna av SAOL. Liknande rättskrivningsordböcker på andra språk, främst de nordiska, behandlas också i jämförande syfte.

I kapitel 3 redovisas de utgångspunkter som har med grammatik och ordböcker att göra. Där återfinns också en forskningsöversikt över området ”grammatik i ordböcker”, och jag redogör för vad jag menar med grammatik i SAOL.

Kapitel 4, 5 och 6 är resultatkapitel fördelade enligt följande: i kapitel 4 redovisas resultaten från undersökningen av grammatik i SAOL:s förtexter. Kapitel 5 behandlar exempel på grammatik i SAOL:s lemmauppsättning. Kapitel 6 handlar om grammatik i artikeltexten för ett urval av uppslagsorden. Varje resultatkapitel innehåller också en sammanfattning och diskussion av resultaten.

I kapitel 7 diskuteras resultaten från de tre tidigare kapitlen. Slutligen blickar jag framåt beträffande resultatens användbarhet för kommande upplagor av SAOL och andra ordböcker. Förslag till framtida studier diskuteras också.

³ Ibland används även *metalexikografi* och *lexikografi* synonymt, men för den här uppsatsens del används *lexikografi*.

2. SAOL

SAOL har sedan länge en stark ställning bland svenska enspråkiga ordböcker. Den har givits ut under drygt 140 år och de allra flesta upplagorna har reviderats grundligt innan utgivning. Ett flertal av upplagorna har sålts i hundratusentals exemplar. Ordlistan har betraktats som inofficiell norm för framför allt stavning och böjning och den har varit rättesnöre i ordspel som exempelvis Scrabble.

I det här kapitlet presenteras SAOL. Inledningsvis beskrivs SAOL med hjälp av Svenséns (2004) klassificering och typologi, och sedan jämförs ordlistan kort med SAOB, Akademiens stora och mer historiskt inriktade ordbok. Därefter ges en karakteristik av SAOL:s upplagor 1–13 och SAOL placeras in i ett svenskt och nordiskt lexikografiskt sammanhang med särskilt fokus på rättskrivningsordböcker. Även tyska och nederländska sådana nämns.

SAOL har tidigare varit föremål för ett antal presentationer och undersökningar av ordförrådet. Holm (1951) redogör för ordförrådet i SAOL 9, Bolander (1974) jämför upplaga 9 och 10, och Larsson (2014) gör bl.a. en jämförelse mellan SAOB och SAOL med avseende på lemmuppsättningen. Förhållandet mellan norm och bruk behandlas av bl.a. Gellerstam (2002), Malmgren (2002), Nikula (2010) och Landberg (2012). SAOL i förhållande till exempelvis SAOB och Nystavarna behandlas av bl.a. Ralph (2009) och Malmgren (2009). Även anmärkningar och recensioner har publicerats i dagstidningar och språkvetenskapliga tidskrifter vid utgivningen av nya upplagor (Allén 1973, Westman 1998, Martola 2007 m.fl.).

Till SAOL:s hundraårsjubileum 1974 kom Johannisson & Mattssons skrift ut, *Svenska Akademiens ordlista under 100 år* (1974), och till Svenska Akademiens 200-årsjubileum 1986 publicerades volymen *Svenska Akademien och svenska språket*

med artiklar om SAOB och SAOL av Loman (1986), Sigurd (1986) och Allén (1986).

En stor del av texterna om SAOL är författade av personer med nära anknytning till ordlistan, till exempel huvudredaktörer som Pelle Holm (som ledde arbetet med SAOL 9), Gösta Mattsson (SAOL 10), Martin Gellerstam (SAOL 11–13) och Sven-Göran Malmgren (SAOL 14).

2.1 SAOL som ordbok

Hurdan är då SAOL, som ordbok betraktad? SAOL är framför allt utarbetad med avseende på den lexikografiska funktionen *produktion* (Svensén 2004:15f., Tarp 2006), d.v.s. den aktiva, språkliga aktiviteten ”skrivande”. Vidare är den *enspråkig* med svenska som både objektspråk och beskrivningsspråk (Svensén 2004:16). Med tanke på att de olika upplagorna har utkommit någorlunda regelbundet (och därigenom syftar till att beskriva ett kortare språkskede) och att de avser att exemplifiera det samtida ordförrådet, kan SAOL beskrivas som *synkronisk* och *samtidspråklig* (Svensén 2004:28).

Med avseende på norm och bruk kan SAOL klassas som *normativ* för stavning och böjning, men inte beträffande ordförrådet.⁴ Förhållandet mellan norm och bruk är problematiserat och diskuterat av bl.a. tidigare nämnda Gellerstam (2002), Malmgren (2002), Nikula (2010), och Landberg (2012). SAOL är normativ men lutar sig mot bruket. När språkbruket ändras, ändras även uppgifter i SAOL.

Ordlistans avsedda *målgrupp* har förändrats över tid. I SAOL 1 nämns i förordet att ordlistan överlämnas åt ”den läsande världen”, vilket troligen avser de skolade och utbildade användarna, och kanske inte riktigt den breda allmänheten. I SAOL 7 (s. I) och 8 (s. III) meddelas i förorden i stället att ordlistan framläggs för ”allmänheten”, och i upplaga 8 nämns också att den används som skolbok (s. IV). I upplaga 12 och 13 talas om ”användaren” utan att denna preciseras, och kontakten med allmänheten lyfts fram som viktig. SAOL får klassas som *allmänspråklig* med en målgrupp som förutsätts vara väl förtrogen med svenska språket.

För att kunna analysera och diskutera SAOL vidare är det nödvändigt att aktualisera ordboksstrukturen, där SAOL framför allt behandlas i förhållande till mega-, makro- och mikrostrukturen. *Megastrukturen* har att göra med hur ordbokens olika delar förhåller sig till varandra, såsom ordningsföljden och relationerna mellan förtexter, lemmauppsättning och eventuella andra delar (Svensén 2004:447).

⁴ Svensén (2004:29) kallar SAOL ”svagt normativ” i och med att den tillåter stavnings- och böjningsvarianter.

Makrostrukturen har att göra med ordningen och relationerna mellan de ordboksartiklar som ingår (Svensén 2004:435). För SAOL:s del har det i de flesta upplagorna inneburit en *nästalfabetisk* struktur. I en sådan samlas sammansättningar och avledningar i ett *näste* (Svensén 2004:441) under ett huvudord. Huvudordet som inleder nästet står utdraget till vänster i raden, medan eventuella avledningar och sammansättningar följer, ofta i kondenserad form (se figurer i kapitel 2). SAOL 12 och framåt har i stället en *glattalfabetisk* struktur med alla ord i strikt alfabetisk ordning (se vidare avsnitt 2.4.9). Där återfinns alltså varje lemma på en ny rad.

Mikrostrukturen behandlar de uppgifter som finns i artikeltexten till ett lemma, (och ibland också lemmat självt). Inom mikrostrukturen kan ytterligare finindelningar vara aktuella (Svensén 2004:409f.). Förutom dessa typer av struktur är det i några fall i uppsatsen aktuellt att tala om *fördelningsstruktur* (Svensén 2004:98), alltså hur information fördelas mellan olika ordbokskomponenter (såsom ifall informationen återfinns i lemmauppsättningen, i översiktsartiklar, i utanförtex-ten eller rentav i andra verk som ordboken hänvisar till).

Den prototypiska ordboken kan beskrivas som enspråkig, lingvistisk, semasiologisk⁵, standardspråklig och med ett pedagogiskt syfte mer än ett akademiskt (Geeraerts 1989:293f.). SAOL får sägas uppfylla dessa kriterier. Dock visar sig många användare (nuförtiden) vara ute efter definitioner av ord, och det behovet har inte alltid uppfyllts av ordlistan.

Något som skiljer SAOL från mer omfattande ordböcker är också graden av kondensering eller textförtätning i artikeltexten (se Svensén 2004:104). I SAOL används ofta en platshållarsymbol som i regel representerar lemmat eller delar av det, se exempel från SAOL 10:

ör | a -at [...] -on | lidande ~t ~n s.

I exemplet ovan används lodstreck, bindestreck, slinga (~) och ordförkortning. Lodstrecket visar bl.a. var efterledet ska fogas till förledet vid en sammansättning, bindestrecket framför speciessuffixet (-at) är en platshållarsymbol för en del av lemmat, tilde föregår speciessuffixet (~t) och ordklassangivelsen ”substantiv” förkortas till ”s.”. Graden av kondensering i SAOL kan framstå som extra hög eftersom det inte finns så mycket artikeltext i form av längre definitioner och språkprov.

Som Svensén (2004:113f.) påpekar har kondenseringen tidigare drivits långt i ordböcker riktade mot vuxna användare, främst i avsikt att spara utrymme. Den

⁵ En *semasiologisk* ordbok är ordnad efter det språkliga tecknets uttryckssida. En alfabetiskt ordnad allmänordbok är ett typiskt exempel på en semasiologisk ordbok. Motsatsen, en *onomasiologisk* ordbok, är i stället ordnad efter de lexikaliska enheternas egenskaper på innehållssidan (Svensén 2004:27, NLO:193, 231).

ökade användarhänsynen på senare tid har dock gjort att informationen i ordböcker nu görs mer lättillgänglig – platshållarsymboler används i mindre utsträckning och presentationen förenklas.

2.2 Bakgrunden till SAOL

SAOL kom till som en sorts ram till det mycket mer omfattande verket SAOB, vars igångsättning (och slutförande) uppenbarligen skulle dröja. Med anledning av detta hade Akademien

”[...] varit betänkt på utarbetande af ett slags ram till Ordboken, en utförlig *Ordlista*; utan ordförklaring, härledning och andra lexikaliska omdömen, men med angifvande af ordens kön, böjning och dylika formella bestämningar, i enlighet med våra dagars språkgranskning; en åtgärd, hvarigenom jemväl, uti ett stort helt, de af Akademien antagna grunder för rättskrifningen kunna ses i sin tillämpning, tillika med de enskilda jemkningar, dem vetenskapen äfven här har framkallat” (s. 323 i *Svenska Akademiens handlingar*, citerat i SAOL 1:IV).

I citatet ovan kan noteras att avsikten med SAOL är att ge formella upplysningar om orden snarare än att vara uttömmande angående definitioner. *Svenska Akademiens ordbok*, SAOB, som SAOL kontrasteras mot i det inledande citatet, ger däremot en mycket omfattande beskrivning av svenskan från 1520-talet till ”våra dagar”, vilket bör utläsas som den tid då det band som avses, publicerades. Det första häftet av SAOB gavs ut 1893, det första bandet med ord från A–ANLÖPNING publicerades år 1898 och det senaste bandet, nummer 36 med TYNGA–UTSUDDA år 2012. På <saob.se> där en ny, teckenrätt version finns sökbar, har publiceringen kommit fram till VEDERSYN.

En ordboksartikel i SAOB innehåller både etymologi och förstabelägg, samtliga historiska ordformer och samtliga delbetydelser (kallade ”moment”) som har funnits för ett visst uppslagsord. För mer utförliga beskrivningar av SAOB (med reservation för att följande uppräkningsbara bara utgör en bråkdel av befintligt material) hänvisas till Allén, Loman & Sigurd (1986) där Akademiens språkliga arbete beskrivs, och Lundblad (1992) som ger en fyllig handledning till SAOB. En avhandling från senare tid är Rosqvist (2014) som undersöker kollokationer i SAOB och i textkorpusar.

SAOL och SAOB har genom åren haft en hel del beröringspunkter, särskilt beträffande de tidigare upplagorna av ordlistan. Svenska Akademien har finansierat båda projekten. Vid upplaga 7, 8 och 9 var huvudredaktören för SAOL samtidigt verksam vid SAOB, och vid upplaga 8 och 9 även ordbokschef vid SAOB (Malmgren 2015:97, se också Sigurd 1986).

I följande avsnitt behandlas några av de stavningsfrågor som dryftades under 1800-talet när den första upplagan av SAOL kom till. Även något om svensk språkvård och ordlistan i förhållande till språkvårdande instanser behandlas.

2.3 Svensk rättstavning och språkvård

SAOL kom till under en tid då den svenska och nordiska rättstavningen var en fråga som debatterades flitigt. En tidig skrift med stavningsnormering från Akademiens sida är akademiledamoten Carl Gustaf Leopolds stavningslära som publicerades år 1801 i Svenska Akademiens handlingar, rubricerad *Afhandling om svenska stafsättet* (se vidare Santesson 2000). De av Leopold föreslagna stavningarna har hållit sig till våra dagar vad beträffar flertalet ord, med exempel som *absolut* och *choklad* (Santesson 2000:105),⁶ dubbeltecknad konsonant i småord som *att*, *till* och *upp*, och en försvenskad stavning av främmande ord (Santesson 2000:87f.).

Ortografin fortsatte att diskuteras under 1800-talet och ledde bland annat fram till ett rättstavningsmöte i Stockholm år 1869. Danska och norska språkvetare var inbjudna och de ledord som var aktuella beträffande stavningen var framför allt ”sammordiskhet” och ”ljudlikhet”. Akademien blev dock ej erbjuden att närvara. Om så hade varit fallet, skulle troligen den konservativa språkvetaren Rydqvist ha representerat Akademien (se vidare Ståhle 1970:7). I efterdyningarna av rättstavningsmötet föddes en rörelse som förespråkade en mer ljudenlig stavning, den s.k. nystavningen. Ur denna rörelse bildades Rättskrivnings-sällskapet som publicerade tidskriften *Nystavaren*. Tack vare nystavarnas arbete antogs flera av rörelsens stavningsförslag och dessa offentliggjordes genom ett regeringscirkulär år 1906. För vidare diskussion om rättstavningsfrågan hänvisas till exempelvis Ståhle (1970), Hellberg (2006) och Malmgren (2009).

När de första upplagorna av SAOL kom ut (1874 och framåt) betraktades de som rätt konservativa. Som motvikt mot de bakåtsträvande akademiordlistorna publicerades senare ett flertal andra rättskrivningsläror, t.ex. Lundells *Svenske Ordlista med reformstavning ock uttalsbeteckning* (1893) (och ännu senare Lyttkens & Wulffs *Svenske ordlista* 1911).

SAOL har fungerat språkvårdande, men inte i statlig regi. Under 1900-talet har dock den officiella språkvården förstatligats i Sverige. Det som år 1944 började som Nämnden för svensk språkvård uppgick på 70-talet i Svenska språknämnden och blev därefter Språkrådet, som är en avdelning under den statliga myndigheten Institutet för språk och folkminnen. Språkrådet har funnits sedan

⁶ Santesson jämför Leopolds förteckning på 1417 ord med SAOL 12 och visar att 1232 ord från Leopold finns kvar i SAOL 12, medan 185 ord har utmönstrats (t.ex. *arkli*, *enterprenera*) eller fått ändrad form (t.ex. *kalesonger* - *kalsonger*, *logika* - *logik*).

2006 som en sammanslagning av Svenska språknämnden, Sverigefinska språknämnden och Klarspråksgruppen i Regeringskansliet (se vidare Språk och folkminnen 2016). Språkrådet har gett ut en mängd språkvårdande skrifter, t.ex. *Språkriktighetsboken* (2005) och *Svenska skrivregler* (2008).

2.4 SAOL i olika upplagor

I de följande avsnitten görs en mer detaljerad genomgång av materialet, d.v.s. de olika upplagorna av SAOL. I tabell 2.1 visas en översikt av SAOL 1–14 med publiceringsår för första tryckningen, huvudredaktör och *ungefärligt* lemmaantal. Tidigare förekommer olika uppgifter om antal lemman i särskilt de äldre upplagorna (se t.ex. Gellerstam 2009a:56). I tabellen 2.1 och härnäst i uppsatsen används dock de uppgifter som går att få fram ur SAOLhist (se 2.4.11) för de äldre upplagorna, vilket medför att några upplagor presenteras med ett mindre lemmaantal än vad som tidigare har varit fallet.

TABELL 2.1 Översikt över SAOL, upplaga 1–14

Upplaga	Årtal	Huvudredaktör	Lemmaantal
1–5	1874–1883	Fredrik August Dahlgren	33 700
6	1889	Fredrik August Dahlgren	41 000
7	1900	Otto Hoppe	71 000
8	1923	Ebbe Tuneld	77 000
9	1950	Pelle Holm	150 000
10	1973	Gösta Mattsson	137 000
11	1986	Martin Gellerstam	114 000
12	1998	Martin Gellerstam	117 000
13	2006	Martin Gellerstam	123 000
14	2015	Sven-Göran Malmgren	126 000

Intervallen mellan de olika upplagornas utgivning har växlat och antalet lemman ökat från den första upplagans ca 33 700 till den senaste upplagans 126 000 med en topp vid SAOL 9 med 150 000 lemman. I uppställningen ovan är alltså även SAOL 14 med, även om den inte ingår i analysmaterialet.

SAOL innehåller numera över 120 000 uppslagsord, vilket gör att den räknas som stor, sett till antalet. Det vanliga är annars att ordböcker avsedda för t.ex. skolbruk håller sig mellan 15 000 och 35 000 uppslagsord medan mer omfattande definitionsordböcker riktade mot avancerade användare innehåller mer än 60 000 (Svensén 2004:33f.).

I följande avsnitt behandlas de olika upplagorna av SAOL, och även *Ordförteckningen*.

2.4.1 SAOL 1 (1874)

Den första upplagan av SAOL gavs alltså ut 1874 och innehåller ca 33 700 lemmar. Den trycktes i 2 000 exemplar och sålde snabbt slut. Upplaga 2–5 kom i tät följd enligt följande: SAOL 2 (1874), SAOL 3 (1875), SAOL 4 (1880) och SAOL 5 (1883) (Johannisson 1974:4). Dock är upplaga 2–5 att betrakta som nytryckningar av första upplagan med få ändringar (Ralph 2009:50), och dessa upplagor behandlas inte närmare här. Sammanlagt sålde upplaga 1–5 i ca 21 000 exemplar (Johannisson 1974:4).

Huvudredaktör för den första upplagan var Fredrik August Dahlgren som var akademiledamot och hade erfarenhet av att samla språkprov till SAOB. Dock hade språkforskaren och akademiledamoten Johan Erik Rydqvist relativt stort inflytande över de språkliga upplysningarna i ordlistan (Ralph 2009:44–47). Det var också Rydqvist som hade kommit med förslaget till Svenska Akademien om att ge ut just en ordlista i väntan på SAOB (Gellerstam 2009a:53).

Antalet uppslagsord i den första upplagan uppgår till ungefär 33 700. SAOL 1 bygger till stor del på Dalins ordbok (1850–1855) beträffande lemmauppsättningen. Dock innehåller SAOL 1 ett mycket sparsamt antal ”främmande ord”, och det finns därför gott om exempel på ord som är med i Dalins ordbok och senare upplagor av SAOL, men inte i just SAOL 1 (t.ex. *absolut*, *amiral*, *massiv*, *rekommendera* m.fl.) (Malmgren 2002:7, Gellerstam 2009a:54). Förklaringar till att den innehåller så få främmande ord skulle kunna vara att Rydqvist hade stort inflytande och hade det äldre språket som förebild. Dessutom angavs genus för alla nomen i SAOL 1 (se figur 2.1). Att ta med främmande ord skulle ha gjort arbetet med att tilldela de främmande orden lämpligt svenskt genus alltför omfattande (Malmgren 2009:122). I figur 2.1 visas bland annat exempel på den nästalfabetiska sorteringen och genusuppgifter för substantiv.

Gala (*gal*, *gol*, *golo* [oftare *galde*], *galit*), v. intr. **-ande**, s. n. — **Galen** (*galet*; *galne*, *-a*; *galnare*, *galnast*), adj. (eg. part. pret. af *gala* och betydde urspr. *förtrollad*). **-panna** (pl. *-or*), s. f. **-skap** (pl. *-er*), s. m.; brukas ej i plur. för bet. *vansinne*. **Galet**, adv. **Galning** (pl. *-ar*), s. m.
Galeas (pl. *-er*), s. m.
Galeja (pl. *-or*), s. f. Förr med bem. *galer*; brukas ännu i det bildliga tale-

FIGUR 2.1. SAOL 1, exempel på artiklar under bokstaven G.

En ordlista utgiven av Akademien var efterlängtdad som stavningsmässigt rättensnöre, men mottagandet blev inte enbart positivt. Följande noteras år 1874 efter Läraresällskapets möte om att använda SAOL 1 som grund för stavning i modersmålets rättskrivning:

Ordlistan kunde, ansåg man, åtminstone tills vidare, fylla detta behof [behovet av en ledande norm, min anm.]. Visserligen framställdes åtskilliga anmärkningar mot hennes uppställning och följdriktighet; men dels blefvo dessa beriktigade, dels ansågos de af mindre betydighet, och ej svårare, än att ändring kunde ske i en följande upplaga. (DN 16/9 1874)

Ett antal tidningsnotiser från ungefär samma tid rapporterar liknande beslut från andra städers lärarsällskap. Slutsatsen var att ordlistan trots allt fyllde en funktion som ortografiskt rättesnöre, även om den inte ansågs vara helt och hållet tillfredsställande. Den fick bland annat också kritik för luckor i ordförrådet (Gellerstam 2009a:55).

2.4.2 SAOL 6 (1889)

Den sjätte upplagan av ordlistan kom ut år 1889. Dahlgren var huvudredaktör även för denna upplaga, men nu med Esaias Tegnér d.y., språkprofessor och akademiledamot, vid sin sida i stället för Rydqvist. Tegnér var inte lika språk-historiskt inriktad utan snarare villig att modernisera stavning och ordförråd. Ordlistan motarbetade i viss mån nystavarnas förslag, men gick dem till mötes på en del punkter (Johannisson 1974:6). Den sjätte upplagan anbefalldes av konungen att ligga till grund för skolornas stavning enligt Kgl Maj:ts cirkulär från november 1889 (Stähle 1970:21).

SAOL 6 innehåller ca 41 000 uppslagsord. Det ges förhållandevis många variantformer, eller *växelformer* som de kallas enligt förordet, med motiveringen att språket självt uppför sig på ett visst sätt och ibland saknar en självklar huvudform (Johannisson 1974:6, Sigurd 1986:200, SAOL 6:IV). Ökningen i antalet uppslagsord beror bland annat på att fler sammansättningar och avledningar har tagits med, medan somliga grammatiska uppgifter har tagits bort. Sigurd (1986:201) anför som exempel förkortningar för substantiv ("s.") och verb ("v."). De stavningsändringar som har införts rör bl.a. *gt* som här bytts ut mot *kt* i ord som *bukt*, *makt* och *täkt*, växelformer beträffande *e* och *ä* för ord som *elg* (se figur 2.2) och *venster*, men däremot inte införandet av former som *rött* och *vitt*, eftersom det ansågs vara alltför "dristigt".

<p>Elf (<i>elfvar</i>, stundom <i>elfver</i>) f.; best. sg. <i>elfven</i>. -daling (-ar) m. Inbyggare i Elfdalen. – Skrifvas äfven <i>Älf</i> o. s. v.</p> <p>Elfenben n. -benskam (-mar) m.</p> <p>Elfva räkn. Elfte.</p> <p>Elg l. Älg (-ar) m. -kalf (-var) m. -ko (-r) f. -oxe (-ar) m. -tjur (-ar) m.</p> <p>Eljest adv. Skrifves äfven <i>eljes</i>.</p>	<p>för religionens sanningar. -het f.</p> <p>En (e långt; pl. -ar) f. -barr (pl. =) n. -buske (-ar) m. -bär (pl. =) n. -ris n. -ruska (-or) f. Enelag m.</p> <p>En (e kort) m. och f. Ett n. 1) Räk n. <i>En och en</i> l. <i>en</i> i sänder. <i>I ett</i>, oafbruttet, oupphörligt. <i>Med ett</i>, med ens. 2) Obest. pron., genit. ens, pl. (i hvar-</p>
---	---

FIGUR 2.2. SAOL 6, exempel på artiklar under bokstaven E.

Stavning med *fv* för v-ljudet behålls också med argumentet att en ändring skulle ändra skriftbilden och bryta mot den allmänt antagna ordningen (Sigurd 1986:201).

2.4.3 SAOL 7 (1900)

I och med SAOL 7 (1900), flyttade det redaktionella arbetet till Lund. Otto Hoppe blev huvudredaktör. Han gick efter färdigställandet av ordlistan vidare till SAOB (Johannisson 1974:6f.). SAOL-redaktionen fortsatte att vara knuten till Lund även vid upplagorna 8–10.

Den största förändringen gentemot tidigare upplagor är den stora ökningen av sammansättningar och ”främmande ord”. Medtagandet av de främmande orden motiveras i förordet med att det är bättre att de ”uppträda i hyfsadt skick, med tidsenlig stafning, än att allt på detta område öfverlåtes åt godtycket” (SAOL 7:II).

Ordförrådet har ökats så att lemmaantalet hamnar runt 71 000 ord. Däremot har man knappat in på de grammatiska uppgifterna (Johannisson 1974:7). Bland annat får inte alla ord ordklassmarkering – de sammansatta ordens efterled lämnas utan ordklassuppgift. Den för ordlistan nya beteckningen ”realgenus” införs (se figur 2.3 med lemmat *liti*), förkortad till ”r.” vid ord som tidigare bara har haft grammatiskt genus ”m.” eller ”f.”.⁷

⁷ Denna förkortning används också i SAOB vid samma tidpunkt (Sigurd 1986), se t.ex. uppslagsordet *cykel* i SAOB.

lingvist (-en; -er) m. -ik (~en) r. -isk (~t) a. linie se <i>linje</i> . liniment (-et; pl. = l. -er) n. -[s']flaska . linjal (-en; -er) rm. linje , äfv. ^o linie (-n; -r) rf. -fel tekn. -flotta . -marsch . -perspektiv . -regemente . -skepp . -soldat . -trupper pl. — linjer ^a (-ade) t. -stift . linjerbar (-t) a. mat. linjering rf.	liter (-n; pl. =) r. -butelj . -flaska . -mått . litet adv. Äfv. hvard. <i>lite</i> i förb. ss. <i>lite mjölk</i> , <i>lite hvar</i> , <i>lite hvarstans</i> . litograf (-en; -er) m. litografer ^a (-ade) t. -ing rf. litografi (~en, äfv. ~n; ~er) r. -isk (~t) a. lits (-en; -er) r. -broderi . -garnityr . litsa sjö. 1. (-ade) t. 2. (-an; -or) rf. -lina . litsning rf.
--	---

FIGUR 2.3. SAOL 7, exempel på artiklar under bokstaven L.

Ordförklaringarna är mycket få. De saknas dock inte helt; ord som är homografer, som t.ex. *skär*, har en kort definition eller synonym:

- ¹**skär** (-t; -are) a. Ren. **-torsdag**.
- ²**skär** (-t; -are) a. Ljusröd. **-färgad**
- ³**skär** (-et; pl. =) n. Holme. **-båt**. **-gård**[...]
- ⁴**skär** (-et; pl. =) n. Inskärning; hvass kant. [...]

Enligt ett kungligt cirkulär från 1906 påbjöds skolorna att följa även den sjunde upplagan som grund för stavningen med några undantag: *-dt* ändras till *t* eller *tt* och *f, fv* och *bv* ändras till *v* med bibehållande av *v* i böjningsformer framför *t* och *s* utom i formen *haft* (Hellberg 2006:17f., Ståhle 1970:22f.). Undantagen berodde på att Akademien hade motsatt sig dessa förslag till moderniseringar, vilka alltså inte fördes in i SAOL 7.

Några stavningsändringar som införs är t.ex. *kv-* i stället för *qv-*. Se t.ex. ett ord som *qvinna* som i den sjunde upplagan stavas *kvinna*. Stavning med *j* i stället för *i* noteras i ett ord som *linje*, men *linie* står kvar som variantform med uttalsvariationen markerad med en liten upphöjd ring (se figur 2.3). Trots allt är SAOL 7 inte så progressiv i stavningen:

Med afseende på rättstafningen hafva i denna upplaga inga genomgripande ändringar företagits. Det har ansetts mindre rådligt att så snart efter den förra reformen, och innan denna ännu hunnit göra sig fullkomligt gällande, åter bringa större nyheter å bane. Hänsynen till det betydliga antal nya skolböcker, lexikaliska verk m.m., som under de senaste åren hafva utarbetats på grundval af närmast föregående ordlistupplaga eller som åtminstone tillämpat dennas rättstafning, har äfven verkat återhållande. (SAOL 7:IV)

I förordet nämns också att det skrivna språket och det talade språket inte bör uppvisa för stora skillnader, och att den sjunde upplagan närmar sig talspråket något lite mer än tidigare (SAOL 7:X).

2.4.4 *Ordförteckning över svenska språket* (1916)

Ordförteckning över svenska språket gavs ut av Akademien år 1916 som ett sätt att fånga upp stavningsreformen i väntan på SAOL 8. Det visade sig trots allt att tiden var mogen för en modernare stavning, även om SAOL 7 hade behållit den äldre stavningen.

I den här uppsatsen ingår inte verket i det undersökta materialet, men det förjänar ändå att nämnas som exempel på en normativ skrift tillkommen under speciella omständigheter:

Det är åt mycket stora ändringar i vår hävdvunna rättskrivning som Svenska Akademien genom denna Ordförteckning giver sitt stöd och sin sanktion. I vår skrifs historia har aldrig förut en så övergripande omvälvning förekommit. Men då de gjorda ändringarna alla vila på trygga teoretiska grundvalar, och då de därjämte ur praktisk synpunkt äro väl förberedda, måste tiden nu anses vara fullt mogen för dem. Må de lända vårt folk till gagn! (*Ordförteckningen* 1916:XIII)

En typografisk markering som bara används i *Ordförteckningen* och inte i de andra ordinarie SAOL-upplagorna är korstecknet, som markerar att Akademien förordrar ”den närmast framför upptagna former” (1916:XIV). Se t.ex. adjektivet *kerappröd* i figur 2.4, där efterledet *-rödt* med *dt*-stavning står framför den modernare formen *-rött*. Till skillnad från i SAOL 7 listas reflexiva verb som uppslagsord, t.ex. *arta sig* och *förse sig*.

I *Ordförteckningen* listas bara ordklassuppgift efter ord som är homografer (i figur 2.4 visas t.ex. inga ordklassmarkeringar). Böjning markeras vid fall där tvivel om stavningssättet (*dt-t-tt*) kan tänkas finnas. Vissa starka och oregelbundna verb har ett fåtal böjningsformer. I övrigt utgör förteckningen påfallande ofta just en lista över ord och inget mer (se figur 2.4). Ordförteckningen kan alltså betraktas som den mest renodlade rättstavningsförteckningen dittills i Akademiens utgivning.⁸

⁸ Hur många uppslagsord *Ordförteckningen* innehåller är för mig okänt, men en grov uppskattning resulterar i mellan 50 000 och 60 000 uppslagsord. I vilken utsträckning nya ord har tillförts *Ordförteckningen* är inte heller allmänt känt. Ett minimalt stickprov visar att det finns exempel på ord som *inte* finns i SAOL 7 (1900) men som finns i både *Ordförteckningen* och i SAOL 8 (1923): *adonis*, *bredda*, *ligist*, *shyngon* och *vanstyre*.

kostym. -fest. -pjäs, äv. °-pjes. kostymera. kota. -ben. -kropp. -utskott. kotangent. kotiljong. -s anförare. -s märke. -s tur. kotlett. -ben. -rad.	krank. -het. krans. -formig. kran[s]a. -ning. krapp. -färg. -röd (-rödt l. †-rött). kras. krasa. krasch, äv. krach.	KRETT och preti. kretin. -ism. kretonn. -gardin. krets. -formig. -gång. -lopp. krets[s]a. -ning. krevad. krevera. kria. -bok. -skrivning
---	---	--

FIGUR 2.4. Ordförteckning över svenska språket, *exempel på artiklar under bokstaven K*.

2.4.5 SAOL 8 (1923)

Den åttonde upplagan av ordlistan publicerades 1923. Huvudredaktör var Ebbe Tuneld, som också samtidigt var chef för SAOB (Malmgren 2015). I och med denna upplaga ökades antalet uppslagsord till ca 77 000.⁹ En påtaglig nyhet är införandet av ”utbytesord” vid främmande ord (se t.ex. *galant* i figur 2.5). Vid en del uppslagsord tenderar utbytesorden att i det närmaste staplas på varandra:

citera [...] Anföra; eftersäga; återropa, hänvisa till; (vid hänvisning) beteckna; med anföringstecken utmärka ss. citat

Gellerstam (2009a:60) påpekar att utbytesorden framför allt används vid lånord från franska och klassiska språk, medan det tyska lånordsförrådet normalt inte har utbytesord. Införandet av sådana ledde också till att sidantalet ökar något (Johannisson 1974:8).

En annan nyhet är att det inte längre ges genusuppgifter som maskulinum och femininum för substantiv. Dessa får i stället endast markeringen ”s.” och sedan får böjningssuffixet utvisa om ordet är reale eller neutrum (se t.ex. ordet *galeas* i figur 2.5).

galant (n. =; -are) a. Artig, smickrande; utmärkt, förträfflig. galanteri (-et l. -t; -er) s. (Inställsam) artighet, ridderlighet; i pl. äv.: prydnadsvaror. -affär. -bod. -handel. -handlare. -varor pl. Prydnadsvaror.	gallicism (-en; -er) s. Fransk språkegenhet osv. (jfr <i>danism</i>). gallier se ² <i>galler</i> . gallimatias s. En, äv. ett g. (Meningslöst) prat, dravel.
galat (-en; -er), äv. galater (-n; pl. =) s. Inv. i Galatien. galatörbrev(et) . galder (-n; <i>galdrar</i>) s. Äld. Trollsång. galeas (-en; -er) s. -tackling.	gallion , äv. galjon (-en; -er) s. Sjö. -sbild. -sknä. -spump. -s'reling. galliser a (-ade) t. Forfranska. -ing s. gallisk (-t) a. Fransk.

FIGUR 2.5. SAOL 8, *exempel på artiklar under bokstaven G*.

⁹ Här skiljer sig nyare uppgifter från databasen SAOLhist relativt mycket från tidigare uppskattningar, där lemmanantalet anges till ca 85 000.

En sista rest av gammalstavningen som vittnar om Akademiens konservativa hållning är att den äldre *-dt*-stavningen markeras som särskilt förordad av Akademien (men har ställning som sidoförm), t.ex. vid adjektivet *bred*: **bred** (*brett* SvAk. *-dt*; *-are*).

I SAOL 8 förekommer också för första gången uttalsuppgifter vid somliga ord, se t.ex. *kex*: ”**käx** (uttal: *kä-äv. tjä-;*) [...]”. Tidigare har betoningssmärkning givits för vissa ord, som vid *förstoppa* i SAOL 7:

¹**förstopp** | a (- -) [betoning på första stavelsen, min anm.]

²**förstopp** | a (- ` -) [betoning på andra stavelsen, min anm.]

Markering av uttalsskillnader som medför stavningsskillnader görs, som vid **utbörding** [...] °**utbölning**, där den upphöjda ringen markerar variantuttal (denna ring användes också i *Ordförteckningen*).¹⁰

Som Malmgren (2015:98f.) visar ville Akademien att SAOL 8 skulle ha publicerats tidigare, något som dock redaktören Tuneld inte ansåg vara möjligt. Han fick lov att engagera Pelle Holm (senare redaktör för nionde upplagan) och använda sig av dennes kunskap när det gällde lånord och utbytesord. Helst hade Tuneld också velat att SAOL 8 skulle innehålla en s.k. *antibarbarus* (en språkriktighetsdel) och dessutom uttalsuppgifter (Malmgren 2015:100f.), men det blev inte så.¹¹

I SAOL 8 ges också somliga försvenskningar av framför allt fransk och engelsk stavning, t.ex. *burgogne* och *klaun* m.fl.

2.4.6 SAOL 9 (1950)

Upplaga 9 med Pelle Holm som huvudredaktör är den hittills mest omfattande med avseende på antalet uppslagsord. Dessa uppgår till ca 150 000. Samtidigt som Holm var redaktör för ordlistan var han också chef för SAOB (Malmgren 2015:102). Den nionde upplagan kom år 1950 och såldes sammanlagt i ca 440 000 exemplar.¹²

Även om några föråldrade ord har fått utgå har alltså antalet uppslagsord nästan fördubblats sedan den tidigare upplagan. Många av de ny tillagda orden speglar samhällsutvecklingen. Sammansättningarna under ord som t.ex. *bil*, *radio*, *sexual-* och *social* är många (Johannisson 1974:8).

¹⁰ Denna konvention används också i SAOL 10, se t.ex. **pionjär** el. °**pioniär**.

¹¹ Enligt Malmgren (2015:99) inleddes också ett separat *antibarbarus-* och språkriktighetsprojekt på Akademiens initiativ vilket resulterade i Erik Wellanders *Riktig svenska* med första upplaga 1939.

¹² Tack till Madeleine Engström Broberg och Carina Lindqvist vid Svenska Akademien som försåg mig med uppgifterna för SAOL 9 och 10.

Stavningen anges i många fall på samma sätt som i det långgivande språkets (Gellerstam 2009a:63, Sigurd 1986:211) och försvenskade former som *klaum* (för *clown*) och *skejlejt* (för *skylight*) har mönstrats ut.

I förordet nämns att fraser och konstruktioner vanligen inte tas upp i ordlistan. De fraser och förbindelser som trots allt finns med saknar dock de mer utförliga redovisningar som präglat tidigare upplagor (Johannisson 1974:9f.).

För verben anges fortfarande pluralböjning (se figur 2.6 under verbet *få* där *finjo* står).¹³ Detta får anses vara ganska konservativt med tanke på att det vårdade talspråket i radio sedan länge hade frångått pluralformerna och att TT hade genomfört den berömda övergången till singularformer den 28 oktober 1945.¹⁴

I övrigt kan nämnas att lemmauppsättningen även innehåller vardagliga ord som *fiffila*, *fixa*, *kompis* och *kul* (Gellerstam 2009a:63).

fysisk -t adj. fysik-; kroppslig, kropps-. ¹ få får <i>få</i> , <i>fick</i> <i>finjo</i> konjunktiv <i>finge</i> , <i>fått</i> , <i>fången</i> <i>fånget</i> <i>fångna</i> tr.; ordspr. <i>orätt</i> <i>fånget snart [för]gånet</i> ; eljest användes <i>fången</i> vanl. ss. p.a. till <i>fånga</i> . ² få pron. adj. pl., komp. <i>fårre</i> . -bladig. -gre- nig. -kunnig. -kunnighet. -manna välde 1. -mans välde. -måld -målt 1. -målt n.= p.a. -måldhet 1. -målhet s. -ordig ~t ~are adj. -ordighet s. -stavig ~t adj. -tal. -tals-	fångvård -en s. fångvårds anstalt. -chef. -fulmäktig. -lagstiftning. -man -män. -myndighet. -personal. -stat. -styrelse. -tjänst. -väsen. fånig -t -are adj. -het ~en ~er s. får -et pl.= s. -a kläder reilig. -aktig ~t ~are adj. -aktighet s. -ansikte. -art. -avel. -bete ~t. -bog. -flock. -fälla. -herde äv. åld. <i>fåra</i> -. -hjord äv. åld. <i>fåra</i> -. -hund. -hus äv. åld. o. bildl. <i>fåra</i> -. -huvud.
---	--

FIGUR 2.6. SAOL 9, exempel på artiklar under bokstaven F.

I SAOL 9 finns många sammansättningar som ofta är fullt genomskinliga och inte sällan treledade: *fångvårdspersonal* (se figur 2.6), *mellanöroninflammation*, *spillsäds-samlare* m.fl. Senare kommenteras detta faktum av Mattsson (huvudredaktör för SAOL 10), som menar att sammansättningarna ofta har inkluderats i syfte att ge upplysningar om sammansättningsfogen, vilket var ”ett ordbildningsproblem, som då tilldrog sig särskilt intresse språkligt och pedagogiskt” (Mattsson 1974:81).

¹³ Föga förvånande används plurala verbformer i artikeltexten, som vid *släkt*: **släkt** [...] *de äro* s.

¹⁴ För en utförlig redogörelse hänvisas till Alfvegren (1984) och Malmgren (2009). Alfvegren (1984:53ff.) redogör för ett antal råd som Radiotjänst gav sina uppläsare, råd som går ut på att tala vårdat men som om man talar fritt ur hjärtat, använda t.ex. *mej*, *dej* osv., samt undvika verbens plurala former. Som Malmgren (2009:135) påpekar använde minst åtta akademiledamöter vid aktuell tidpunkt själva singulara verbformer i skrift. Dessutom var Pelle Holm ganska modern för sin tid. SAOL 9 skulle alltså ha kunnat vara mer modern än vad den faktiskt blev.

2.4.7 SAOL 10 (1973)

Den tionde upplagan av SAOL kom ut 1973 med f.d. universitetslektorn Gösta Mattsson som huvudredaktör. Lemmaantalet uppgår till ca 137 000, alltså en betydande minskning jämfört med SAOL 9. Det som har strukits är framför allt sammansättningar. Mattsson skriver i ”Ordlistans tionde upplaga – riktlinjer och kommentarer” från 1974 att han först prövade en ännu mer omfattande strykning. Han reviderade dock sina egna strykningsförslag och antalet kom slutligen att hamna på ca 20 000 strukna lemman och ca 7 000 tillagda (Mattsson 1974:113f). Att man vid utarbetandet av ordlistan hade mycket stor nytta av SAOB med avseende på material såväl som personal beskrivs i Mattsson (1974:57):

Svenska Akademiens ordbok i Lund (SAOB) och dess samlingar har lämnat det grundläggande materialet för omarbetningen, och ordbokens personal har ombesörjt det omfattande arbetet med kontroller och granskning.

SAOB-redaktionen hade så småningom sammanställt ca 80 000 uppslagsord som inte fanns med i SAOL 9 (1950), men som skulle kunna införas i SAOL 10. En mycket stor del av dem var dock av äldre slag och hade utelämnats (avsiktligt?) i upplaga 9 (Mattsson 1974:62).

Vardagliga ord ökar, liksom mer regionalt präglade ord. I SAOL 10 ingår för första gången också ett femtiotal finlandismer, alltså ord (eller möjligen fraser) som är typiska för finlandssvenskan (af Hällström-Reijonen 2015:104).

Plural-s vid engelska lånord har strukits. Ord som *gangster*, *bobby* och *partner* har alltså inte variantböjningen *gangsters*, *hobbies* och *partners*, vilket var fallet i SAOL 9. Dessutom har ett antal böjningsformer för vissa adjektiv strukits. Det handlar om böjningsändelser för sammansatta participiella adjektiv av typen *nybadad* m.fl., som tidigare har fått böjningsinformationen ”-badat p.a.”. ”Upprepningarna av böjningsformerna gjorde ett tröttande intryck och hade knappast något praktiskt värde”, anser Mattsson (1974:88).

Allén (1973:4) noterar vissa stavningsnyheter i form av en viss övergång från *ä-* till *e-*stavningar (t.ex. *späns* i SAOL 9 till *spens* i SAOL 10) och från *o-* till *å-*stavningar (från *voffla* el. *våffla* i SAOL 9 till *våffla* el. *voffla* i SAOL 10). I övrigt anser dock Sigurd (1986:213) att det finns ytterst få ortografiska nyheter i SAOL 10. Dock måste nog en specialstavning som *jos* som förstaform för *juice* nämnas.¹⁵ Dessutom dubbeltecknas slutkonsonanten i vissa lånord, t.ex. *jet/jett*, *pop/popp*, *pub/pubb* m.fl., men språkbrukarnas ökade kunskaper i engelska har

¹⁵ I SAOL 11 är däremot *juice* förstaform och *jos* variantform, och i SAOL 12 finns stavningen *jos* inte längre med.

troligen gjort att dessa varianter inte har fått genomslag i bruket (Sigurd 1986:213).

SAOL 10 såldes i ca 400 000 exemplar. Sigurd (1986:214) kommenterar detta faktum:

Den tionde upplagan blev föremål för många recensioner och en viss debatt. Den blev, kanske delvis därför, också en bestseller och hamnade t.o.m. på nionde plats på listan över Sveriges mest lästa böcker augusti 1973.

Collinder (1973:200) är välvillig i en recension och menar att angående lemma-uppsättningen har utgivarna av SAOL 10 ”sovrat och ökat ut det väldiga stoffet på ett sätt som vittnar om beundransvärd skicklighet”. Han kommenterar också sparsamheten med engelska lånord som berömvärd ur språkvårdssynpunkt, men menar att ordlistans värde som uppslagsbok därmed minskar.

Bolander (1974:40), som jämför upplaga 9 och 10, menar att den största skillnaden upplagorna emellan utgörs av den tionde upplagens stora inslag av vardagsspråk, facktermer och det mera aktuella ordförrådet. Uppgifter om uttal och böjning kan dock bli konsekventare. Däremot har fraser och konstruktioner ökat något lite i SAOL 10 (Bolander 1974:36f.).

till bygga Π -bygge -byggnad -byta; t. sig el. byta sig till ngt	-komma Π -kvitto -njuta Π -räkna Π ; t. sig ngt el. räkna sig ngt till
tillbörlig -t -are adj. som sig bör, skälig -en el. -t adv. -het s.	godo -se Π ; t. sig el. se sig till godo -seende \sim t s. -skriva Π
tilldel a ; priset t-ades honom el. blev honom t-at av. han t-ades el. blev t-ad	till grepp -grepps brott -gripa Π ; i bet. 'stjåla' bl. fast sms. -gränsande adj. -gå 1
priset -ning \sim en \sim ar	Π mestopers. ske, förlöpa 2 ha [vara, finnas] att tillgå kunna nyttja[s], ha
till dels av. tildels (-e') adv.	[vara, finnas] tillgänglig -gång \sim en
till dess el. tildess (-ess') adv. o. konj.	

FIGUR 2.7. SAOL 10, exempel på artiklar.

I figur 2.7 syns det s.k. transponaturtecknet vid de fast sammansatta verben. I den löpande texten används hädanefter följande tecken: #.

SAOL 10 är även den sista ”osignerade” ordlistan i och med att ingen redaktör särskilt namnges i förordet, utan Akademien står som avsändare (Mattsson 1974).

2.4.8 SAOL 11 (1986)

Den elfte upplagan av SAOL gavs ut 1986. Den elfte upplagan innehåller ungefär 114 000 uppslagsord. Arbetet med ordlistan påbörjades i Lund med förre SAOB-chefen Sven Ekbo som huvudredaktör men flyttades till Göteborg. Enligt Allén (1986:253) berodde detta på att Ekbo ville stryka en stor mängd ord, hela 50 000, för att få rum med fler definitioner, medan Akademien inte ville att SAOL skulle få en sådan inriktning. Då avbröts samarbetet och det redaktionella arbetet förlades till Göteborgs universitet och dåvarande Institutionen för

språkvetenskaplig databehandling. I och med denna förändring kom ordlistans redaktion för första gången att vara knuten till ett universitet. Martin Gellerstam blev huvudredaktör 1984 och åtog sig att ha materialet färdigt till 1986. Just det året var viktigt i och med Akademiens 200-årsjubileum. Förutom det kom Akademien fram till att det vore lämpligt att publicera SAOL oftare än vart tjugonde år, vilket var intervallet mellan de närmast föregående upplagorna (Allén 1986:253f.).

<p>varv a -ade v. lägga varvviss; omväxla; vid tävling springa el. köra förbi o. få ett varvs försprång m. m. varvig -t adj.; v. lera -het s. - varvning -en -ar s.</p> <p>vas -en -er s. -formig ~t adj. -målning</p> <p>vasa- el. Vasa- i sms. vasa- el. Vasa kärve ss. dekorativt motiv m. m. -lopp skidtävling -lopps segrare -medalj -orden</p> <p>vasall (-all') -en -er s. läntagare i ä. tid; person el. stat i beroende ställning o. d. -döme ~t s. -stat - vasallskap -et s.</p>	<p>watt -en; pl. = s. enhet för effekt om 1 joule per sekund -lös -meter -metrar för mätning av elektrisk effekt -sekund joule -timme hopskr. wattimme</p> <p>vattblå mest bildl. färglös jfr vattenblå</p> <p>vatt en -net; pl. -en, best. pl. -nén s.; gå över ån efter v.; ta sig v. över huvudet</p> <p>vatten aloe -avstötande adj. -avvisande adj. -bad -balans -baserad adj. om färger o. d. -bassäng -behållare -blank -blask -blink 1 -et blänk i vatten 2 -en växt</p>
--	--

FIGUR 2.8. SAOL 11, exempel på artiklar under bokstaven V.

SAOL 11 var den första upplagan som utarbetades delvis med datamaskinella hjälpmedel; upplaga 10 fanns inmatad på hålkortsremсор och dessutom kunde institutionens databaserade texter, som gick under namnet Språkbanken, användas i arbetet med ordlistan (Gellerstam 2009a:68f.). Förutom att SAOL 11 gavs ut i bokform kom den också ut i en elektronisk version på 3,5-tumsdiskett 1991, utgiven av Norstedts.

Det här var den första upplagan som förtecknade en del ”runda ord” som då försågs med en kommentar om hur de kunde uppfattas (”kan uppfattas som stötande”). En större mängd engelska lånord togs också med, enligt samma devis som i sjunde upplagan, att det är bättre att de kommer med i ”hyfsadt skick” än att de lämnas åt godtycket (Gellerstam 2009a:70f.).

Den elfte upplagan såldes i uppskattningsvis 475 000 exemplar, vilket gör den till den mest sålda av SAOL-upplagorna.¹⁶

2.4.9 SAOL 12 (1998)

Den tolfte upplagan av SAOL gavs ut 1998 med Martin Gellerstam som huvudredaktör och Sture Berg som biträdande redaktör (båda verksamma vid Göteborgs universitet). Antalet uppslagsord uppgår till ca 117 000. Nytilskottet av ord hämtades till stor del från Språkbankens korpusar med ord som vid den

¹⁶ Tack till Håkan Nygren, Norstedts, som har tillhandahållit uppgifter om sålda exemplar av SAOL 11, 12 och 13.

tiden framför allt kom från tidningstexter och skönlitteratur (SAOL 12:XI). Det handlade inte bara om nya ord i språket utan också om sådana som funnits i språket tidigare men av någon anledning inte tagits med i ordlistan (Gellerstam 2009a:75). Nya datamaskinella verktyg hjälpte till att ta fram högfrekventa ord som var kandidater för nyord, respektive lågfrekventa som kunde strykas.

I och med SAOL 12 införs för första gången den helt alfabetiska makrostrukturen med ett fetstilt uppslagsord per rad (se figur 2.9). Den tidigare förhärskande samhörighetsprincipen bryts därmed och indelningen av uppslagsord görs nu efter formella principer. Tidigare har etymologiskt besläktade ord stått i samma s.k. nästen, även om det har medfört en inte helt alfabetisk sortering (se t.ex. Allén 1986:256). Vinsten med det tidigare använda nästalfabetiska systemet är bl.a. att det är tydligt vilket huvudord sammansättningar och avledningar hör till. En nackdel är att det helt enkelt är svårt för användaren att hitta fram till rätt ord.

Eftersom många ord i SAOL 12 lämnas utan förklaring förloras i viss mån implicit upplysning om betydelse i och med den nyare sorteringsordningen, något som bl.a. kritiserats av Lundbladh (2000). Ett exempel är ordet *ö* och sammansättningen *ö-värld*. I SAOL 11 kommer det enkla *ö* och därmed också *ö-värld* bland de första lemmarna som börjar på *ö*, medan *ö-värld* i upplaga 12 och framåt utgör ordlistans allra sista ord.¹⁷

Den nya sorteringsordningen hade diskuterats tidigare, bl.a. inför utgivningen av SAOL 10, 25 år tidigare:

Det saknades visserligen inte röster för en omredigering, antingen så att ordförteckningen blev genomgående alfabetisk och därmed lättare att hitta i för den vanlige läsaren eller så att de många sammansättningarna kraftigt beskars och endast företrädde av de bildningar, som formellt eller betydelsemässigt avvek från det normala mönstret. (Mattsson 1974:112)

Även inför upplaga 11 diskuterades införandet av en strikt alfabetisk ordning, men Akademien beslöt att inte genomföra någon sådan (Allén 1986:253, jfr figur 2.8). I och med SAOL 12 bedömdes uppenbarligen tiden vara mogen. Som Allén påpekar var det fullt rimligt med en sortering som påminde om den i SAOB så länge ordlistan utgjorde en sorts index till ordboken, men i och med dess mer självständiga roll var det inte lika viktigt längre (Allén 1986:257). Lundbladh (2000:8) anser att det är lättare att hitta i den tolfte upplagan, men att det inte hade skadat med service åt användaren i form av fler hänvisningar till samhörigt förled, t.ex. ”**vårfrudagen** till *vår*” eller liknande.

Somliga ord fick förstås utgå. Förutom föräldrade ord kan nämnas ord som främst har fungerat som platsbyllare. Exempelvis har vissa fast sammansatta

¹⁷ En mycket märkbar effekt av den nya sorteringsordningen är också att sidantalet ökar med närmare 50 % jämfört med SAOL 11.

verb i infinitiv kommit att användas främst i lös sammansättning, som *ta fast* i stället för *fasttaga*. I andra fall har främst en participform blivit vanlig på bekostnad av infinitivformen, som t.ex. perfektparticipet *påpälsad* i stället för *påpälsa*. I många fall har då infinitiven strukits ur SAOL (Gellerstam 2009a:77).

De finlandssvenska orden är ca 350 stycken, ett resultat av en genomgång utförd av dåvarande Forskningscentralen för de inhemska språken i Finland (Gellerstam 2009a:76, af Hällström-Reijonen 2015:105).

I och med SAOL 12 införs också den nya formella principen för etablering av uppslagsord. Den innebär att ord med samma böjning förs till samma uppslagsord även om de kan ha olika etymologi, t.ex. verbet *fria* som i SAOL 12 är ett uppslagsord med två betydelser. Ord med olika ordklass som tidigare har stått under samma huvuduppslagsord har nu separerats, t.ex. *ljus* som är både substantiv och adjektiv men tidigare återfanns under samma uppslagsord (SAOL 12:X).

ä mn ¹ es ² ival s. -et; pl. =	änd ¹ mon ² än s.	äng ¹ sblom ² ma s.
ämn ¹ es ² vis adv.	änd ¹ dock ² adv. ändå	äng ¹ schampinj ² on s.
ämn ¹ eslö ² ver ³ grip ⁴ ande adj.	änd ¹ dock ² konj. (äld.) fastän	äng ¹ sgräs s.
oböjl.	änd ¹ punkt ² s.	äng ¹ sgrö ² e s.; växt
än ¹ prep.; i jämförelse; jag	änd ¹ ra v. -de; ä. sig	äng ¹ slhö s.
känner ingen annan än	änd ¹ rim s. -met; pl. =, best.	äng ¹ slkavle s. -n växt
honom bara honom; han	pl. -men	äng ¹ slknarr s. -en -ar korn-
är längre än sin bror; han	änd ¹ ring s. -en -ar	knarr
är längre än mig	änd ¹ ring ² för ³ slag s.	äng ¹ sla v. -de; ä. sig
än ¹ konj. 1 i jämförelse; han	änd ¹ station s.	äng ¹ slan s.; best. =; en ä.
är äldre än jag (är); jag	änd ¹ tarm s.	äng ¹ slas v. ängslades vara
tittar mer på TV än jag	änd ¹ tarm ² öpp ³ ning s.	äng ¹ slig, ängsla sig

FIGUR 2.9. SAOL 12, exempel på artiklar under bokstaven Ä.

I figur 2.9 syns också den nya ordledsindelningen (se t.ex. *ändringsförslag*) där ett stort lodstreck markerar ordledsgräns vid sammansättningar och små lodstreck markerar ordledsgränser i osammansatta ord. Se t.ex. ordet *ämn¹es²vis* ovan som i ordlistan räknas som en avledning och inte en sammansättning, och därför har försetts med små lodstreck (Gellerstam 2009a:74).

Ordledsindelningen har kritiserats i omgångar. Westman (1998:12) ifrågasätter att utländska (och ofta långa) ord som *kameleont* och *palimpsest* har lämnats utan ordledsindelning. Reuter (1999:215f.) uppskattar ordledsuppdelningen eftersom den visar hur orden är uppbyggda. Dock kan den vara problematisk att tillämpa vid avstavning eftersom den är svår att lära sig för skribenter, och den försvårar läsningen eftersom den leder till avstavningar som går emot intuitionen. Lundblad (2000:13f.) menar att ordledsindelningen dels inte alltid är helt lyckad, dels hade behövt klargöras tydligare. Han är också negativ till att den skulle ligga till grund för avstavning.

SAOL 12 gavs också ut elektroniskt i form av en cd-rom på Norstedts förlag. I bokform sålde ordlistan i ca 345 000 exemplar, vilket innebar en nedgång jämfört med upplaga 11.

2.4.10 SAOL 13 (2006)

Den trettonde upplagan av SAOL utkom 2006, även den med Martin Gellerstam som huvudredaktör och Sture Berg som biträdande redaktör. Den såldes i sammanlagt ca 143 000 exemplar, vilket innebär en markant minskning jämfört med upplaga 9–12.

År 2007 gavs en cd-version ut, SAOL Plus. Den innehåller uppslagsordens samtliga (semantiskt möjliga) böjningsformer (se Berg, Holmer & Hult 2008, Martola 2008 och Berg 2009). I och med det elektroniska mediet kunde mer information om varje uppslagsord presenteras (se figur i avsnitt 6.2.2).

Under 2009 publicerades en faksimilversion av SAOL 13 på Akademiens hemsida, år 2011 en gratisapp (utvecklad från SAOL Plus) för smarta telefoner och 2013 en databasversion med de äldre upplagorna på sajten <saolhist.se> (se avsnitt 2.4.11). SAOL 13 har också utgjort rättesnöre i ordspelet Scrabble och spelappen WordFeud, vilket troligtvis har påverkat antalet nedladdningar. Sammanlagt har de olika publikationskanalerna gjort att SAOL 13 fått en stor spridning och nått många användare.¹⁸ Den första större användarundersökningen av SAOL-appen genomfördes under 2015 (se vidare Holmer, Hult & Sköldberg 2015).

Det totala antalet uppslagsord i SAOL 13 uppgår till ca 123 000. I och med ökningen ges information om stavning och böjning även för många nyare ord och ordbildningar (Hene 2006:44). En uppmärksam nyhet var också att vardagliga ord som *pretto* och *snackis* togs med, liksom orden *guss* och *keff* (se figur 2.10) (Nikula 2010:410).

kaxe s. -n <i>kaxar</i> • <i>kaxig</i> person	kedjelsöm s.
kax.ig adj. -t -a • <i>morsk</i> ; översittaraktig	keeper [ki'per] s. -n <i>keeperar</i> • (sport.) målvakt
kax.ig.het s.	keff [k-] adj. -t -a • (vard.) dålig
kazak [-a'k] s. -en -er • inv. i Kazakstan	kefir [kefi'r] s. -en • kaukasisk jäst mjölk – Jfr varumärket <i>Kefir</i> .
kazakisk [-a'k-] adj. -t -a	

FIGUR 2.10. SAOL 13. Exempel från artiklar under bokstaven K.

¹⁸ Appen har över 100 000 nedladdningar i Play Butik och över 500 000 i App Store (juli 2016).

En annan nyhet är att bokstaven *w* blir självständig bokstav, i stället för att ord som inleds med *w* sorteras in under *v*. Detta motiveras i ordlistan med att det är brukligt i många andra språk, även nordiska (SAOL 13:IX).¹⁹

I SAOL 13 införs också en tydligare normering vid engelska lånord, t.ex. vid *interface*: ”**interface** [...] Använd hellre *gränssnitt*.”. Kommentaren används vid ett trettiootal ord. Hene (2006:41) påpekar att det är ett lovvärt initiativ med sådana rekommendationer, men att de anförda orden inte alltid fungerar så bra som synonymer.

SAOL 13 behandlas ingående i en recension av Martola (2007). Den aktualiseras vidare i kapitel 5 och 6, men här kan kort nämnas att Martola bland annat riktar in sig på verb, med avseende på frånvaron av partikelverb och reflexiva verb i ordlistan, och ordklassindelning för participformer.

Det datamaskinella arbetet med SAOL 13 innebar att redaktionen mer konsekvent än tidigare kunde jämföra ordlistematerialet från den tidigare upplagan med aktuella textkorpusar, för att på så vis få fram högfrekventa nyordskandidater. På samma sätt användes tekniken till att identifiera ord i ordlistan som var lågfrekventa i korpusarna, så att dessa kunde mönstras ut. I SAOL 13 har framför allt tidningstext använts som korpusmaterial till ordlistan, men för första gången nämns också internet som källa i de inledande texterna.²⁰

2.4.11 SAOLhist

SAOLhist är namnet på ett projekt, en databas och den fritt tillgängliga webbplatsen <saolhist.se>. Där finns sedan 2013 upplagorna 1–13 av SAOL (och Dalins ordbok) samlade och tillgängliga i databasform såväl som faksimilform. Målet med projektet var från början att samla alla SAOL-upplagorna på samma ställe och göra uppslagsorden (och bara dessa) sökbara, men efterhand utökades informationsmängden så att även ordklass visas för de flesta orden.

Inom projektet har de äldre upplagorna skannats in (upplaga 1, 6, 7, 8, 9 och 10) och OCR-tolkats. Upplaga 11 tillhandahölls av Projekt Runeberg, och upplaga 12 och 13 fanns redan tillgängliga digitalt för SAOL-redaktionen.

Sammanlagt registreras ca 200 000 enheter som har varit uppslagsord i någon upplaga av ordlistan. Projektet och arbetsgången beskrivs närmare i Holmer (2012) och Holmer, Malmgren & von Martens (under utg.). En systemsida till SAOLhist utgörs av den motsvarande danska RO^{hist}, beskriven bl.a. i Diderichsen et al. (2015).

¹⁹ Lemman som inleds med *w* är inte så många utan uppgår till 86 stycken.

²⁰ I inledningstexten, och även i Nikula (2010) står det egentligen ”Google”, men det är rimligen ”internet” som åsyftas.

Strukturen möjliggör en mängd olika sökningar av typen ”ord som slutar på *-häst* i samtliga upplagor”, ”ord som börjar på *t-* och slutar på *-ning* i SAOL 9 men inte i SAOL 8 och 10” m.m. Exempel på sökningar som ligger till grund för uppsatsen beskrivs närmare i respektive avsnitt i kapitel 5.

I SAOLhist har alla fetstilta ord på boksidorna fångats upp och noterats som uppslagsord. De presenteras på ett ”jämligt” sätt i gränssnittet även om de utgör en sorts sublemman (se 3.2.2) inne i nästena i böckerna. I vänsterkolumnen syns den normaliserade ordformen, och de blåmarkerade orden i träfftabellen är klickbara och leder till en faksimilversion.

Utöver det allmänt tillgängliga gränssnittet finns det inskannade och OCR-tolkade materialet bevarat och sökbart internt för SAOL-redaktionen. Detta material består av lemmauppsättningen, som till största delen är korrekturläst, och övrig artikeltext, som inte alls är korrekturläst. Den icke-korrekturlästa artikeltexten är sökbar, men felet i de inskannade materialen är dessvärre många och de sökningar som är möjliga att utföra kan främst ge fingervisning om förhållanden i artikeltexten, men inte ge uppgift om exakt frekvens.

2.5 Liknande rättskrivningsordböcker

Flera nordiska språk, och även t.ex. tyskan, har rättskrivningsordböcker. Vilket språk och vilket verk som var direkt inspiration till den första upplagan av SAOL är dock inte känt (Gellerstam 2009b:15).²¹ En fyllig översikt över nordiska rättskrivningsordböcker ges i Vikør (2010).

I avsikt att placera in SAOL i ett sammanhang av rättskrivningsordböcker presenteras i följande avsnitt sådana ordböcker från Danmark, Norge och Island. Därefter presenteras i korthet Dudens *Die deutsche Rechtschreibung* som behandlar tyskan, och något nämns också om en nederländsk motsvarighet, *Woordenlijst Nederlandse taal*.

2.5.1 Norden

I Danmark finns *Retskrivningsordbogen*, hädanefter RO, vilken är en lagstadgad stavningsordbok över danska språket. Att den är lagstadgad innebär att den är påbjuden av staten och ska följas av bl.a. alla delar av den offentliga förvaltningen, av Folketinget och myndigheter med anknytning till dessa, samt av domstolarna. Dessutom är den stavningsnorm i skolorna (Retsinformation 2016). RO redigeras och utges av Dansk Sprognævn sedan 1955 och har publicerats i tryckt form år 1955, 1986, 1996, 2001 och 2012. Även tidigare utgavs ett flertal rätt-

²¹ Om man tar kronologin i beaktande kan det ha varit *Dansk Haandordbok* (1872).

skrivningsordböcker i Danmark, med *Dansk Haandordbok* från 1872 som den första.

Sedan år 2014 finns RO-upplagorna från 1955 och framåt samlade på nätet under projektnamnet RO^{hist}, tillgänglig på <rohist.dsn.dk>. Där finns också en översikt över äldre rättskrivningsläror och vad som kännetecknar de olika utgåvorna. Sedan år 2014 uppdateras också den aktuella RO årligen på nätet (Dansk Sprognævn 2016).

RO:s senaste upplaga har haft Anita Ågerup Jervelund som huvudredaktör. Ordboken innehåller ca 64 000 uppslagsord och dessutom en separat avdelning med rättskrivningsregler om ca 150 sidor. I förordet ges exempel på principiella stavningsändringar, godkända av kulturministern i samråd med undervisningsministern. Det ordförråd som upptas ”daekker rigssprogets almindelige ordförråd, herunder en del fagord med en vis almen utbredelse” (RO 2012:11). Sammansättningar tas med i den mån de är mycket allmänna eller om de kan vålla problem med avseende på stavning, böjning eller ordbildning.

I användarvägledningen noteras vilka avledningar och förkortningar som RO innehåller, hur RO förhåller sig till namn m.m. Några särskilt intressanta upplysningar gäller ordledsindelning, ordklassangivelse och böjningsupplysningar. De förslag som ges angående ordledsindelning är just förslag, och det anges att det är fullt möjligt att dela in orden på andra grunder än de av RO föreslagna. Ordklassangivelsen följer direkt efter uppslagsordet. Proprier och ord som bara förekommer som oböjliga i fasta förbindelser saknar dock ordklassangivelse. Inne i artikeltexten förekommer vid vissa ord hänvisningar till rättskrivningsdelen:

bag |i *prop.*, *adv.*; bagi *el.* bag i bogen (jf. § 19.1.a); et klask bagi (jf. § 19.1.b)
re |for|ma|tion *sb.*, -en, -er, -erne (jf. § 12.13.c) (RO 2012)

I exemplen ovan hänvisas till § 19.1.a och b som behandlar stavning eller skrivsätt som är avhängigt av uttal (hop- och särskrivning, RO 2012:953f.) samt §12.13c, vilken redogör för inledande versal eller gemen initialbokstav vid historiska begivenheter som uppfattas som proprier (*reformationen* el. *Reformationen*, RO 2012:938).

Förutom RO finns också privata initiativ till dansk rättskrivning i form av Gyldendals *Retskrivningsordbog* (andra utgåvan 2001, numera på nätet) och *Politikens Retskrivningsordbog* (7 utgåvan 2013). Båda böckerna bygger på Dansk Sprognævns normering. De behandlas inte mer här (se vidare Vikør 2010:307ff.).

I Norge finns en rättskrivningsordbok för bokmål, *Tanums store rettskrivningsordbok* (hädanefter Tanum, senaste utgåvan 2015), och en ordlista för nynorsk, *Nynorskordlista*. Tanum ges ut av Kunnskapsforlaget i samarbete med Språkrådet. Den första utgåvan publicerades 1940 som *Norsk Rettskrivningsordbok* och den

senaste upplagan är den tionde i ordningen. Huvudredaktör för upplaga 8, 9 och 10 är Boye Wangenstein.

Den senaste upplagan av Tanum innehåller 210 000 artiklar. En framträdande nyhet är att alla sammansättningar har fått artikelstatus i stället för att vara samlade under huvudordet. De har också försetts med ordklassuppgift (Tanum 2015:VII). Tanum innehåller en inledande, kortfattad brukarvägledning och ett appendix om knappt 30 sidor som behandlar ordklassindelning, ordbildning, rättskrivningsregler och bokmålsrättskrivning. Exempel på artikelutseende följer här med uppslagsorden *kirkerom* och *svinge*:

kirke |rom³ S n. (-met, -rom, -ma/-mene)

svinge ② V (*svinger, svang, svingt/ svinget/ svunget, svingning*), (sterk böyning er nå sjelden)

Det sammansatta ordet *kirkerom* är avdelat med helt lodstreck i fogen. Ordklass markeras med versal i fetstil. Snedstreckat visar att det är fritt val mellan de listade böjningsformerna. Den upphöjda trean i slutet av *kirkerom* betyder att efterledet *rom* är homograft och att det är det tredje uppslagsordet *rom* som avses. Homografa lemmen i lemmauppsättningen markeras med siffra inuti cirkel, som *svinge*.

Den enligt Vikør (2010:315) mest använda ordlistan för nynorska, *Nynorskordlista*, har givits ut av Det Norske Samlaget sedan 1938 (då som en vanlig skolordlista). Den har hittills kommit ut i 11 upplagor med den senaste 2012. Den hänvisas ofta till som ”Hellevik” efter Alf Hellevik som gav ut flera av upplagorna som ensam redaktör. Det finns dessutom flera andra ordlistor på nynorska, men Hellevik har varit dominerande.

För isländska språket finns sedan år 2006 *Stafsetningarordabókin*, med Dóra Hafsteinsdóttir som redaktör, en ren rättskrivningsordbok med ca 65 000 uppslagsord och därtill ca 8 000 sublemman. Till skillnad från RO är den inte lagstadgad som skrivnorm, men har ändå en starkt normativ ställning. Den är normerande inte bara med avseende på stavning och böjning, utan också när det gäller ordurvalet (vilka ord som anses vara ”korrekta” på isländska). I ordboken läggs större vikt vid Íslensk Málnefnds normering och mindre vid bruket.

2.5.2 Tyskland, Nederländerna

För tyska språket finns Dudens *Die deutsche Rechtschreibung*. Denna utgavs första gången år 1880 och innehöll då ca 27 000 uppslagsord. Den senaste upplagan, nummer 26, utkom år 2013 och innehåller ungefär 140 000 uppslagsord (Duden, 2016). Dudens rättskrivningsordbok har alltså givits ut i ungefär dubbelt så många upplagor som SAOL under nästan samma tidsperiod.

Duden är bara en av de språkligt inriktade böcker som förlaget Dudenverlag ger ut. Det finns också t.ex. en etymologisk ordbok, en främmandeordbok, en universalordbok och en grammatikbok, och dessa finns dessutom tillgängliga i någon sorts elektronisk form (se Dudens hemsida för en fullständig förteckning: www.duden.de/woerterbuch).

Dudens rättskrivningsordbok inleds med ca 140 sidor grammatik, rättstavning och frekvensuppgifter om tyska språket. Frekvensuppgifterna hämtas både från ordboken och från den korpus som ligger till grund för de olika språkbeskrivningarna. Inne i artiklarna finns ibland hänvisningar till aktuella paragrafer i förtexterna och vissa artiklar lyfts fram med olika grafiska markeringar (ram runt artikeln och gul bakgrundsfärg, exempelvis).

Rättskrivningsordboken över nederländska heter officiellt *Woordenlijst Nederlandse Taal* men kallas i folkmun för *het Groene Boekje*. Den senaste upplagan kom ut år 2015 och den innehåller ungefär 134 000 uppslagsord. Ordlistan uppdateras ungefär vart tionde år och ges ut av Taalunie, ”The Dutch Language Union” (Taalunie 2016, se också Vikør 2009).

2.6 Sammanfattning

I aktuellt kapitel beskrivs SAOL i förhållande till en ”typisk” ordbok. Dess tillkomst mot bakgrund av rättskrivningsdebatten i Sverige på 1800-talet behandlas också.

De olika SAOL-upplagorna uppvisar ett antal likheter och skillnader. En påfallande likhet utgörs av traditionen och kontinuiteten – varje ny SAOL-upplaga bygger på den föregående. Det finns alltså en mycket tydlig tradition att följa för varje ny redaktör och redaktion. Det går i princip att utgå från närmast föregående upplaga och sedan lägga till såväl uppslagsord som artikelinformation, på samma sätt som det går att stryka. Ordboksförfattare som saknar föregångare kan annars välja någon av strategierna ”börja från början” eller ”inspireras och kopiera från befintligt bestånd”. Att inspireras (eller låna eller ta) av andra verk är överhuvudtaget mycket vanligt i ordbokssammanhang (se bl.a. Hannesdóttir & Ralph 1988). För SAOL:s del har det förstås aldrig varit problematiskt att ta det mesta från tidigare upplaga eftersom Svenska Akademien hela tiden har stått som utgivare.

Några konkreta skillnader utgörs av sorteringsprinciperna för uppslagsorden. I de tidigare upplagorna samlas etymologiskt samhöriga ord i nästen. Den nästalfabetiska principen ger semantisk information om orden men kan göra det svårt för en användare att hitta rätt ord i ordlistan. SAOL 12 och 13 låter varje uppslagsord stå på en egen rad.

Det språk som beskrivs i ordlistan är framför allt svenskt skriftspråk. De tidigare upplagornas uppslagsord hämtas i stor utsträckning från andra ordböcker

och SAOB:s excerperade material. I och med det datamaskinella arbetssättet kan uppslagsord också hämtas framför allt från Språkbankens stora textmaterial som (vid den tiden) främst utgjordes av dagstidningar, men också romaner och tidskrifter.

Ytterligare en skillnad är att de senare upplagorna (11–13) har en redaktion som är helt och hållet knuten till ett universitet. Ordlistorna är därmed i högre grad resultat och produkter av ett antal forskningsdatabaser. Övergången till datamaskinell bearbetning och koppling till textkorpusar har möjliggjort ökad konsekvens vid samtliga uppgifter (lemmaurval, artikeltext m.m.), och en mer systematisk behandling av databasens lemman baserad på frekvens än vad som tidigare varit möjligt.

SAOL:s upplagor 1–13 har kommit ut under ca 130 år, en tid då svenskan har genomgått några större språkförändringar. Förutom språkförändringar och olika språksyn som har avlöst varandra har också samhället genomgått en gradvis demokratisering (Nikula 2010:402). De olika upplagorna har speglat förändringar i olika hög grad, men ett bestående intryck är att utgåvorna av SAOL ofta har varit rätt konservativa och dröjt en extra upplaga med att införa allmänt accepterade förändringar.

SAOL har en stark allmän ställning (har sålt i många exemplar, har använts som facit i ett flertal ordspel m.m.) men saknar lagstadgad roll som rättesnöre. Som jämförelse kan nämnas Danmark, där Dansk Sprognaevn står för utgivningen av RO, Norge, där norska Språkrådet i samarbete med Kunnskapsforlaget ger ut Tanum, och Nederländerna, där Taalunie, ett liknande språkvårdande organ, står för den nederländska ordlistan.

De ordlistor på olika språk som har behandlats i kapitlet uppvisar stora likheter – de är alla rättskrivningsordböcker och skiljer sig därmed från de mer omfattande ordböcker (definitionsordböcker och stora historiska ordböcker) som finns för de flesta språken; de flesta kommer ut någorlunda regelbundet och de syftar främst till att ge uppgift om stavning och böjning.

3. Grammatik och ordböcker

I föreliggande kapitel behandlas grammatik och ordböcker. Som utgångspunkt behandlas i avsnitt 3.1 grammatik på ett mer allmänt plan. Jag redogör för vad jag avser med grammatik i ordböcker och vad det är som undersöks i SAOL. I avsnitt 3.2 görs en forskningsöversikt över grammatik i ordböcker. Förhållandet mellan grammatik och ordböcker behandlas, liksom hur grammatisk information kan meddelas och återfinnas på tre olika nivåer i en ordbok: i för- eller eftertexten, i lemmauppsättningen och inne i artikeltexten. I avsnitt 3.3 avhandlas sådana aspekter av svensk, nutida grammatik som är av betydelse för analyserna i resultatkapitlen (kapitel 4, 5 och 6). I 3.4 sammanfattas kapitlet.

Den grammatika som jag främst utgår från är *Svenska Akademiens grammatik*, hädanefter benämnd SAG (1999), kompletterad med Dahl (2003) och Hultman (2003) främst med avseende på ordklasser, samt Josefsson (2005) med avseende på ordbildning och resonemang om ordklasser. Att utgå från SAG är för det här arbetets del ganska naturligt eftersom SAG är det mest omfattande verk över modern svensk grammatik som hittills har publicerats.

3.1 Vad menas med grammatik?

Att lämna en fullständig redogörelse för vad grammatik är faller utanför ramen för den här undersökningen. I följande avsnitt behandlas de delar av grammatiken som är av vikt för den fortsatta analysen av grammatisk information i SAOL.

I SAG (1:11) och Lyngfelt (2015:5) beskrivs grammatiken dels som ett språk-system som finns mentalt lagrat i en eller annan form, dels som den beskrivning

som finns av detta språkssystem, t.ex. i form av grammatikor. Enligt Lyngfelt (2015:5), som gör en ytterligare finindelning, kan åtminstone fyra grundbetydelser hos ordet *grammatik* urskiljas (här något förkortat):

- A) ett mentalt lagrat språkssystem (hos individen)
- B) ett kollektivt kommunikationsmedel för en viss språkgemenskap
- C) beskrivningar av och teorier om A och B
- D) läran om A, B och C

För den här uppsatsens del är det främst aktuellt med grammatik i bemärkelsen C. En ordbok eller ordlista utgör en praktisk beskrivning av språkets lexikala enheter och ordförrådet, eller en delmängd av detta, och beskrivningen av det svenska språkssystemet i en ordbok kan i princip inte göras utan att det finns en beskrivning av språkssystemet. För uppsatsens del är det C som går att observera i materialet (i bemärkelsen beskrivning av B) men C skulle naturligtvis inte kunna finnas utan A och B, och C behöver förhålla sig till D.

Grammatiken utgör ett sätt att dela in språket i olika nivåer (Dahl 2003:14, 16). Den största grammatiska enheten är meningen, därefter kommer frasen, sedan ordet, vilket i sin tur kan delas in i morfem, som kan delas upp i fonem (i det talade språket) och grafem (i det skrivna språket). Dahl (2003) tar också upp att grammatiken traditionellt delas in i morfologi och syntax, d.v.s. formlära och satslära.

Den inriktning som SAG ansluter sig till är relativt snäv:

Begreppet grammatik kan ges en vidare eller snävare omfattning. Svenska Akademiens grammatik har fått en traditionell snäv avgränsning och omfattar alltså endast ordklass- och böjningslära (inklusive ordbildningslära) samt syntax. (SAG 1:32)

I denna uppsats följs SAG:s avgränsning till stor del, och därmed behandlas ordklasser, böjning samt ett visst mått av syntax.²²

Med avseende på grammatik i SAOL avser jag att undersöka förtexterna, lemmauppsättningen och artikeltexten. I förtexterna inriktar jag mig på om det finns en separat grammatikdel eller grammatikfragment, och om inte, hur informationen om objektspråket i så fall är organiserad och vilka delar av grammatiken som behandlas. Fokus ligger på hur förtexterna behandlar ordklasser, böjning, genus och syntax.

Med avseende på lemmauppsättningen undersöker jag bland annat andelen avledningar i förhållande till det totala lemmaantalet. Även starka och oregel-

²² I SAG finns det förstås också en ansenlig mängd uppgifter om semantik. Se t.ex. Malmgren (2007).

bundna former av verb och substantiv undersöks, och avsikten är att se om sådana former har status som självständiga lemman (i praktiken uppslagsord i fet eller halvfet stil i SAOL). Även flerordsenheter undersöks.

På mikrostrukturell nivå undersöks följande: ordklassangivelser och deras eventuella finindelning, böjningsangivelse, genusangivelse och syntaktisk information som t.ex. valens. De olika undersökningarna och tillvägagångssätten presenteras närmare i inledningen till varje resultatkapitel.

3.2 Grammatik i ordböcker

Förhållandet mellan grammatik och ordbok har utforskats tidigare, och en stor del av forskningen har sammanfattats på 1980-talet och framåt. I det här avsnittet inriktar jag mig på följande frågor: vad är grammatik i ordböcker? Var återfinns grammatisk information i ordböcker och hur presenteras den?

Allmänna översikter över grammatik i ordböcker görs av framför allt Cowie (1983), Jackson (1985), Mugdan (1989a) och Wachal (1994). En mer preskriptiv syn på grammatik i ordböcker ges av Atkins & Rundell (2008) och Svensén (2004, 2009), som har givit ut handböcker i lexikografi, och därmed ger praktisk vägledning om hur man bör gå till väga (i idealfallet) vid författande av ordböcker.

En stor del av den litteratur som finns på området behandlar grammatik i tvåspråkiga ordböcker, se *LexicoNordica 2* (1995) som har grammatik i tvåspråkiga ordböcker som tema. Grammatik i specialordböcker utgör området för undersökningar av t.ex. Mugdan (1989a), Bergenholtz (1995) och Ellenderson (2007).

Undersökningar av grammatik i enspråkiga ordböcker har ofta resulterat i jämförelser mellan olika ordböcker med olika tilltänkta målgrupper, som t.ex. studier av Herbst (1989) och Yallop (1996). Nilsson (2012) undersöker SAOB med avseende på hur olika språkteorier har gjort avtryck i SAOB.

På senare tid har användarundersökningar av grammatik i ordböcker gjorts, t.ex. av Bogaards & van der Kloot (2001) och Chan (2011). I båda studierna undersöks inlärares användande och förståelse av grammatisk information i enspråkiga engelska ordböcker. Bogaards & Van der Kloot (2001:104) påpekar också att tidigare samlingsvolymerna som behandlar grammatik i ordböcker inte alls fokuserar på hur effektiv eller användbar den grammatiska informationen faktiskt är för användarna.

I följande avsnitt behandlas först förhållandet mellan grammatik och ordböcker. Tre nivåer i en ordbok där grammatisk information kan återfinnas tas upp. Slutligen kommenteras kortfattat grammatisk information i ordböcker i förhållande till användaren.

3.2.1 Grammatik och ordbok

Vad som ska redovisas i grammatikor och vad som ska redovisas i ordböcker har diskuterats tidigare i litteraturen. Att skiljelinjen mellan grammatik och ordbok har varit mer uttalad tidigare visas t.ex. i Hannesdóttir & Ralph (2010), där bl.a. grammatikens starka ställning inom språkbeskrivningar behandlas. Lexikografin har dock etablerat sig som akademisk disciplin under senare decennier, och ordböcker som källor till grammatisk information bör inte underskattas. Dock saknas fortfarande ett helt samordnat grammatik- och ordboksprojekt över svenska språket (Hannesdóttir & Ralph 2010:155).²³

Ordböckernas beskrivningar förutsätter ofta grammatik:

Nevertheless, a Dictionary depends on a grammatical description, either explicitly or implicitly, since all Dictionaries use grammatical terms (e.g. ‘noun, ‘verb intransitive’) which have their characterization in the Grammar. (Jackson 1985:53)

Mugdan (1989a:127) anför två ömsesidiga beröringspunkter: den första är att grammatiska termer som används i en ordbok förutsätter någon sorts teoretiska antaganden. Den andra är att om nu ordböcker ska ägna sig åt oregelbundenheter behöver man etablera vad som är regelbundenheter.

Grammatik och ordböcker kan ha komplementära funktioner, något som Herbst (1989:94) kommenterar: ”Although grammars and dictionaries have complementary functions to fulfill, ‘grammar in dictionaries’ is not a contradiction in terms”.

I SAG exemplifieras värdet av att lexikografer har tillgång till en grammatika:

Vid utarbetande av ordböcker är en grammatik som denna mångsidigt användbar. Det är t.ex. praktiskt att kunna överta ett fungerande ordklassystem som har prövats i en omfattande grammatisk beskrivning. Betydelsen hos formorden är i särskilt hög grad beroende av dessa ords syntaktiska roll. För ett innehållsord (dvs. oftast ett substantiv, adjektiv eller verb) kan lexikografen å andra sidan vilja redovisa såväl den syntaktiska valensen, dvs. vilka bestämningar som är möjliga, som den semantiska valensen, dvs. betydelsereationen mellan bestämningarna och huvudordet. Denna grammatik ger fylliga listor på ord som konstrueras på samma sätt där lexikografen kan kontrollera konsekvensen i sin beskrivning. (SAG1:20)

Den första delen av SAG avslutas med ett ordregister på drygt 50 sidor där det finns hänvisning till det aktuella ställe där något visst ord behandlas. Som Malm-

²³ Inom den mer traditionella synen på språk menar man att grammatiken och lexikonet i mer eller mindre hög grad har olika ansvarsområden, medan man inom t.ex. den nyare konstruktionsgrammatiken (se t.ex. Fillmore, Kay & O’Connor 1988) menar att det finns språkvetenskapliga fenomen som inte så lätt låter sig föras till den ena eller den andra grenen.

gren (2007) visar finns det många lexikala upplysningar att hämta i SAG. I SAG görs också hänvisningar till SAOL 11 (1986), framför allt när det gäller uppgifter om variantformer, pluralformer vid ord som *trailer* och *slogan* (se t.ex. SAG 2:80) samt uppgifter som rör antal ord i vissa ordgrupper (t.ex. deklinationer).

Om man betraktar grammatiken som en uppsättning regler för språket, kan man i ordboken beskriva ordens sätt att förhålla sig till dessa regler. Eftersom allt inte kan redovisas i ordboken kan det vara meningsfullt att redovisa ett visst mått av oregelbundenheter eller det som är oförutsägbart, men gränsdragningen är förstås svår angående vad ordboken bör redovisa och vad som hör hemma i grammatiken. Här bör den som utarbetar ordboken, som alltid, ta hänsyn till ordbokens syfte och användarnas förmodade kunskaper (Svensén 2004:189, 2009:143).

Liksom SAG är en källa till lexikalisk information är också ordböcker en källa till grammatisk information. I t.ex. Lundbladh (1994) ges en översikt över hur SAOB tillhandahåller grammatisk information och redovisar grammatiska fenomen:

Svenska Akademiens ordbok har som främsta syfte att redogöra för ordens betydelse men ger också mycket grammatisk information. Vissa upplysningar om grammatiska fenomen återfinns i alla artiklar, presenterade på ett regelmässigt sätt, men grammatiken ges också med variation beroende på SAOB-artiklarnas storlek och uppslagsordens betydelse och användning. (Lundbladh 1994:189)

Sammanfattningsvis kan det konstateras att grammatikor och ordböcker utgör olika sorters språkbeskrivningar men att de i högsta grad kompletterar varandra.

3.2.2 Tre nivåer av grammatisk information

Med grammatik i ordböcker menas olika företeelser för olika forskare. Det kan t.ex. handla om en separat grammatikdel i för- eller eftertexten till en ordbok, avledningar och böjda former av ord som noteras som uppslagsord i lemmauppsättningen samt grammatiska upplysningar i artikeltexten. Grammatik kan alltså återfinnas på megastrukturell nivå, på makrostrukturell nivå (genom lemmauppsättningen) samt i artikeltexten, d.v.s. på mikrostrukturell nivå. I föreliggande avsnitt behandlas dessa tre nivåer av grammatisk information i ordböcker.

Ordböcker är ibland försedda med en separat grammatikdel placerad i förtexen eller eftertexten (hädanefter används *utanförtex* som övergripande term, jfr Svensén 2004:447f.). I NLO benämns denna del som en *ordboksgrammatik* vilken förklaras enligt följande: med *ordboksgrammatik* avses den del av ordbokens för- eller eftertext (se vidare 4.1) som ger en systematisk framställning av grammatiken, eller delar av den. Tre typer kan urskiljas: 1) ett kort grammatikavsnitt som

inte har någon direkt anknytning till ordboksartiklarna, 2) grammatikfragment med översikt över böjningsmönster eller liknande, med trolig hänvisning från ordboksartiklarna, och 3) grammatik som är integrerad i ordboks-konceptet (det exemplifieras inte närmare hur) (NLO 1997:202).

Även om det inte finns en separat grammatikdel i utanförtexten behöver kanske grammatiska fackuttryck som används i ordboken listas och förklaras:

Although modern monolingual dictionaries for native-speaking adults are not intended to be major sources of grammatical information, they do provide a part-of-speech label for each entry, and they list, in the prefatory material, the set of labels used. (Wachal 1994:159)

Av de rättskrivningsordböcker som behandlas i kapitel 2 har t.ex. RO en separat rättskrivningsdel som eftertext, där grammatik finns som ett återkommande inslag bland rättskrivningsreglerna. Duden 26 (2013:22f.) har förklaringar av viktiga grammatiska fackuttryck ("Wichtige grammatische Fachausdrücke") i förtexten.

Den grammatiska informationen i utanförtexten kan t.ex. utgöras av böjningsparadigm. I framför allt engelska ordböcker och inlärningsordböcker är det vanligt (eller har varit vanligt tidigare) att förse uppslagsord med en kod som hänvisar till rätt paradigm (Atkins & Rundell 2008:207). Enligt Bergenholtz (1995:11) kan ett sådant system vara värdefullt, t.ex. med hänvisning från ett starkt verb i lemmauppsättningen till ett grammatikfragment i utanförtexten. För en utläggning om mer invecklade kods-system för konstruktioner i engelska ordböcker hänvisas till exempelvis Svensén (2004:190–192). Dessa kods-system har också blivit kritiserade, och enligt t.ex. Svensén bör de helst undvikas, bl.a. för att de är svåra för användare att hålla i minnet. Det har också blivit mindre vanligt att använda dem (Svensén 2004:191).

Wachal (1994) undersöker hur ordklasser behandlas i förorden till tretton större enspråkiga engelska ordböcker, med avseende på hur ordklassuppgifter förkortas eller "etiketteras" och om och i så fall hur de förklaras (t.ex. vad intransitiva verb innebär, vad hjälpverb är och vad determinerare är). Han konstaterar att det ofta går att beskriva ordklasser bättre och mer noggrant i förordet, och att beskrivningarna också skulle kunna förfinas med användande av underkategorier. Han riktar också kritik mot förtexterna i de undersökta ordböckerna med avseende på innehåll och uppbyggnad:

The lack of an adequate grammatical preface persists to this day. One is fortunate to find any explanation at all of the grammatical labels used throughout a given dictionary. In some cases there is not even a listing of the labels themselves. (Wachal 1994:160)

Även Bergenholtz (1995) är kritisk och påtalar framförallt bristen på konsekvent hantering av grammatiska uppgifter och bristen på en självständig ordboksgrammatik med hänvisning till den från ordboksartiklarna (Bergenholtz 1995:6).

Grammatisk information i lemmauppsättningen kan förmedlas genom att t.ex. starka och oregelbundna former ges status som lemman. Det här har varit vanligt i engelska och amerikanska ordböcker. Dock redogör inte alltid förtexten för vilka former som tas upp (Mugdan 1989b:523). Även om de böjda formerna inte har lemmastatus i bemärkelsen att de har full artikeltext, kan de fungera som s.k. *hänvisningslemman* som pekar på huvudlemmat:

As a general rule, such forms are allotted to entries which consist solely, or largely, of morphological information and which at the same time explicitly refer the user back to the main entry for the lexeme in question, as here, in the CED:

ridden ... the past participle of *ride*.

rode ... the past tense of *ride*. (Cowie 1983:101)

Ofta förses hänvisningslemmat bara med en hänvisning (som i SAOL 13 med ”**gick** se *gå*”) men ibland ges också en grammatisk förklaring, som i citatet ovan (”**rode** ... the past tense of *ride*”).

Mugdan (1989a:126f.) argumenterar för att även ordbildning bör räknas till grammatisk information. Morfologisk information som ordbildningselement och avledningar kan ges status som lemman. Ibland placeras avledningar som en sorts sublemman eller ”påhängsartiklar” sist i ett näste eller i en ordboksartikel (se t.ex. äldre upplagor av SAOL) och ibland har de status som självständiga lemman. Placeringen av avledningarna kan alltså påverka makrostrukturen. Ordbildningselement placerade i lemmaposition kan utgöras av affix som ”*re-*” och ”*-ositel*” eller det som Svensén benämner *affixoider*, t.ex. förstärkande för- eller efterled som *kanon-* och *-vänlig* (Svensén 2004:173–175). I lemmauppsättningen märks också om flerordsenheter som exempelvis verbförbindelser (*arta sig*, *skjuta på*) ges status som lemman, antingen som självständiga lemman eller som hänvisningslemman. I lemmauppsättningen kan grammatisk information också förmedlas genom att grammatiska termer står i lemmaposition och förklaras (Wachal 1994:166).

I fråga om grammatisk information som går att extrahera ur lemmauppsättningen kan kort också nämnas något som är intressant men som jag inte går vidare med i den aktuella undersökningen. Det handlar om *grammatiska ordböcker*, och beträffande sådana urskiljs två typer i NLO. Den ena typen utgörs av en ordbok där lemmauppsättningen består av grammatiska termer och där det för varje term ges betydelse och de grammatiska regler som har förbindelse med den – i praktiken en alfabetiskt uppställd grammatik(a). Den andra typen ger i huvudsak grammatisk information om lemmarna (NLO 1997:131).

På mikronivå, d.v.s. i artikeltexten, utgör uppgifter om ordklass, böjning och konstruktion det som vanligtvis menas med grammatisk information (Jackson

1985, Mugdan 1989a, Atkins & Rundell 2008). Att en ordbok tillhandahåller uppgift om ordklass innebär att den också ger information om den lexikala enhetens böjningsmönster samt grundläggande information om hur enheten uppför sig syntaktiskt (Jackson 1985:55). Svensén diskuterar också ordklassangivelsens funktion:

Ordklassangivelsens huvudsakliga funktion är inte att ange lemmats plats i ett teoretiskt klassifikationssystem. I stället ger den information om lemmats grammatiska egenskaper, varvid den appellerar till användarnas kunskaper om de regelbundna dragen i språkets grammatik. Gränsen är delvis flytande mellan den grammatiska information som ges i form av ordklassangivelser och den som ges på annat sätt, t.ex. i form av böjnings- eller konstruktionsangivelser. (Svensén 2004:179)

Om inte ordklassuppgiften följs av några uppgifter som tyder på motsatsen, kan man anta att uppslagsordet följer de mönster som ord av den anförda ordklassen normalt gör, såsom för ett substantiv att det kan förekomma i bestämd och obestämd form, att det kan bilda regelbunden pluralform, att det kan bilda genitiv, att det kan ta bestämningar o.s.v. (se vidare avsnitt 3.3.4). Blotta ordklassangivelsen säger därmed ”egentligen mycket mer än man i allmänhet föreställer sig.” (Svensén 2004:180).

De allra flesta forskare som behandlar grammatik i ordböcker anser att ordklass och ordklassangivelse utgör en central del av den grammatiska informationen (Jackson 1985:54, Mugdan 1989a:126, Atkins & Rundell 2008:219). Vidare kan ordklassinformationen ofta finindelas ytterligare, till exempel genom att ordboken ger information om huruvida substantiv är räknebara eller oräknebara, om verb är transitiva eller intransitiva, om det finns restriktioner för (adjektivens) komparativ och superlativ m.m. (Jackson 1985:54, Herbst 1989:94, Atkins & Rundell 2008:218–222).

Beträffande böjningsinformation i ordböcker finns det numera framför allt två huvudlinjer:²⁴ 1) användarna förutsätts känna till regelbundenheter, och om de inte gör det får de vända sig till en grammatikbok. Ordboken bör därför upplysa om regelbundenheterna. 2) Man ska kunna använda ordboken utan att ha grammatisk kunskap och utan att behöva vända sig till något annat verk, och därför bör ordboken redovisa både regelbundenheter och oregelbundenheter (efter Mugdan 1989b:519 och Svensén 2004:160). Enligt Herbst (1989:94), som ser till engelskan, bör ordboken lämpligen ge uppgift om bl.a. ordspecifik oregelbunden plural och tempus, restriktioner vid komparativ och superlativ m.m.

²⁴ Som Mugdan (1989b:519) påpekar var det inte ovanligt att utesluta böjning helt i äldre ordböcker med argumentet att böjningsinformation återfinns i grammatikor, men numera har ofta även den enklaste ordbok någon sorts böjningsinformation.

Förutom att oregelbundna böjningsformer av uppslagsordet bör listas, bör också någon sorts markering av oregelbunden *frånvaro* av böjningsformer göras (Zgusta 1971:250). I och med att information om böjning är en av SAOL:s huvuduppgifter är det intressant att se på förhållandet mellan just regelbunden och oregelbunden böjning, och vilka olika redovisningsstrategier som tillämpas i de olika upplagorna.

I artikeltexten kan det också finnas konstruktionsuppgifter. Dessa ges vanligen med någon sorts kod, metaspråklig klartext eller med språkprov (Svensén 2004:190–194). Förhållandet mellan explicit grammatisk information och mer implicit i form av språkexempel innebär ofta att samma information kan förmedlas på olika sätt:

It should be noted, however, that examples furnish essentially the same type of information as explicit codes or labels. What differs is the form in which this information is given – and the dichotomy *explicit vs. implicit* does not suffice to characterize the many forms that syntactic information can take [...]. (Mugdan 1989a:126)

Systemet med koder för konstruktionsuppgifter har varit vanligt i framför allt engelska ordböcker men har också mött kritik, bland annat för att det anses vara komplicerat (Svensén 2004:195f.).

Konstruktionsuppgifterna handlar inte bara om vilka bestämningar som är typiska vid ett visst lemma, utan även andra uppgifter som t.ex. bestämningarnas grammatiska form (efter Svensén 2004:188). Se vidare avsnitt 3.3.3 där Svenséns resonemang utvecklas och exemplifieras och där SAG:s syn på konstruktioner och syntaktisk valens behandlas kortfattat.

3.2.3 Grammatisk information i förhållande till användaren

Grammatisk information ges lämpligen med tanke på ordbokens funktion och användare. Atkins & Rundell har återkommande användarens bästa för ögonen och gör skillnad på den mängd grammatisk information som bör finnas i inlärningsordböcker och den som bör finnas i ordböcker för modersmålstalare:

Every dictionary has its own underlying grammar schema, and the Style Guide will list the items (often abbreviations) you can use in the various grammar components, and explain how and when to use them. A simpler version of this information – for the benefit of the dictionary user – is usually also provided in the front matter. Learner’s dictionaries, both monolingual and bilingual, tend to include more information about the grammar of the headword than do dictionaries for native speakers. (Atkins & Rundell 2008:218)

Herbst diskuterar systemet med lingvistisk terminologi och huruvida det kan förstås och vara värdefullt för målgruppen, eller om det är för abstrakt och svårtillgängligt:

The intended target group is also, however, the determining factor with respect to the way the information is given in the dictionary. This concerns the degree of abstraction that can be employed as well as the grammatical model on which the grammatical description is based. One of the crucial questions in this respect is how much familiarity with particular linguistic models and their terminology can reasonably be expected of the users. (Herbst 1989:96)

I Chans (2011) undersökning visar det sig att grammatisk information i enspråkiga engelska ordböcker var användbar för studenter som var ute efter korrekt användning av ett visst antal engelska ord. Dock var studenterna mest hjälpta av språkexempel snarare än av explicit grammatisk information.

3.3 Modern grammatisk beskrivning

Mot bakgrund av de olika indelningarna behandlade ovan görs i det följande en kortfattad genomgång av ordklassindelning, morfologi och syntax i modern grammatik. Därefter ges en mer detaljerad beskrivning av de olika ordklasserna. Uppgifter om svensk grammatik baseras främst på SAG (1999), Josefsson (2005), Dahl (2005) och Hultman (2003), men även Svenséns resonemang, som är något mer lexikografiskt inriktade, utgör en grund.

3.3.1 Ordklassindelning

Indelningen av ord i ordklasser är inte på något sätt ny utan går tillbaka till (åtminstone) de grekiska filosoferna. Platon gjorde den första kända indelningen i ordklasser, även om det är osäkert om det egentligen var ordklasser eller kanske satsdelar som avsågs (Josefsson 2005:60). Därefter förfinades uppdelningen i ordklasser av filosoferna i Alexandria, och deras indelning av ordklasser har i stora drag hållit i sig till modern tid.

Ordklassindelningen, eller kanske tilldelningen, varierar fortfarande i viss mån mellan olika grammatiker (personer) och grammatikor (läroböcker) (Josefsson 2005:61).²⁵ Josefsson gör en jämförelse av ett tiotal moderna grammatikers indelning i ordklasser och konstaterar att variationen är stor. Hon resonerar kring

²⁵ Det är trots allt människor som delar in språket i kategorier och det finns enheter i språket som inte så lätt låter sig föras entydigt till den ena eller andra kategorin. Tilläggas bör också att olika indelningar passar varierande bra för olika språk.

kriterierna för indelning och anger indelningsgrunderna till bland annat ordens böjning (det s.k. morfologiska kriteriet), funktion i frasen (funktionskriteriet) och betydelse (betydelsekriteriet) (Hultman 2003:36, Josefsson 2005:26f.). Morfologikriteriet är det starkaste kriteriet, funktionskriteriet placeras i mitten medan betydelsekriteriet är det svagaste (Josefsson 2005:27). Indelningen i ordklass kan bli olika beroende på hur de olika kriterierna viktas mot varandra.

I SAG delas orden in i följande 13 ordklasser: substantiv, egennamn, adjektiv, pronomen, räkneord, verb, particip, adverb, prepositioner, konjunktioner, subjunktioner, infinitivmärket *att* och interjektioner. I Hultman (2003) delas orden in ungefär som i SAG, med den skillnaden att particip presenteras under ordklassen adjektiv, och att egennamnen förs till substantiven, som delas upp i egentliga substantiv och egennamn.

I Josefssons jämförelse är de moderna språklärorna överens om åtta av ordklasserna (i bemärkelsen att de alltid inkluderas, däremot avgränsas de inte likadant), nämligen de mer centrala som substantiv, adjektiv, verb, pronomen, adverb, prepositioner, konjunktioner och interjektioner. Oenighet finns dock om egennamn, artiklar, particip, verbpartiklar, räkneord och subjunktioner. Josefsson själv har i en tidigare grammatika låtit artiklar, verbpartiklar, particip och infinitivmärket bilda egna ordklasser, men däremot inte egennamnen (Josefsson 2005:28).

Ordklasserna kan exempelvis delas in öppna och slutna, böjliga och oböjliga, innehållsord och formord, och så några som hamnar mitt emellan. Till de öppna ordklasserna, som kontinuerligt fylls på med nya ord, hör substantiv, adjektiv och verb (Hultman 2003:37f.), Josefsson 2005:75). Till de slutna hör i princip resten, även om det förstås kan finnas ett litet inflöde av nya ord, även i dessa ordklasser. En ordklass som adverb kan diskuteras om den hör till de slutna ordklasserna (mer om adverb i avsnitt 3.3.8).

Indelningen i böjliga och oböjliga ord och ordklasser sammanfaller vanligen med indelningen i innehållsord, alltså ord med en pregnant betydelse, och formord, d.v.s. ord som framför allt binder ihop innehållsorden med varandra och saknar egen pregnant betydelse (Hultman 2003:37). Även här förs substantiv, adjektiv och verb till innehållsorden, och även här kan det diskuteras var adverb hör hemma, i och med att de till stor del utgörs av innehållsord.

I avsnitt 3.3.4 och framåt beskrivs kort kännetecknen för de olika ordklasserna som de presenteras inom grammatiken. Syftet med beskrivningarna är inte att vara uttömmande utan att ta upp sådana kännetecken för ordklasserna som är relevanta vid analysen av SAOL.

För att kunna redogöra för de olika ordklasserna tar jag i följande avsnitt upp morfologi med böjning och ordbildning. Ordklassindelningen görs bland annat mot bakgrund av morfologiska aspekter, så det faller sig naturligt att först behandla morfologi innan en fördjupning av ordklasserna görs. Även ett avsnitt

om syntax, valens och konstruktioner följer för att de viktigaste dragen ska kunna fungera som en bakgrund till indelningen i de olika ordklasserna.

3.3.2 Morfologi – böjning och ordbildning

Morfologi har att göra med hur orden är uppbyggda. Skillnaden mellan böjning och ordbildning är att med böjning får man olika former av samma ord, medan man med hjälp av ordbildning skapar nya ord (Dahl 2003:16).

Uppslagsordens böjning är nödvändig att redovisa för en ordlista som SAOL, som har det till en av sina huvuduppgifter. Men hur många böjningsformer har då vanligen ett typiskt ord, och vilka av dem ska redovisas och hur ska det göras? I avsnitten om ordklasser nedan tas de vanligaste böjningsformerna upp för de större ordklasserna, men långt ifrån alla. Ett substantiv från första deklinationen, t.ex. *blomma*, har normalt åtta böjningsformer:

blomma	nominativ, obestämd, singular
blommas	genitiv, obestämd, singular
blomman	nominativ, bestämd, singular
blommans	genitiv, bestämd, singular
blommor	nominativ, obestämd, plural
blommors	genitiv, obestämd, plural
blommorna	nominativ, bestämd, plural
blommornas	genitiv, bestämd, plural

I en ordbok hör ovanstående former till samma lemma, men endast grundformen i nominativ, obestämd singular står vanligen som ett självständigt uppslagsord. Enligt Zgusta (1971:249f.) bör uppslagsordet bestå av den s.k. kanoniska formen, vilket är den form som övriga böjningsformer sedan lätt kan härledas från. Ett substantiv som *blomma* har regelbundna böjningsformer, men kanske tänker inte språkbrukaren aktivt på att ordet har så många som åtta böjningsformer. Det vanligaste är att uppslagsorden står i grundform för substantiv, infinitiv för verb och positiv för adjektiv (Svensén 2004:128). Därefter kan mer eller mindre detaljrik information följa om uppslagsordets böjningsformer.²⁶

Ett fullständigt paradigm för ett komparerbart adjektiv som kan ha s.k. sexusböjning (böjning efter semantiskt genus) har åtminstone följande former: *glad* (positiv), *gladare* (komparativ), *gladast* (superlativ), *glatt* (neutrum), (den) *glade* (best. mask), (den/det/de) *glada*, (best. fem./neutrum/plural). Och då skulle

²⁶ Ett undantag utgörs av *Lexin Svenska ord*, där verbens uppslagsform står i presens (se Svensén 2004:129). Lexin är inriktad mot inlärare av svenska och avsikten med presens som uppslagsform är bl.a. att det är lättare för inlärare att producera övriga böjningsformer av verbet än när verbet står i infinitiv (Gellerstam 1999:7f.).

man dessutom kunna lägga till genitiv-s till både grundformen och de sexusböjda formerna.

Ordbildning handlar om sätt att bilda nya ord. De två grundläggande sätten är sammansättning och avledning (SAG 1:205, Dahl 2003:17). Sammansättning innebär att ett lexikonord (förledet) fogas till ett annat lexikonord (efterledet). Avledning innebär att ett avledningssuffix eller -affix fogas till en stam. Exempel från SAG och Dahl är t.ex. *skriv-ning*, *jämn-bet*, *o-jämn* och *bil-ist*. Svenskan har rika möjligheter att bilda sammansatta ord, och ett avgränsningsproblem i ordböcker är ofta just vilka sammansättningar som ska tas med (se t.ex. Svensén 2004:81). Ett annat problem är vilka avledningar som ska inkluderas, antingen som självständiga uppslagsord eller som sublemman inne i ordboksartikeln.

Exempelvis utgör verbavledda substantiv en sådan diskussionspunkt. Till avledningssuffixen hör bland annat *-ing/-ning*, som i *tvättning* av *tvätta*, *läsning* av *läsa* och *kalibrering* av *kalibrera*. Alla verb kan inte avledas med *-(n)ing*, utan det handlar främst om verb som betecknar en handling som sätts igång viljemässigt (Josefsson 2005:119).²⁷ Enligt Josefsson är nominalisering med *-(n)ing* en vanlig typ av verbalsubstantiv. Det finns dock exempel på verb som inte avleds på nämnda sätt, som *bata*, *snöa*, *innehålla* m.fl. (otänkbara avledningar är **hatning*, **snöning* och **innehållning*). Det finns förstås också avledningar som *målning*, *parkering* m.fl. som har fjärrat sig från den verbala betydelsen och i stället betecknar ett föremål eller liknande.

Suffixen *-ande/-ende* är i stället mer produktiva men mindre frekventa (Josefsson 2005:120). Där det tar emot att använda avledningen *-ning*, som vid *rodna*/**rodning*, går det i stället ofta att använda *-ande*, som i *rodnande*. Josefsson (2005) tar upp förhållanden mellan olika avledningar som bl.a. *-ning*, *-else* och *-ande*:

Selektionsreglerna för *-ing/-ning*, d.v.s. vilken sorts stam som suffixet ska knytas till är emellertid inte så tydliga att man kan räkna ut på förhand vilka avledningar som har konventionaliserats i svenskan, d.v.s. blivit allmänt accepterade och är möjliga att finna i ordböcker. Det finns ibland märkliga luckor i systemet. Det heter t.ex. inte *springning*, utan *löpning* (men notera att *springning* är ett ord som ofta används av barn!), inte **slagning*, utan *slag* eller *slående*, inte **skapning* utan *skapelse*. Ännu har ingen lyckats hitta någon enkel förklaring till dessa oregelbundenheter i språket; vi säger ju *vadslagning* och *repslagning*, varför kan vi då inte använda också det enkla *slagning*? Inte heller använder vi ordet *sjungning*, utan *sång* eller *sjungande*, trots att ordet *uppsjungning* är helt OK. Svaret – vilket egentligen inte är något svar – är att nyckfullhet är en genomgripande egenskap hos avledningar. Nyckfullhet, eller i alla fall brist på generella regler, brukar ibland ses som en av de egenskaper som skiljer avledningssuffix från böjningssuffix. (Josefsson 2005:121)

²⁷ Verbet delar ut rollen igångsättare eller AGENT. I det här arbetet behandlas inte roller närmare, utan i stället hänvisas till SAG (1999) och Josefsson (2005) där roller beskrivs mer ingående.

Ur citatet ovan vill jag särskilt lyfta fram två punkter. Den första är formulering-
 en om konventionalisering av vissa avledningar och deras därmed mer motive-
 rade status som uppslagsord i ordböcker. Den andra är nyckfullheten, som enligt
 Josefsson karakteriserar avledningar och avledningssuffix. I kapitel 5, som be-
 handlar grammatik i lemmauppsättningen, redovisas resultaten från undersök-
 ningar om antalet avledningar för några olika avledningssuffix i lemmauppsätt-
 ningen i SAOL. Huruvida dessa verkar vara systematiskt uppförda som lemman
 eller mer nyckfullt listade diskuteras närmare i det kapitlet.

3.3.3 Syntax, valens och konstruktionsmönster

Syntax handlar om systemet av regler för hur ord, böjda och oböjda, sätts sam-
 man till fraser och sats (SAG 1:230). Valens kan sägas vara de semantiska och
 syntaktiska krav som frasers huvudord, särskilt verb, en del adjektiv och vissa
 substantiv, har på sin omgivning. Ett verb som *finna* förutsätter en aktant som
 finner och en aktant som blir funnen. I en ordbok är det vanligt att framför
 den syntaktiska valensen anges med hjälp av en konstruktionsuppgift; se t.ex.
finna i SO (2009), här vid delbetydelse 2:

finna [...] *finna ngt/SATS, finna ngn/ngt ADJ*

Den första valensangivelsen (*finna ngt/SATS*) innebär att *finna* konstrueras med
 ett inanimat objekt eller en sats. Den andra angivelsen, *finna ngn/ngt ADJ*, inne-
 bär att *finna* konstrueras med ett animat eller inanimat objekt och en adjektivfras.
 Hur valensangivelser ser ut i ett antal svenska och nordiska ordböcker visas i
 bl.a. Malmgren & Toporowska Gronostaj (2009).

För min undersöknings del kommer främst syntaktisk valens ifråga, framför
 allt för att den semantiska sidan av SAOL är så pass underordnad, och för att de
 konstruktionsuppgifter som ges i SAOL främst är av syntaktisk karaktär.²⁸

Konstruktionsmönster är ett vidare begrepp än valens – det handlar inte bara
 om huvudords krav på omgivningen, utan mer generellt om hur ord brukar
 konstrueras eller användas tillsammans med andra.²⁹ Svensén (2004:188f.) anför
 bland annat följande exempel på konstruktionsuppgifter och deras grammatiska
 form och hur de kan beskrivas i ordböcker (uppställningen efter Svensén, något
 förkortad):

²⁸ Se Toporowska Gronostaj (1996:218f.) för en sammanfattning av syntaktisk och semantisk
 valens, samt ett helhetsbetonat perspektiv i och med en integrerad valensbeskrivning.

²⁹ Inom konstruktionsgrammatiken antar man ett ännu vidare konstruktionsbegrepp, där alla
 konventionaliserade förbindelser mellan form och funktion behandlas som konstruktioner: "con-
 ventional, learned form-function pairings at varying levels of complexity and abstraction" (Gold-
 berg 2013:17).

- För verb kan det handla om hur det direkta objektet ser ut (sats eller infinitivkonstruktion), om verbet kan ha absolut, reflexiv och opersonlig användning, liksom uppgift om passiv, samt om particip kan användas attributivt.
- För adjektiv kan det handla om komparation, ifall det kan användas attributivt och predikativt och om det placeras före eller efter sitt huvudord.
- För substantiv kan det handla om restriktioner beträffande numerus och om huruvida det är räknebart.
- För adverb kan det handla om ifall de kan modifiera fraser eller sats.
- För prepositionerna handlar det om vilka kasus de styr

I kapitel 6 undersöker jag i vilken mån och på vilka sätt konstruktionsuppgifter redovisas i SAOL:s artikeltext, i synnerhet syntaktisk valens hos verb. Något sägs också om adjektiv.

3.3.4 Substantiv

Substantiven utgör svenskans största ordklass.³⁰ Kännetecken för substantiven är att de kan böjas i species (bestämmdhet, där formen bestäms av genus), numerus (antal) och kasus (genitiv, i den moderna svenskans fall) (Hultman 2003:39). De betecknar bl.a. människor, djur, föremål och företeelser. Funktionsmässigt bildar de huvudord i en nominalfras. Enligt betydelsekriteriet finns det en viss betydelse knutet till ett substantiv, vilket i typfallet är att ett substantiv refererar till en sak. Vid konkreta föremål som *stol* är det kriteriet lätt att tillämpa, men vid en abstrakt företeelse som *krig* är det ibland svårare att applicera (Josefsson 2005:26).

Ett sätt att dela in substantiven i undergrupper är efter böjning, alltså enligt det morfologiska kriteriet, och det görs ofta i olika deklinationer, där det är substantivens böjning i plural som avgör deklinationstilldelning.

För substantivens del gäller också att de kan vara räknebara (individuativa, ej möjliga att dela i mindre delar) eller oräknebara (dividuativa, möjliga att dela). Till de räknebara hör t.ex. *and*, *flicka* och *stol*, till de oräknebara t.ex. *mjök*, *olja* och *sand*. Substantiv med individuativ betydelse kan böjas i numerus och kan i singular ta attributen *en*, *mången*, *hel*, *halv* och *varje*. Dividuativa substantiv kan inte böjas i numerus och kan heller inte ta antalsgivande attribut som *hel* eller *varje*. Däremot kan de stå utan obestämd artikel eller ta attributen *all*, *mycket*, *mer*, *litet* eller *mindre*. (Hultman 2003:45f., SAG 2:17–22).

³⁰ I SAOL 13 och 14 utgör substantiven ungefär 70 % av alla uppslagsord. Det här betyder förstås inte att ”språket består till 70 % av substantiv”, men det ger en fingervisning om andelen. Hultman gör uppskattningen att substantiven utgör mer än hälften av orden i svenskan (2003:44).

Antalet deklinationer som substantiven delas in i varierar mellan olika grammatikor: SAG räknar med sju deklinationer medan Josefsson räknar med fem och Hultman med sex stycken. Dahl räknar med fem eller sex deklinationer, men fler om man räknar med mer ovanliga böjningssätt (Dahl 2003:44). Det går också att urskilja skillnader i böjningsmönster inom dessa fem, sex, sju eller fler deklinationer.

Substantiv som förs till den första deklinationen i SAG är utrala, har en stam som i singular oftast slutar på *-a* och tar pluralsuffixet *-or* (SAG 2:65), t.ex. *gata* och *yxa*.

Till den andra deklinationen förs substantiv som oftast är utrala, har stamslut på konsonant, lång vokal eller obetonat *-e* och tar pluralsuffixet *-ar* (SAG 2:63, 66). Exempelord är bland annat *by*, *vagn* och *handske*.

Substantiven som förs till deklination tre är oftast utrala och har pluralsuffix på *-er* (SAG 2:69). Stammen är oftast flerstavig och slutstavelsen är betonad. Exempelord är t.ex. *film*, *monarki* och *nöt*. De kan också vara neutrala, som t.ex. *parti* (Josefsson 2005:230f.).

Substantiven som förs till deklination fyra slutar på vokal, är (mestadels) utrala och tar pluralsuffixet *-r*. Exempelord är *bakelse*, *jungfru* och *oboe* (SAG 2:75).

Substantiv som förs till femte deklinationen har *-n* som pluralsuffix, t.ex. *bi*, *hjärta* och *tabu* (SAG 2:76f.).

Substantiv som i SAG förs till deklination 6 saknar synligt och hörbart plural-suffix. De flesta är neutrala (SAG 2:77). Exempelord är *exempel*, *foder*, och *träd*.

Substantiv som enligt SAG:s indelning förs till deklination 7 har en stark benägenhet att ta pluralsuffixet *-s* (SAG 2:79). De är ofta utrala. De är vanligen inlånade och har behållit vad SAG kallar för ”en främmande prägel”. Exempelord är *broiler*, *fan*, *happening* och *slogan*. Ord som huvudsakligen eller enbart förekommer i plural enligt SAG är t.ex. *blinkers*, *jeans* och *ticks*. Dessa och liknande ord förs inte av t.ex. Josefsson till någon egen deklination, även om hon diskuterar möjligheten att tilldela dem en sjätte deklination (2005:231). Argumentet för skulle då vara att vi har en stark intuition att suffixet *-s* indikerar plural, men argumentet *mot* skulle vara att dessa ord många gånger bara behåller plural-s en kortare tid efter inlånet. Hultman tar upp exempelord som *slogan* (m.fl.) under avsnittet ”Inlånade pluralsuffix” i stället för att föra dem till en deklination (2003:63f.). Se vidare avsnitt 6.2.1 hur ett ord som *slogan* med omstridd pluralform har redovisats i SAOL.

För substantivens genus gäller att de kan ha grammatiskt genus: utrum eller neutrum (SAG 2:58). Tidigare förekom också maskulint och feminint genus (foten: *han*, handen: *hon*). Hur det noterades i de tidiga upplagorna i SAOL visas i avsnitt 6.1.2.

3.3.5 Adjektiv

Adjektiv kan enligt betydelsekriteriet beteckna egenskaper eller tillstånd. Enligt funktionskriteriet kan de bilda attribut i nominalfras och utgöra predikativet. De har två sorters böjning: kongruensböjning och komparationsböjning (SAG 2:152, Hultman 2003:40). Komparationen kan ske med suffix eller perifrastiskt med *mer/mest* (se nedan) och kongruensböjningen sker med suffix. Kongruenssuffix är *-t* för obestämd neutrumform, *-a* för plural- och bestämd form samt *-e* för maskulin obestämd form (t.ex. *den välklädde mannen*). Dessa olika böjningssätt medför att ett adjektiv typiskt har sju eller åtta böjningsformer (SAG 2:152, jfr också 3.3.2).

Adjektiven kan enligt SAG föras till två deklinationer, där den första deklinationen innehåller adjektiv som kompareras med suffixen *-are* och *-ast*. Exempelord är *duktig*, *mogen* (som vid kongruens och komparation tappar sin stödvokal *e*) och *röd* (SAG 2:197). Till den andra deklinationen förs adjektiv med enstavig stam som har omljud i komparationen och komparationssuffixen *-re* och *-st* (SAG 2:198f.) Antalet adjektiv i andra deklinationen är litet, men i gengäld används dessa adjektiv relativt frekvent i svenskan. De adjektiv som har fullständiga paradigmen är enligt SAG följande: *grov*, *hög*, *låg*, *lång*, *stor*, *trång*, *tung* och *ung*.³¹

Några adjektiv som kan föras till andra deklinationen saknar morfologiskt samhörig positivform (SAG 2:199). Josefsson (2005:234) beskriver det som att de lånar rot, eller ”hjälpform” från ett annat ord. I SAG räknas följande adjektiv upp, med suppletiva positivformer inom parentes:

(gammal)	äldre	äldst
(bra/god)	bättre	bäst
(dålig)	sämre	sämst
(dålig/ond)	värre	värst
(liten)	mindre	minst

Det är också möjligt att komparera adjektiv perifrastiskt med *mer* och *mest* i stället för suffix. Olika typer av adjektiv har olika stor benägenhet att kompareras med suffix eller *mer* och *mest*. Morfologiskt eller fonologiskt komplexa adjektiv har oftare perifrastisk komparation. Typexempel är ord med slut på *-ande* och *-ad* (som *främmande* – *mer/mest främmande*) och ord som *gammaldags*. Vissa adjektiv som slutar på *-isk*, som *typisk*, tenderar att ha perifrastisk komparation i skrift men suffixkomparation i tal (SAG 2:200).

En viss utmaning ligger i att avgränsa adjektiv mot ordklassen pronomen. Josefsson (2005:38f.) tar upp att ord som *förre* och *nästa* anges som adjektiv i

³¹ Och kanske *få*, sedan *få färre först* togs med i SAOL 13.

SAOL medan de ses som pronomen i SAG. Se avsnitt 6.2.4 där ett pronomen som i tidiga upplagor klassas som adjektiv (*all*) tas upp.

3.3.6 Verb

Verben utgör en central ordklass i svenskan i och med att det är dessa som satsen struktureras kring. Verben betecknar handlingar eller tillstånd, som kan förankras i tiden, vilket signalerat genom verbets tempus. Verbens former delas bland annat in i finita och infinita, där de finita tempusböjs i presens och preteritum (*vittjar*, *vittjade*). De infinita formerna är infinitiv och supinum (*vittja*, *vittjat*). De finita formerna kan också böjas i diates (aktiv eller passiv, där *vittjas* utgör exempel på passiv diates) och modus, där modus indikativ utgör normalfallet medan övriga modus är imperativ och konjunktiv. För passiv gäller att det kan bildas med *-s* i slutet av verbet (*vittjas*) eller perifrastiskt med *vara* eller *bli* (*nätet är vittjat*, *nätet blev vittjat*). De infinita formerna infinitiv och supinum böjs inte i tempus och modus utan endast i diates (SAG 2:502).

En speciell sorts verb slutar på *-s* utan att för den skull ha passiv funktion, de s.k. deponensverben. Typiska sådana är t.ex. *andas*, *finnas* och *svettas*. Det finns också deponensverb som har en *-s*-lös motsvarighet, som *bitas* – *bita*, *träffas* – *träffa* m.fl. (SAG 2:555).

Verb betecknar, enligt betydelsekriteriet, aktiviteter (*måla*), övergångar (*blekna*) och tillstånd (*leva*). Några verb har svag egen betydelse och har närmast blivit formord, som *vara*, *bli*, m.fl. (Hultman 2003:41). Som funktion kan de vara huvudord i verbfraser och bilda utgångspunkt för satsens konstruktion.

Beträffande böjning delas verben in i fyra olika böjningsklasser, konjugationer, baserat på vilka suffixvarianter verben kombineras med i preteritum (SAG1:557). De tre första konjugationerna är svaga och har preteritumbildning med suffix, och den fjärde är stark eller oregelbunden och har preteritumbildning utan suffix, men vanligen med omljud (SAG 2:503). Den första konjugationen av verb är också den största (SAG1:558). Alla nybildade verb förs till denna konjugation (t.ex. *biba* 'dricka bag in box-vin', *levla* 'avancera i (data)spel', *spaa* 'gå på spa' osv.). Den första konjugationens verb har en böjningsstam som slutar på *-a* och får presenssuffixet *-r*, preteritumsuffixet *-de* och supinumsuffixet *-t*.

Till den andra konjugationen hör verb med stamslut på tonande eller tonlös konsonant (t.ex. *häller* och *läser*). Suffixen är *-a* i infinitiv, *-er* i presens (och kan enligt SAG saknas i något fall), *-de* i preteritum efter tonande konsonant och *-te* efter tonlös, och *-t* i supinum (SAG 2:558). I vissa fall benämns dessa konjugationer som 2a och 2b (Josefsson 2005:230).

Den tredje konjugationen kännetecknas av en stam med slut på betonad vokal. Typiska exempelord utgörs av *sj*, *bete*, och *sno*. Den tredje konjugationen

innehåller i nutida svenska inte särskilt många verb; enligt SAG (2:569) handlar det om ett drygt 40-tal. Preteritumsuffix är *-dde* och presenssuffix *-r*.

Till den fjärde konjugationen räknas starka verb (SAG 2:566). De starka har vokalväxling, t.ex. enligt variationen i – a – u (*springa – sprang – sprungit*) och de oregelbundna kan ha andra vokalväxlingar (*göra – gjorde – gjort*) eller vara delvis regelbundna.³² De starka verben bildar preteritum utan suffix, supinum på *-it* (*sprungit*) och perfektparticip på *-en* (*sprungen*). Till de starka (och oregelbundna) verbens böjning hör också en särskild form i konjunktiv, numera främst manifesterad hos verben *gå*, *vara* och *få*, med konjunktivformerna *ginge-gånge*, *vare-vore* och *finge*. Det finns också oregelbundna verb som har en helt egen böjning eller blandar starka och svaga former (Hultman 2003:156).

Verben kan också kategoriseras efter sina syntaktiska konstruktionsmöjligheter. De betecknas som transitiva om de kan ta objekt och intransitiva om de ej tar objekt (Hultman 2003:143). Den största gruppen är de monotransitiva verben som tar ett objekt, medan en mindre grupp utgörs av de bitransitiva som konstrueras med subjekt, direkt och indirekt objekt: *jag gav henne kakan* (Josefsson 2005:235).

Verb kan vara personliga eller opersonliga. Som personliga räknas verb som betecknar en handling som utförs av någon eller något. Som opersonliga räknas verb som konstrueras med *det* som subjekt, *det regnar*, *det snöar*. I sådana fall är det alltså inte någon eller något som utför handlingen.

Av intresse för den här uppsatsens del är också verbförbindelser som partikelverb och reflexiva verb. Exempel på partikelverb är *bitta på*, *komma ut* och *boppa in*. De här verben följs alltså oftast av en betonad partikel i form av en preposition och har en betydelse som är skild från det enkla verbet. Verbförbindelser i form av reflexiva verb har det reflexiva pronomenet ”sig” som bundet objekt. Exempel är *hämta sig* som i *hon hämtade sig snabbt efter överraskningen* och *arta sig* som i *barnen verkar arta sig väl*.

För min undersöknings del är det framför allt intressant att undersöka hur verben presenteras i förtexterna. Utgår man från konjugationer eller kategoriseras verben på andra sätt? Vilka av verbens böjningsformer kommenteras i förtexterna, och hur visas de sedan inne i artikeltexten? I vilken utsträckning har verbförbindelser fått lemmastatus, och om de inte har fått det, finns då informationen om bundna objekt eller verbpartiklar inne i artikeltexten?

³² Hultman (2003:316–320) har en förteckning över de starka och oregelbundna verben, vilkas antal uppgår till ca 160.

3.3.7 Particip

Att participen ska tas upp som en självständig ordklass är långtifrån självklart. SAG gör dock det, och Josefsson argumenterar också för att de bör behandlas som en självständig ordklass. Hultman däremot behandlar dem under ordklassen adjektiv som verbavledda adjektiv (Hultman 2003:79f.).

Att participen har en lite speciell ställning beror på att de kan ses som verb eller adjektiv – de är avledda av verb, men har delvis böjning och fungerar syntaktiskt i stor utsträckning som adjektiv (SAG 2:582). Perfektparticipen har kongruensböjning i numerus, genus och species, vilket också adjektiven har. SAG:s exempel på kongruens är bl.a. följande: *en nyskriven bok, ett nyskrivet inlägg, hans nyskrivna bok* (SAG 2:582).

Enligt SAG är det ofta en gradskillnad mellan verbala och adjektiviska particip. Ett particip med verbal betydelse är t.ex. *serverad* i *saften är serverad* (någon har alltså serverat saften) medan ordet *koncentrerad* är adjektiviskt i satsen *saften är koncentrerad* (SAG 2:583). En skillnad mellan de verbala och de adjektiviska participen är att de verbala har ett klart samband med sitt verb, de kan inte graderas (**saften är mycket serverad* är otänkbart medan *saften är mycket koncentrerad* är fullt möjligt) och därmed inte heller kompareras. Det kan däremot de adjektiviska participen (*den mest spännande filmen, en mer balanserad framställning*) (Hultman 2003:79). Av SAG:s uppräknade av adjektiviska particip kan nämnas t.ex. *bekymrad, driven, intresserad* och *vredgad*. Adjektiviska particip behandlas också av Malmgren (1990).

Participen delas in i perfektparticip och presensparticip:

Perfektparticip kan avledas av de flesta transitiva och många intransitiva verb och presensparticip av nästan alla verb. Perfektparticipen avleds av svaga verb med suffixet *-d* (med varianterna *-t* och *-dd*) och av starka verb huvudsakligen med suffixet *-en*. Presensparticipen avleds med suffixet *-ande* (med varianten *-ende*) oberoende av verbens böjning i övrigt. (SAG 2:582)

Dessutom kan presensparticipen ha ett *-s*-suffix i ”talspråk och ledigt skriftspråk” med exempel som *komma springandes* m.fl. (SAG 2:614f.).

Med perfektparticip bildas också perifrastisk passiv av verben, vilket innebär att passiv konstrueras med *vara* eller *bli* + perfekt particip: *dörren var låst, männen blev skadade* (Josefsson 2005:244).

I en undersökning av SAOL är det intressant att se på strategierna för particip; listas particip som självständig ordklass, och preciseras i så fall ordklassangivelsen på något sätt? Eller får participen ordklassmarkeringen ”adjektiv”, eller ingår de som böjningsformer under verben?

3.3.8 Adverb

Adverbena utgör tillsammans en disparat grupp och de kan sinsemellan vara mycket olika (SAG 2:625). Adverbena brukar enligt formkriteriet klassas som oböjliga, men trots det finns det några som trots allt kan kompareras (t.ex. *gärna* – *bättre* – *helst*).³³ Adverbens funktion är att vara bestämning i verbfraser, adjektivfraser och adverbfraser. De kan också bestämma en hel sats eller en nominalfras.

De olika språklärorna kategoriserar adverbena på något olika sätt. Josefsson delar in adverbena semantiskt i två sorter, innehållsadverb och satsadverb. Till innehållsadverbena hör sådana som bestämmer tid, sätt, rum, omständighet m.m. för verbskeendet, t.ex. *nu*, *då*, *vackert*, *högt*, *roligt*. Satsadverbena däremot uttrycker sanningshalt, talarens attityd till satsens innehåll o.s.v., med exempel som *inte*, *säkerligen* och *lyckligtvis* (Josefsson 2005:240).

I anslutning till adverb har ändelsen *-t* varit omdiskuterad. Adjektiv med *-t* ändelse kan ibland användas som adverbial, som i *hon reste sig långsamt*. Både SAG (SAG 2:626) och Hultman (2003:42) räknar dem dock som adjektiv, även när de står adverbialt. Enligt Josefsson (2005:62) innebär detta att formkriteriet tar överhanden över funktionskriteriet. Hon illustrerar med följande exempel:

Stugan är vacker	<i>vacker</i> är adjektiv
Huset är vackert	<i>vackert</i> är adjektiv
Huset ligger vackert	<i>vackert</i> är adverb (enligt funktionskriteriet)

I SAOL har man däremot räknat dessa som adverb, vilket berörs i 4.2.2 och 5.2.

3.3.9 Pronomen

Pronomen är ord som kan användas i stället för substantiv (nomen). De räknas normalt till de slutna ordklasserna³⁴ och kan efter sin funktion grovt delas in i substantiviska och adjektiviska. De utgör en liten del av svenskans totala lexikon men är mycket frekventa i text och framför allt i talspråk (Hultman 2003:90f.).

Josefsson kategoriserar pronomen som en ”stor och spretig grupp” (2005:34) och i SAG framhålls att ”Pronomen är en i stort sett sluten men ändå förhållandevis heterogen ordklass med olika tämligen väl sammanhållna undergrupper” (SAG 2:235). Beträffande böjningen konstateras att den är mer oregelbunden än hos substantiven och adjektiven (SAG 2:245). Eftersom det finns ett ansevärt antal olika indelningar av pronomen, kan det vara intressant att undersöka om

³³ I SAOL:s e-versioner av trettonde upplagan visas också komparation för *fort*, *ofta* och *sakta*.

³⁴ Ett undantag från slutenheten görs förstås av det nygamla, och allt mer använda pronomenet *hen*, men trots detta nytillskott är det sällan pronomengruppen får fler medlemmar.

de specificeras (t.ex. anges som ”pers. pron.” i SAOL) och vilka av deras böjningsformer som visas.

Personliga pronomen har kasusböjning i nominativ och akkusativ, och i tredje person också genitiv (*han/hon/ben – honom/henne/ben(om) – hans/hennes/hens*).³⁵ Enligt SAG saknar första och andra personen genitivformer, men dessa ersätts av possessiva pronomen som kongruensböjs (*min - mitt - mina*) (SAG 2:296).

3.3.10 Övriga ordklasser

Till de övriga ordklasserna räknas egennamn, interjektioner, räkneord, prepositioner, konjunktioner, subjunktioner och infinitivmärket *att*. I det följande berörs dessa ordklasser bara kortfattat.

Egennamnen, som av de flesta grammatikor räknas som en undertyp av substantiv (Josefsson 2005:28–34), kan ges till referenter som är personer, djur, platser, byggnader, farkoster o.s.v. (SAG 2:117). Egennamnen utmärks i skrift oftast med inledande versal, och vad böjningen beträffar böjs de knappast mer än i genitiv. I ordböcker är kategorin egennamn inte självklar; inte alla ordböcker har egennamn för personer eller platser som självständiga uppslagsord. SAOL har tagit med namnen på Sveriges landskap sedan den åttonde upplagan.³⁶

Prepositionerna utgör en relativt begränsad ordklass. Formmässigt är de oböjliga. Flertalet står framför det ord (eller den fras eller sats) som de styr, den s.k. rektionen, t.ex. *i huset, på gården, till byn, före kvällen*, men det finns också postpositioner och flerordsprepositioner som omsluter sin rektion. De har ofta svag egen betydelse. De anger relationen mellan prepositionsfrasens nominala led och det överordnade leDET (Hultman 2003:178). Funktionsmässigt är de huvudord i prepositionsfraser. De styr framför allt nominalfraser, bisatser och infinitivfraser. Prepositionerna i sig har en ganska svag egen betydelse och används framför allt i relation till innehållsord. Prepositioner, eller snarare prepositionsfraser (som *i går*), i SAOL behandlas kort i avsnitt 5.3 om flerordsenheter.

Interjektioner är utropsord och kan fungera som självständiga yttranden (SAG 2:746). Morfologin är relativt enkel – många har ett enda rotmorfem (*ja, å, pang*). Några har en reduplicerande struktur (*dingdång, ticktack*) och hos några går det att urskilja avledningsmorfem som *-san* och *-is* (*hoppsan, hejsan, grattis*). Hos andra går det att ana spår av en annan ordklass, t.ex. *förlåt* (verbet *förlåta*), *attan* (räkneordet *arton*) och *leve* (verbet *leva*) (SAG 2:761–768, Josefsson 2005:54).

³⁵ För formerna för *ben* har jag använt böjningsinformation som den redovisas i SAOL 14, vilken i sin tur bygger på Språkrådets rekommendationer.

³⁶ I SAOL 14 införs också namn på länder och somliga namn på personer (om dessa på något sätt ingår i en definition av annat ord).

Konjunktioner samordnar två eller flera led (SAG 2:728). Typiska exempelord är *och, ty, för, eller, men* och *utan*. Subjunktioner används främst för att underordna en sats under en annan (SAG 2:733). Typiska subjunktioner är *att, som, om, eftersom* och *än*.

Några specialfall är ord som *att* och *den*, vilka klassificeras på olika sätt i olika grammatikor och ordböcker. Ordet *att* behandlas som infinitivmärke i SAG, och skils från subjunktionen *att*. Ordet *den* klassas ibland som en artikel.

3.4 Sammanfattning

I det här kapitlet presenteras svensk grammatik i allmänhet och grammatik i ordböcker, med fokus på de aspekter som är av fortsatt vikt för uppsatsen.

Gemensamt för de allra flesta som har undersökt grammatik i ordböcker är att de till grammatisk information räknar ordklassangivelse, finindelning av ordklassangivelse och syntaktisk information. Några lägger också till böjningsmönster och ordbildning.

Grammatisk information kan finnas på flera nivåer i en ordbok. Den kan vara utformad som en separat ordboksgrammatik i för- eller eftertexten, ibland med hänvisning dit från artikeltexten. Den kan också märkas i lemmauppsättningen där grammatiska termer kan stå som uppslagsord med definition. Det kan också handla om eventuella avledningars placering, där de kan placeras som en sorts sublemman sist i en artikel eller ges en mer framskjuten plats som självständiga uppslagsord. Grammatisk information kan också ges i artikeltexten, med mer eller mindre omfattande böjningsinformation, ordklassinformation, konstruktionsuppgifter m.m.

De grammatiska beskrivningarna av språket är till stor del samstämmiga, men det finns också skillnader i hur olika grammatiker och grammatikor delar upp språket i ordklasser, liksom i olika kategorier inom de olika ordklasserna. Till omdiskuterade ordklassproblem hör t.ex. om particip ska kategoriseras som en egen ordklass (vilket SAG gör), hur vissa adjektiv och pronomen bör avgränsas mot varandra och t.ex. hur många deklinationer av substantiv det finns.

Så vilka förväntningar finns det på SAOL med avseende på grammatisk information? Eftersom ordlistan ger uppgifter om böjning kan man förvänta sig en relativt stor mängd morfologisk information, men frågan är hur uttömmande denna information är. Däremot är kanske den förväntade mängden syntaktisk information låg. I och med det textekonomiska formatet och fokus på många ord kan man knappast förvänta sig någon större mängd grammatiska uppgifter eller implicit information i form av språkexempel.

4. Grammatik i SAOL:s förtexter

I föreliggande kapitel presenteras resultat från den första delundersökningen, den som behandlar grammatisk information i SAOL:s förtexter. Förtexterna inleder varje upplaga och varierar mellan två och drygt tjugo sidor i längd. De förtexter jag har undersökt utgörs av det som rubriceras ”förord” och ”inledning” (se avsnitt 4.1) men primärt inte förkortningslistor eller eventuella rättelse-listor. Jag har sammanfogat alla förtexter till ett textdokument, vilket har möjliggjort mer systematiska sökningar i materialet.

Huvudfrågan är följande: när det inte finns en separat ordboksgrammatik i SAOL, finns det då ändå uppgifter om grammatik i förtexterna?³⁷ Som grammatisk information i förtexterna räknar jag dels textpartier där områden som grammatik, böjning, genus m.m. behandlas uttryckligen, d.v.s. med dessa ord som rubriker eller avsnittsinledande rubrikord eller i brödtexten, dels textpartier där dessa språkvetenskapliga kategorier behandlas implicit i förtexterna, till exempel med mer allmänspråkliga termer.

Kapitlet är upplagt enligt följande: i 4.1 ges en allmän översikt över förtexter i ordböcker. Därefter, i 4.2, ges en karaktäristik av SAOL:s förtexter med avseende på sidantal, uppbyggnad och innehåll. Sedan följer en beskrivning och analys av förtexternas eventuella uppgifter om grammatik, uppdelat på allmänna utsagor om grammatik, ordklasser, böjning, genus, avledningar, particip och konstruktioner. I avsnitt 4.3 sammanfattas och diskuteras resultaten.

³⁷ Det handlar alltså om att excerpera textpartier där grammatik och grammatiska termer och begrepp diskuteras.

4.1 Förtexter i ordböcker

Förtexten är en del av utanförtexten, som utgör en del av en ordboks me-gastruktur. Förtexten kan till exempel ge objektspråklig information, d.v.s. be-skriva ordbokens objektspråk, i SAOL:s fall svenska, eller ha en metaspråklig funktion (informerar om själva ordboken ifråga) (Svensén 2004:448). Enligt Svensén bör varje ordbok ha en ”varudeklaration” som beskriver vem produk-ten vänder sig till och vilka urvalsprinciper som har följts m.m. (Svensén 2004:449). Svensén påtalar användarvägledningens vikt, men nämner också att den tyvärr sällan läses. Dock bör den vara utformad för att kunna läsas av många olika användare, vilket gör att det kan vara meningsfullt med en mer kortfattad och lättillgänglig användarvägledning och en mer avancerad (Svensén 2004:450).

Den typiska placeringen av användarvägledningen är i förtexten snarare än i eftertexten (Cop 1989:761f.), medan t.ex. böjningsparadigm och eventuella rätt-skrivningsregler också kan placeras i eftertexten (se t.ex. RO och Tanum). Cop (1989:765) lyfter också fram att för- och eftertexter inte är särskilt utforskade, åtminstone inte med avseende på enspråkiga ordböcker. En senare undersök-ning inriktad på förtexterna i SAOL görs av Nikula (2010). Med utgångspunkt i kritisk diskursanalys studerar hon hur norm diskuteras och kommer till uttryck främst i förord och inledningar av SAOL.

Den information som ges i förtexten och eventuell eftertext bör i vilket fall ha en språklig utformning som är riktad mot allmänheten (Svensén 2004:450). I en ordbok som SAOB meddelas t.ex. i företalet till första häftet att verket vänder sig inte bara till vetenskapsmän, utan till allmänheten. Företalet ger också uttryck för att ordboksartiklarna i SAOB kan verka komplicerade, och därför ges exem-pel på särskilt lämpliga artiklar som läsaren kan börja med. På så sätt får läsaren öva sig i att ta till sig knappheten i uttryck, bruket av tecken och förkortningar m.m. (SAOB, företal s. 3).

4.2 SAOL:s förtexter – beskrivning och karaktäristik

Samtliga upplagor av SAOL inleds med någon sorts förtext. Det handlar i de flesta fall om ett förord eller företal och en förteckning över förkortningar och tecken. Se tabell 4.1 för en översikt över inledande texter till de olika uppla-gorna.

TABELL 4.1. SAOL:s förtexter.

Upplaga	Förord	Förkortningslista	Tecken- förklaring	Inledning
SAOL 1 (1874)	8 s.	x	-	-
SAOL 6 (1889)	12 s.	x	-	-
SAOL 7 (1900)	10 s.	x	x	-
SAOL 8 (1923)	2 s.	x	x	-
SAOL 9 (1950)	8 s.	x	x	-
SAOL 10 (1973)	8 s.	x	x	-
SAOL 11 (1986)	1 s.	x	x	8 s.
SAOL 12 (1998)	2 s.	x	x	23 s.
SAOL 13 (2006)	3 s.	x	x	24 s.

I flertalet upplagor har förtexten rubriken ”Förord” (ej upplaga 8, 9 och 10). I upplaga 8 är överskriften i stället ”Förord till åttonde upplagan”. Den inledande texten i upplaga 9 och 10 saknar helt överskrift. Sidantalet rör sig mellan två sidor för SAOL 8 och drygt 20 sidor för upplaga 12 och 13.

Samtliga upplagor har en lista över de förkortningar som används inne i ordlistornas artikeltext (jfr Wachal 1994:160 som konstaterar att inte alla ordböcker har sådana) och i upplaga 9 och framåt noteras också en ökning av mer allmänspråkliga förkortningar. SAOL 7 och framåt har även teckenförklaringar, alltså en förteckning över olika teckens betydelse, t.ex. klamrar, hakparenteser och liknande. Ingen av upplagorna har någon egentlig eftertext, i bemärkelsen sammanhållen löpande text, eller mellantext, även om några senare tryckningar av vissa upplagor kan ha en rättelselista också. Ibland är den placerad sist i förtexten, ibland i slutet av ordlistan.

I och med SAOL 11 introduceras också en annan sorts förord, författat av dåvarande ständige sekreteraren i Akademien, och den information som tidigare funnits i textpartiet rubricerat ”Förord” flyttas till avdelningen ”Inledning”, som i och med detta växer i omfattning. I detta förord namnges för första gången redaktionen och övriga personer som har arbetat med upplagan. Från upplaga 11 är förtexten indelad i numrerade avsnitt med rubrik och från upplaga 12 ges också förtexten en egen innehållsförteckning, något som följer med även i 13. Upplaga 12 och 13 har dessutom en kortvariant av inledningen och användarinstruktionerna kallad ”Ordlistans uppbyggnad” på ca 3 sidor som är placerad allra sist i förtexten. En ökning kan noteras från upplaga 12, som tillsammans med upplaga 13 innehåller de längsta förtexterna.

I följande avsnitt redogörs för olika typer av objektspråkliga utsagor som rör grammatik i förtexterna till SAOL. Utsagorna är grupperade tematiskt under rubrikerna *grammatik*, *ordklasser*, *böjning*, *genus*, *avledning*, *particip*, och *konstruktioner*. I varje tematisk gruppering samsas exempel som innehåller temat explicit i

förtexten, med exempel där temat förekommer i metapresentation, alltså med någon form av omskrivning. Som exempel kan nämnas temat *böjning*, som ibland avhandlas under rubriken *böjning* i förtexterna, ibland utan rubrik men med redovisande av principer för ordlistans presentation av former i singular och plural.

4.2.1 Grammatiska utsagor

I följande avsnitt uppmärksammas de textställen i förtexterna där någon formulering som innehåller ”grammatik” och ”grammatisk” finns.

I den allra första upplagan av SAOL måste det med nödvändighet ske någon sorts tydlig programförklaring (jfr Svenséns ”varudeklaration”, 2004:449) – det är första gången Akademien ger ut en lexikografisk produkt som sträcker sig från A till Ö. Presumtiva användare har ingen tidigare upplaga att luta sig mot, och det bör därför vara viktigt att förklara vad själva ordlistan egentligen är. Så görs också i SAOL1, och argumentet för att ge ut en ordlista är framför allt att det helt enkelt finns för stor variation i (skrift)språket:

[...] på det praktiska fältet i vissa hänseenden något för stor rörlighet och vaxning, för stora eftergifter för det enskilda tycket, hvad angår det nuvarande språkets formella sida, till en del i det grammatiska, men än mer i det ortografiska. (SAOL 1:IV)

Den första upplagan av SAOL är en ”sammanträngd bild af modersmålets grammatiska och ortografiska former” (SAOL 1:V). Formuleringen ”sammanträngd bild” signalerar ett medvetet urval – fullständiga beskrivningar av orden har inte tagits med. Det handlar om att beskriva språkets formella sida i första hand. Den grammatiska sidan av språket som nämns i citatet ovan torde syfta på böjningsformer.

I förordet i SAOL 6 finns möjlighet att kontrastera mot de tidigare upplagorna, och där förklaras att ordlistan nu har ett ”förenkladt beteckningsätt vid afgifvande af ordens grammatiska förhållanden” och ett ”uteslutande av etymologiska och grammatiska uppgifter” (SAOL 6:III f.). Här antyds alltså att den första upplagan innehöll fler sådana uppgifter. Även stavningsfrågan omnämns och det meddelas att ordlistan behåller äldre stavning vid neutrala participer (t.ex. *enskild*) och att den ”till sitt stöd kan åberopa den grammatiska logikens fordringar”.

Ordlistans grammatiska uppgifter har granskats och förbättrats med en del tillägg, men ”en redogörelse för hithörande ändringar kan dock ej lämpligen här meddelas”. Det framkommer inte om det är på grund av det begränsade utrymmet som dessa ändringar inte tas upp i förtexten, eller om ändringarna är av så vitt skild karaktär att det inte är meningsfullt att lista dem.

I SAOL 7 behandlas både avledningar, particip och grammatik i viss mån i samma textparti. Uteslutning av verbalsubstantiv motiveras med att de i likhet med verbaladjektiv inte vållar några större svårigheter:

Då ingen ordbok särskildt upptager verbaladjektiven (participierna) på *-ande*, böra de till formen aldeles motsvarande och i förhållande till verbet lika osjälfständiga verbalsubstantiven också kunna utan skada undvaras. Hvarken i ortografiskt eller i grammatiskt hänseende erbjuda de större svårigheter än participierna (SAOL 7:I)

I avsnittet ovan ska troligtvis ”grammatiskt hänseende” utläsas som avledning, i och med att nominalisering innebär avledning, men samtidigt används också ”grammatiska former” om böjningsformer, vilket gör att avsnittet ovan skulle kunna syfta på avledningarnas böjningsformer. Här kan noteras att förordstexten förutsätter en relativt stor förtrogenhet med de språkliga kategorierna hos användarna.

Vidare motiveras urvalet av uppslagsord från SAOB:s samlingar med att man grundar sig dels på ordens bruklighetsgrad, dels ”med afseende på ordens ortografiska eller grammatiska svårigheter”. Att ett större antal utländska lånord medtagits motiveras också med att ”både i ortografiskt och grammatiskt hänseende pläga just lånorden vålla den skrifvande de största svårigheterna” (SAOL 7:II). Här ges också instruktionen att den som söker grammatiska uppgifter vid sammansatta ord i de flesta fall kan vända sig till det enkla ordet. Även här bör nog ”grammatiska uppgifter” uttydas som uppgifter om böjning. Uteslutningarna av grammatiska former vid sammansättningarna motiveras enligt följande: ”I viss mån uppvägas för öfrigt uteslutningarna vid de sammansatta orden redan genom den större utförlighet, med hvilken grammatiska uppgifter nu i åtskilliga fall meddelas vid de enkla.” (SAOL 7:III). De enkla orden har alltså fått något mer omfattande artikeltext.

I förtexten i SAOL 7 nämns därmed flera gånger att ordlistan tillhandahåller uppgifter för ord som kan vålla någon sorts svårighet för den skrivande, antingen det handlar om stavning eller böjning. Ordformer som inte vållar sådana problem, eller ord som bildas regelbundet, är därmed inte lika viktiga att ta upp.

I SAOL 8 (1923, s.III) kallas det som tidigare har hetat ”grammatiska uppgifter” nu för ”språkliga uppgifter”: ”De språkliga uppgifterna i Ordlistan ha vederbörligen granskats, och vissa ändringar ha vidtagits. Dessa ha huvudsakligen rört uppgifterna om substantivens bestämda form.” Här behandlas alltså species. I övrigt behandlas inte grammatik eller grammatiska former uttryckligen. Inte heller i SAOL 9, 10 och 11 nämns grammatik explicit uttryckt med orden *grammatik* eller liknande, förutom att SAOL 11 citerar förordet till SAOL 1.

I SAOL 12 (1998) nämns ”grammatik” en gång, i avsnitt 1.5 som behandlar ordlistans bakomliggande databaser:

Databasformatet tillåter systematisk sökning på de flesta kategorier i ordlistan och har varit en grundförutsättning för mycket av det redaktionella kontrollarbete som genomförts: genomgång av samtliga böjningskategorier, uttal, ord med alternativformer, grammatiska kategorier, bruklighetsangivelser, hänvisningar [...]. (SAOL 12:Xf.)

Här kan noteras att uttrycket *grammatiska kategorier* används utan att närmare specificeras. Troligen handlar det om den indelning i ordklasser som har gjorts.

I SAOL 13 (2006) nämns också ordet *grammatisk* en gång, i inledningens avsnitt 3 om databehandling av SAOL:

Orden är alltså indelade i böjningsklasser och alla böjningsformer är genererade, totalt ca 1,2 miljoner ordformer (varav närmare 900 000 olika ordformer). Varje enhet har en grammatisk böjningsspecifikation (en morfosyntaktisk ”tagg”). (SAOL 13:XIV).

Ovanstående textparti är hämtat från en beskrivning av databehandlingen av ordlistan. Den utgör alltså inte någon användarinstruktion eller förklaring till det läsaren ser i den tryckta ordlistan.³⁸

Sammanfattningsvis kan konstateras att explicit nämnande av *grammatik* och *grammatisk* är vanligare i de tidigare upplagorna. Där verkar *grammatiska former* vara någorlunda synonymt med det som numera vanligen benämns *böjningsformer*. Någon separat del benämnd ”Ordboksgrammatik” eller liknande finns över huvud taget inte i någon av upplagorna (jfr RO och Tanum som innehåller ett visst mått av grammatik och framför allt Duden, som har en lång förtext med speciella grammatikavsnitt).

4.2.2 Ordklasser

I det här avsnittet ligger fokus främst på förtextpartier som avhandlar de olika ordklasserna och deras eventuella indelning i olika underkategorier. De stora, öppna ordklasserna verb, substantiv och adjektiv behandlas uttryckligen ett flertal gånger, liksom particip. Övriga ordklasser behandlas ett fåtal gånger eller inte alls. Själva termen *ordklass* används första gången i förtexten till SAOL 9.

I SAOL 1 behandlas verb, substantiv och adjektiv i förtexten, främst med avseende på böjningsuppgifter. För substantiv avhandlas främst verbalsubstantiv (se avsnitt 4.2.5). Particip återfinns under adjektiv. Det grammatiska problemet med adverb som utgörs av adjektivformer med tillägg av *-t* nämns helt kort (jfr

³⁸ De taggar som åsyftas är av typen NCUSNI vilken utläses ungefär ”substantiv, utrum, singular, nominativ, indefinit”. Det taggssystem som används och hur den morfologiska databasen är uppbyggd beskrivs närmare i t.ex. Berg & Cederholm (2001).

avsnitt 3.3.8): ”Användning af neutr. sing. som adverb är ej upptagen, utom i några fall då det sålunda bildade adverbet fått en från adjektivet afvikande betydelse.” (SAOL 1:VII). I övrigt kommenteras inget särskilt om någon annan ordklass.

I SAOL 6 fokuserar den övervägande delen av förtexten på stavning, och då framför allt rättstavning. Ingen av de större ordklasserna behandlas uttryckligen (”nomen” nämns men bara kort i förhållande till böjningsuppgifter).

I SAOL 7 behandlas substantiv, adjektiv och verb. Dock ligger fokus snarast på att ta upp vissa speciella exempelord ur respektive ordklass för att visa på specialfall. I SAOL 7 anförs förebyggande av felaktigheter samt i viss mån språkbruket som skäl för att ta upp neutralt bildade adverb (till skillnad från i SAOL 1 där avvikande betydelse är ett skäl, se ovan):

Till förebyggande af felaktiga slutsatser har däremot vid sidan af adverbena *på -en* (*väsentligen, tillräckligen*) i de fall, där språkbruket godkänner eller föredrager biformen på *-t* (*väsentligt, tillräckligt*), denna form uttryckligen omnämnts, ehuru det eljest, fortfarande som hittills, har ansetts onödigt att särskildt upptaga neutralt bildade adverb (SAOL 7:VIII f).

I SAOL 8 nämns inte heller ordklasser specifikt. Den enda ordklass som behandlas är substantiven med avseende på species. Förtexten i SAOL 8 är synnerligen kortfattad och framför allt stavning berörs.

I SAOL 9 används begreppet *ordklass* för första gången, och olika ordklasser diskuteras, främst med avseende på vilka underavdelningar som finns med, och vilka böjningsformer som anges för dem. I SAOL 9 används också det något vagare *ordtyper*: ”Av utrymmesskäl har ordlistan avstått från att ta med vissa ordtyper”. Därefter följer en relativt informationstät uppräkningslista av dessa ordtyper som alltså *inte* medtas:

Adverb med samma form som motsv. adj. i obest. neutr. sing. anförs i regel endast när de vid sin sida ha adverb på *-en* (*väsentlig -en* l. *-t*). Participialadjektiv på *-ande* anförs endast när de ha speciell betydelse, särskilt när de förekomma i substantivisk användning (med best. sing. *-anden*, pl. lika med sing. *-ande* och best. pl. *-andena*), t.ex. *resande, sökande, ordförande*. Neutrala verbalsubstantiv på *-ande*, som regelbundet bildas till verb på obetonat *-a*, anförs endast i undantagsfall, särskilt när de ha konkretare betydelse (med best. sing. *-andet*, pl. *-anden* och best. pl. *-andena*), t.ex. *ansförande, yttrande*. Verbalsubstantiv på *-ing, -ning* anförs däremot, eftersom de icke förekomma lika regelbundet utan ofta ersättas av andra bildningar; jfr t.ex. *promenera: promenad, studera: studium, studier* (men *instudera: instudering*). Tillfälliga verbalsubstantiv på *-are* anförs endast i undantagsfall. (SAOL 9:III)

I texten som citeras ovan räknas flera olika ordklasser upp, såsom adverb, participialadjektiv och verbalsubstantiv. I en ordlista som annars inte precis har varit återhållsam med att redovisa ett stort antal uppslagsord, är det intressant att

träffa på argumentet ”av utrymmeskäl”. Det citerade partiet ovan återfinns också i liknande form i upplaga 10 (SAOL 10:IV) och 11 (SAOL 11:7).

Ordklass ges bara implicit vid verben i SAOL 9, eftersom det ges uppgift om (in)transitivitet (jfr Atkins & Rundell, 2008:221, med grammatisk information, avhängig av ordklassen):

Sammansatta verb anges liksom de enkla regelbundet som tr., itr. eller refl., även om efterleden förekommer som enkelt ord. För tydlighets skull anges ibland ordklassen (s. eller adj.) vid sms. med sådana dubbeltydiga ord som *-kort*, *-knapp*, *-bög*. (SAOL 9:VII)

I SAOL 10 ges en antydning om kategoriseringen av verben:

Beteckningarna transitiv och intransitiv (tr. och itr.) vid enkla och sammansatta verb har utgått och ersatts med ordklassbeteckningen v. Liksom andra ordklassuppgifter anföres den vid sammansättningar i regel endast när ordet är dubbeltydigt (t. ex. *finskerupa* v.). På samma sätt anföres oftast ordklassen (s. el. adj.) vid sms. med sådana dubbeltydiga ord som *-bög*, *-knapp*, *-kort*, *-värd*. Den särskilda beteckningen för participiella substantiv, adjektiv och prepositioner (p. s., p. adj., p. prep.) har ersatts av den vanliga ordklassbeteckningen (s., adj., prep.). (SAOL 10:VII)

I citatet ovan redogörs mer utförligt för kategorisering och klassificering med hjälp av ordklassbeteckningar, än vad som har gjorts i tidigare upplagor. Beteckningen ”v.” får ersätta tidigare transitivitetsangivelser, ordklass sätts ut vid sammansättningar endast när dubbeltydighet föreligger, och ordklassangivelser som benämns som ”vanliga” används. Det intressanta är också att det är först när någon informationskategori tas bort som det uppmärksammas (som vid den mer specifika angivelsen ”p. s.” m.fl. ovan). Det uppges också att ordklass inte alltid sätts ut vid sammansättningar:

Ordklassbeteckning anges däremot i mindre utsträckning för andra ordgrupper (s. el. v.), där dubbeltydighet formellt kan föreligga men där oklarhet om ordklass mera sällan råder, t. ex. *-hylla*, *-lära*, *-skola*. (SAOL 10:VII)

Av ovanstående citat att döma bedöms inte ordklassbeteckning för substantiv och verb vara något som användaren kan undra över.

För behandling av ordklasser i SAOL 11, se kommentar ovan.

I SAOL 12 införs en ny sorteringsordning och indelning av uppslagsorden (beskriven i avsnitt 2.4.9). Nyheten kommenteras på följande sätt:

Alla ord i ordlistan förses med ordklassbeteckning, också detta en nyhet i jämförelse med tidigare upplagor. Ordklassbeteckningen följer direkt efter uppslagsordet: *bokhylla* s., *smånissla* v. etc. I många fall är ordklassangivelsen ett led i metoden att särskilja ord som ser likadana ut (se nedan). Antalet olika ordklasser är

mindre än tidigare. Några nya typer representeras dock t.ex. av *diktatorfasoner* s. pl., *bättringsvägen* s. best. och *försorg* s. oböjl. (SAOL 12:XIX)

Ur citatet vill jag lyfta fram tre saker: alla ord har fått ordklassangivelse, vilket anges vara en nyhet (men upplaga 1 och 6 har ordklassangivelse för de allra flesta orden, min anm.). I och med den nya sorteringsordningen får ordklassangivelsen en ny placering, nämligen direkt efter uppslagsordet. Dessutom meddelas att antalet ordklasser är mindre än tidigare. Inget sägs dock om vilka ordklasser som eventuellt har strukits och i så fall på vilka grunder.

I SAOL 13 är uppgifterna om ordklass snarlika dem i SAOL 12.

Svensén (2004:450) tar upp att de traditionella ordklassernas namn och gränsdrawingen dem emellan inte längre är entydig, och därmed bör man helst definiera vad man menar med de olika ordklassbeteckningarna, men det görs alltså inte i SAOL:s förtexter.

4.2.3 Bøjning

I det här avsnittet redogörs för utsagor om bøjning i förtexterna. Som information om bøjning räknas också partier där det någorlunda synonyma ordet *morfologi* används, liksom partier där bøjning redovisas genom beskrivningar av hur bøjningsformer som singular och plural redovisas i lemmanas artikeltext.

I SAOL 1 nämns *bøjning* första gången i ett citat från Svenska Akademiens protokoll, där det förklaras vad SAOL är tänkt att vara. I övrigt, som nämnts i 4.2.1, är det troligtvis bøjningsformer som avses när grammatiska kategorier behandlas. I första upplagan används ordet *bøjning* explicit vid information om hur ord från de olika (större) ordklasserna presenteras: ”För de regelbundna [verben] har bøjningen i pres., impf., supin. och part. pret. blifvit angifven ; för de oregelbundna meddelas bøjningen utförligare.” (SAOL 1:VI). Här kan noteras att verbens bøjningsformer förkortas, något som förutsätter en viss språkvetskaplig kunskap hos användaren. Det kan knappast vara av utrymmesskäl som förkortningar används, eftersom förordet inte är särskilt långt och det mycket väl hade funnits plats att skriva ut orden *presens*, *imperfekt*, *supinum* och *participiellt preteritum*.

Substantiven avhandlas framför allt i samband med vid vilka bildningar pluralformen visas i ordlistan. För verbalsubstantiv på *-nde* och *-ing* meddelas inte plural om formen är obruklig eller om användningen är oviss. För substantiv på *-het* anges plural för ”vanligast brukliga fall” (SAOL 1:VI). Också adjektiv behandlas med avseende på bøjning:

Bestämda bøjningen *-e*, *-a* angivnes endast då den obestämda formen derigenom undergår förändring eller icke får bøjningsändelsen omedelbart sig tillfogad, t.ex.

bistre, -a (af *bister*), *trogne*, -a (af *trogen*), *verksamme*, -a (af *verksam*), *döjve*, -a (af *döj*). (SAOL 1:VII).

I förtexten beskrivs och exemplifieras alltså undantagsfallen och inte normalfallen, vilka sannolikt utgörs av *gul* -a -e och liknande (se vidare avsnitt 6.2.3). För adjektiven använd annars ord som *gradförhöjning* och *stegring*:

Gradförhöjningsändelsen -*are*, -*ast*, har ej blifvit utsatt, utom då positivens form vid stegringen undergår förändring, t.ex. *aflägsnare*, -*ast*, (af *aflägsen*), *angelägnare*, -*ast* (af *angelägen*), *bittrare* -*ast* (af *bitter*), eller antager fördubbling af slutbokstaven, t.ex. *arbetsammare*, -*ast* (af *arbetsam*), *allmännare*, -*ast* (af *allmän*). Der gradförhöjning ej kan ega rum eller åtminstone icke i vårdad stil användes, är sådant anmärkt. (Hvar endast stegring medelst *mera*, *mest*, är användbar, har ej ansetts nödigt att uppgifva.) (SAOL 1:VII)

I citatet ovan noteras också inom parentes att perifrastisk komparation av adjektiv inte meddelas, ens om det är den enda tänkbara.

I SAOL 6 används ordet *böjning* i partier som behandlar stavning och stavningsregler, men inte information om ändelser. Böjning får jämfört med stavning (ortografi) ett mycket begränsat utrymme. I slutet av förtexten kan följande information noteras: ”Anmärkas må, att saknad af uppgift om ett nomens pluralform innebär, att ordet under normala förhållanden ej gärna kan bilda en sådan” (SAOL 6). Här ska alltså användaren förstå att om pluralformen *inte* listas efter något visst substantiv, så är den inte bruklig.

I SAOL 7 nämns *böjning* ihop med grammatiska *upplysningar*:

Hvar och en förstår utan särskild anvisning, att *folkskola*, *flickskola*, *rietskola* i fråga om böjning och genus rätta sig efter det enkla *skola*, och inser därför också lätt, att de grammatiska upplysningar, som han i något fall kan önska, måste sökas vid det enkla ordet, om de icke anträffas vid det sammansatta. (SAOL 7:III)

I och med upplaga 7 etableras alltså det mer kondenserade systemet med böjningsformer vid enkla ord men i regel ej vid sammansatta. I övrigt nämns böjning i SAOL 7 snarast för att visa vid vilka lemman böjningsinformationen *inte* står utskrivnen:

I utrymmesbesparingens intresse hafva vidare de mycket talrika substantiv på -(*n*)*ing*, som blott uttrycka verbets handling (*åkning*, *segling*, *spegling* o.d.) samt de äfvenledes mycket talrika substantiv på -*het*, som endast namngifva en egenskap (*barmhärtighet*, *godhet* o.d.), nu lämnats utan böjningsuppgifter, ehuru naturligtvis af alla dessa ord kan bildas bestämd singularform (på -*en*), hvarjämte af orden på -(*n*)*ing* ej sällan äfven pluralformer (på -*ar*) förekomma. Det torde knappast falla någon in att rådfråga Ordlistan rörande böjningen af ord inom dessa tvenne klasser. (SAOL 7:III)

Utrymmesbesparing anförs alltså som skäl för att inte ta med vissa böjningsformer. Här redogörs dock för en regelbundenhet i och med att substantiv på *-(n)ing* och *-bet* har speciesändelsen *-en* och pluralformer ofta förekommer för *-(n)ing*-orden. Böjningsangivelserna utsluts också med motiveringen att användarna knappast konsulterar ordlistan för att slå upp just dessa.

I SAOL 8 (1923) nämns *böjning* explicit i texten endast vid förklaring av tecknens betydelse: ”Parentestecknet () kring slutartikeln eller någon annan böjningsändelse i ett uppslagsord angiver, att ordet i allmänhet uppträder med denna ändelse; se t. e. artiklarna *sjöväg(en)*, *sprättfason(er)*” (SAOL 8:V).

I SAOL 9 (1950) behandlas böjning för första gången under rubriken ”BÖJNING”:

Vid substantiv anföres dels bestämd form i sing., dels obestämd och i vissa fall även bestämd form i pluralis. Vid substantiv på *-bet*, *-ing*, *-ning* (som regelbundet ha bestämd sing. på *-en*) anföres böjning endast i undantagsfall, isht när ordet har konkretare betydelse och förekommer i pl. (*anständighet* och *sökning* utan böjning, men *oanständighet -en -er*, *ansökning -en -ar*). Vid verbalsubstantiv på *-an* anföres ingen böjning. (SAOL 9:V)

Vid avledningar ges böjningsangivelser alltså inte alltid. Därpå följer ett textparti med motivering till att böjningen inte ges i klartext. Böjningsformer diskuteras framför allt beträffande substantiv med engelsk, grekisk och latinsk grund, som t.ex. *partner*, *komma* och *stadium*.

För adjektivens del används ordet *böjning* vid förklaringen till vad som framför allt menas med *avsaknad* av angiven böjningsform: ”När komparativform icke anföres, åsyftas därmed att ordet icke kompareras genom böjning, t.ex. vid adj. på *-isk* (*praktisk*)”. (SAOL 9:V)

Beträffande verbens böjningsformer meddelas följande:

Vid verb anföres imperfektformen, av vilken man lätt kan sluta sig till övriga regelbundna böjningsformer. När särskild anledning föreligger, anföres också andra böjningsformer; så alltid vid starka verb och då stavningen särskilt behöver anges (se t. ex. *bedja*, *klämma*). (SAOL 9:Vf.)

Användaren förutsätts alltså vara bekant med svensk regelbunden böjning och i nionde upplagan ges inte böjningsinformation ”i onödan”, utan bara där den kan tänkas behövas som stöd för stavning eller vid de starka och därmed svårare böjningsformerna.

I SAOL 9 förklaras också vilka sammansatta ord som har fått uppgift om böjning i ordlistan. Det handlar om efterled som inte själva utgör självständiga uppslagsord (t.ex. *-makare*), när det råder skillnad i böjning mellan det enkla ordet och det avledda eller sammansatta ordet (*dag* – *dagar* el. *dar*, men *söndag* – endast *söndagar*) och slutligen där böjningsformen får utgöra en sorts ställföreträdande definition eller, om man så vill, separeringsmarkör för homografer med

exemplet *valbyrå* (SAOL 9:VII). Det är skillnad på en konkret byrå som kan ta plural (möbeln) och en byrå som bedriver någon sorts verksamhet och därmed inte kan ta plural.

Vardagliga böjningsformer listas (men motiveras inte), likaså strukna föråldrade böjningsformer.

I övrigt kommenteras böjning i teckenförklaringen: ”Likhetstecknet = anger att den åsyftade böjningsformen (best. sing. l. obest. pl. av sbst., obest. neutrum av adj. osv.) är lika med den oböjda uppslagsformen; se t.ex. *baron*, *abonnemang*, *absolut*.”. (SAOL 9:XVI). Den nionde upplagan fortsätter alltså på den inslagna linjen med specialtecken (i stället för metaspråk) som hjälp för användaren.

I SAOL 10 (1973) nämns flera gånger ”svensk böjning”:

I stället för engelska pluralformer på *-s*, som står kvar endast i ett begränsat antal ord (t.ex. *chips*, *jeans*, *pumps*, *shorts*), har svenska pluraländelser införts. De engelska formerna kan icke inordnas i det svenska böjningssystemet, och deras förekomst bör närmast jämföras med användningen av citatord. I de lånord på *-er*, där anpassningen till svensk böjning kan anses genomförd, har plur. på *-rar* uppförts som enda form (t.ex. *gangstrar*, *jumprar*, *reportrar*, *skotrar*). (SAOL 10:Vf.)

Även i tionde upplagan talas det alltså om ord som kommer från engelskan, liksom ord från latinet: ”I de latinska lånorden på *-um* har den svenska böjningen i best. sing. *-umet* och i plur. *-um* ställts i första rummet bland alternativa möjligheter (se t.ex. *centrum*, *cesium*)” (SAOL 10:VI).

Adjektiven behandlas ungefär som i nionde upplagan: ”När komparativform ej anföres, åsyftas därmed att ordet icke kompareras genom böjning, t.ex. vid adj. på *-isk* (*praktisk*)” (SAOL 10:VI). För verbens del görs en liknande upplysning som i nionde upplagan, men med det viktiga tillägget: ”I verbens böjningsmönster har de finita pluralformerna uteslutits.” (SAOL 10:VI). Det här är inte så märkligt; snarare är det intressant att verbens finita pluralformer faktiskt förtecknades i den nionde upplagan (jfr Alfvén 1984 och Malmgren 2009; kommenterat i avsnitt 2.4.6 och 2.4.7). I SAOL 10 redogörs något lite utförligare för böjningsangivelser vid sammansatta substantiv och adjektiv.

I sammansättningar anföres i regel böjning, när senare leden inte förekommer i ordlistan som enkelt ord med böjning (t. ex. *-bo*, *-lämning*, *-formig*, *-mässig*). Undantag utgör sammansatta subst. på *-are*, *-erska*, *-inna* och sammansatta participiella adj., vid vilka böjningsformer ej anföres, även om efterleden icke är uppförd som enkelt ord med böjning (se t. ex. *andeskådare*, *anförarinna*, *anförerska* och *aktersglad*). De många enkla orden av dessa typer, där böjningsformerna anges, torde göra upprepningarna vid sms. överflödiga. På samma sätt behandlas med prefixet *o-* bildade participiella adj. (SAOL 10:VII)

I ovanstående stycke är det oklart vad som menas med ”enkel” i satsen ”De många enkla orden av dessa typer, där böjningsformerna anges, torde göra upp-

repingarna vid sms. överflödiga”. Kanske avses ord med liknande avlett slut som andra ord med slutavledning *-are*, *-inna* och *-erska*, men det är något otydligt.

I SAOL 10 används tankstreck i stället för likhetstecken för att signalera ”samma form som uppslagsordet” (jfr ovan).

I SAOL 11 talas återigen om böjningsuppgifter på ett sätt som liknar de tidigare upplagorna:

Finns inget självständigt grundord (som i *-bo*, *-länning*, *-formig*, *-mässig*) ges upplysningen direkt vid det sammansatta ordet. Detta gäller också om böjningen i sammansättningen avviker från det enkla ordets böjning (t.ex. *lycka* – *olycka* där pluralform bara finns i det senare fallet) eller i fall av dubbelbetydighet (t. ex. i sammansättning *-lära* som kan vara både substantiv och verb). Vid mycket vanliga avledningar (t.ex. *-are*) ges ingen särskild böjningsinformation. (SAOL 11:8).

Att böjningsinformation utelämnas vid mycket vanliga böjningar motiveras inte.

I SAOL 11 finns för första gången en avsnittsindelad förtext, och ”böjning” har fått en egen rubrik. Där redogörs för böjning av substantiv, adjektiv och verb i varsitt avsnitt. Böjd form som sammanfaller med uppslagsordets grundform markeras med likhetstecken igen (=).

Komparerbara adjektiv anges med *-are*, och oregelbundna adjektiv även med superlativformen. För substantiv anges följande:

Inskränkningar i böjningsangivelser gäller främst sammansättningar (se Uppslagsord). Därtill gäller att substantiv på *-het* *-ing* *-ning* (som normalt har bestämd singularform på *-en*) endast vid fall av konkret betydelse har utsatt böjning. (SAOL 11:10)

Avsnittet behandlar inskränkningar i böjningsinformation, i praktiken alltså vid vilka kategorier av uppslagsord som böjningsinformation finns angiven respektive inte angiven. Avsnittet ovan är inte helt tydligt och klart formulerat, och avsaknaden av exempel gör att passagen möjligen är svår att ta till sig.

I SAOL 11 ökar antalet språkexempel. De används bl.a. för att precisera böjningsinformationen:

Språkexempel i form av fraser och satser har beretts större utrymme än tidigare. Särskilt gäller detta idiomatiska uttryck (*vara i faggorna*, *gå sönder*, *föra (ngn) bakom ljuset*) som visar uppslagsorden i stereotypa sammanhang där reglerna för uppslagsordets böjning inte alltid är tillämpbara. Tillskotten kan, om man så vill, ses som en precisering av ordens böjning såväl som deras betydelse (SAOL 11:11).

Intressant är exemplet *faggorna*, som har just den uppslagsformen i SAOL 11. Därmed behöver den inte exemplifieras – den enda form som är i bruk i allmänspråket sammanfaller med den som listas som lemma.

I SAOL 12 initieras den nya sorteringsordningen där makrostrukturen ändras från nästalfabetisk till strikt alfabetisk (se också avsnitt 2.4.9 och 4.2.2), som är en uppdelning av uppslagsorden efter ordklass och böjning och ibland också uttal.³⁹ Denna nya modell förklaras relativt utförligt i förtexten (SAOL 12:X).

En ny princip för listning av den vanligaste böjningsformen som uppslagsord förklaras enligt följande:

I tidigare upplagor av SAOL har vissa uppslagsord innehållit böjningsformer inom parentes, t.ex. *grönsak(er)*, *åklagarsida(n)*, *julvecka(n)*, *böstfärg(er)*, *planverk(et)* osv. Tanken bakom en sådan skrivning har varit att ge den normala böjda formen för dessa ord samtidigt som man anger hur grundformen ser ut. Dessa ord återges i SAOL12 på ett av två sätt: antingen i sin fulla form utan parentes (*grönsaker*, *åklagarsidan*) eller i sin obestämda form (*julvecka*, *böstfärg*). I det första fallet anges i själva ordklassbeteckningen att det rör sig om plural eller bestämd form. (SAOL 12:XVI)

Böjningsformen, markerad med parentestecken, har alltså i somliga fall varit en del av uppslagsordet i tidigare upplagor. I passagen ovan illustreras hur information om böjning för en del av orden har flyttats från lemmapositionen till artikeltexten, och i andra fall fått kvarstå i lemmat men utan parentestecken.

Övergången till ett datamaskinellt arbetssätt kommenteras också med avseende på böjning:

Böjningskategorierna i ordlistan och alla ord knutna till dessa har i stor utsträckning kontrollerats med databasens hjälp för att rättas, uniformeras och vid behov förenklas. Denna omfattande genomgång – som läsaren vanligen inte ser så mycket av – har också grundats på behovet av att generera alla teoretiskt möjliga böjningsformer., bl.a. för stavningskontroll. Reglerna för hur böjningsinformationen i ordlistan skall tolkas ges i avsnittet Böjning. (SAOL 12:XVII).

Här påtalas alltså ett behov av att generera alla teoretiskt möjliga böjningsformer, bl.a. för stavningskontroll, men det framgår inte vems behovet är. Finns det hos redaktionen för ordlistan för kontrolläsning av ordlistematerialet, eller ska tillämpningen komma användarna tillgodo? I passagen som citeras ovan informeras också om att böjningsinformationen behöver *tolkas* av användaren – ett av få ställen där det alltså inte förutsätts att förkortningskonventioner och den kondenserade informationen är glasklar. Böjningsangivelser för substantiv, adjektiv och verb går igenom i SAOL 12 och exemplifieras relativt frikostigt.

I SAOL 12 motiveras också strukna böjningsangivelser för adjektiv med semantiska svårigheter som argument:

³⁹ Svensén (2004:122) benämner den som ”den formellt-grammatiska metoden” för lemman-sättning.

Komparativformen *-are* som också antyder superlativformen *-ast* har utelämnats också vid de adjektiv som i tidigare upplagor försetts med en sådan form. Orsaken är främst den stora svårigheten att upprätthålla en gräns mellan sådana ord som av betydelseskäl är möjliga att komparera och sådana som inte är det. Gränsen går inte bara mellan olika adjektiv utan också inom ett och samma ord. Ett ägg kan kanske vara *lösare* än ett annat men ett *löst skott*, *lös vikt* och *lös egendom* kan knappast vara *lösare*. Att i ordböjningen redogöra för sådana betydelseskilnader leder långt utöver gränsen för ordlistans uppgift. (SAOL 12:XXI).

Även i SAOL 12 ges enligt förtexten böjning vid enkla ord, medan böjning vid sammansatta ord oftast inte visas, utom vid vissa fall som sammansättningar med homografa slutled (*värbal/halmbal*). Böjning ges också ibland vid avledda substantiv:

Inskränkningar i böjningsangivelser gäller alltså främst de många sammansättningarna. Därtill kommer de stora grupperna av substantiv på *-het*, *-ing* och *-ning* (med bestämd singularform på *-en*) som liksom tidigare fått utsatt böjning endast i fall där orden är ”räknebara”. Denna avgränsning är i sig ett inte helt enkelt problem. (SAOL 12:XXII)

Angående ordval kan det här noteras att man använder förenklingen ”de stora grupperna av substantiv” i stället för det tänkbara ”de många verbalsubstantiven” eller ”avledningarna” eller liknande. Här görs också en kort reflektion kring svårigheten att göra en avgränsning av vilka av de angivna grupperna verbalsubstantiv som är räknbara och inte. Noterbart är att ordet ”räknebara” sätts inom citationstecken i texten. Tidigare upplagor har givit exempel, medan tolfte upplagan informerar mer generellt.

Vidare ges information om förenkling i antalet böjningsvarianter för vissa ord:

Genomgången av böjningsklasser har i en del fall lett till förenkling av böjningar som tidigare uppvisat stor variation. Exempel på sådana förenklingar är ord på *-um* som tidigare uppvisat ett brett spektrum av former alltifrån helt försvenskad böjning (som i *album*) till starkt latinpåverkad böjning (i ord som *spektrum* och det mer frekventa och svårhanterliga *centrum*). (SAOL 12:XXIII f.)

I anvisningen som citeras ovan ges dock inga exempel på vilken eller vilka förenklingar som har gjorts. Det framgår inte heller konkret vad ”förenkling” innebär; handlar det om färre former eller en tydligare rekommendation till förmån för den ena eller den andra (eller tredje) formen?

I SAOL 12 införs också ordledsindelning med stort lodstreck för markeringen av sammansättningsgränsen mellan ord och litet lodstreck för markering av ordledsuppdelning. Exempelvis listas ordet *lymf|system* på följande sätt: **lymf|system**. Den här nyheten gör att man i förtexten faktiskt också pekar framåt mot en kommande (elektronisk) version av ordlistan:

Vid böjningsformer – som sällan förekommer i uppslagsorden i SAOL12 men som i en kommande elektronisk version kommer att uppdelas – tillkommer följande regler: Böjningsformer har prioritet över avledningsändelser. [...] Om grundformen väl är etablerad ändras den inte av böjningen [...]. (SAOL 12:XXVII)

Här ges alltså information om något som inte ens syns i själva den tryckta ordlistan, vilket måste sägas vara lite ovanligt.

I SAOL 13 (2006) har kommentarer om det nya och mer normativa inslaget placerats tidigt i texten:

En nyhet i trettonde upplagan gäller de normativa inslagen, särskilt ifråga om stavning, böjning och ordbildning hos engelska lånord i svenskan. Nyheten ligger närmast i en något tydligare form för rekommendationerna för dessa ord. Det kan röra sig om ett förslag att använda ett svenskt ord i stället för ett engelskt (t.ex. ”använd hellre x”) eller en rekommendation att använda svensk pluralböjning snarare än engelsk (se vidare avsnitt 2.3). (SAOL 13:VIII)

Böjning som orsakar problem behandlas även i denna förtext, med skillnaden att ordlistans nya rekommendationer förklaras och kommenteras (se ordet *slogan* i 6.2.1):

I föreliggande upplaga av SAOL avskaffas denna bekväma utväg [här åsyftas kommentaren ”eller enligt engelsk böjning” som användes i SAOL 12, min kommentar] och kvar står antingen de möjligheter som erbjuds av svensk ordböjning eller – i fall där engelskt plural-s är svårt att undvika – en uttrycklig engelsk pluralform (t.ex. former som *ladies* och *chips*). En nyhet är att ordlistan i vissa engelska lånords böjning efter den föreslagna svenska böjningsformen ger rekommendationen ”hellre än -s”. (SAOL 13:XIII)

En annan form av hänvisning har också fått betydligt mer utrymme i SAOL 13. Böjda och omljudda former av verb och substantiv står i lemmauppsättningen som hänvisningslemman. Däremot ges ingen motivering till nyheten:

En annan typ av hänvisning gäller oregelbunden böjning eller komparation, t.ex. **äldre** se under *gammal*. Denna senare typ har kraftigt utökats i den nya upplagan genom att böjningsformer av oregelbundna verb och omljudda substantivformer nu hänvisar till uppslagsformen (där böjningen anges), t.ex. **bröt** se under *bryta*, **händer** se under *hand*. Liknande hänvisningar förekommer också vid ålderdomliga böjningsformer, t.ex. **lösan** se under *lös*. (SAOL 13:XXII)

En nyhet i SAOL 13 är också att även sammansatta verb får böjningsinformation (annars har sammansättningar normalt inte böjningsinformation), vilket kommenteras enligt följande:

Det faktum att samtliga verb, alltså även sammansättningar, fått böjningsangivelser i den nya upplagan kan ses som ett första steg mot en mer fullständig böjningsinformation även för de stora ordklasserna substantiv och adjektiv. (SAOL 13:XXVII)

Det verkar alltså här som om idealet är fullständig, eller åtminstone mer fullständig, böjningsinformation. Arbetet med att ge sådan fullständig böjningsinformation fortsatte efter publicerandet av den tryckta SAOL 13 och är en av nyheterna i cd-versionen av 13, SAOL Plus (2007). Exempel på den mer omfattande böjningsinformationen i SAOL Plus ges vidare i avsnitt 6.2.2.

4.2.4 Genus

I följande avsnitt behandlas uppgifter om genus och hur dessa (eventuellt) beskrivs i förtexterna till ordlistan.

Det som numera benämns *genus* kallas för *kön* i upplaga 1 och 6, och omväxlande *kön* och *genus* i de följande. I SAOL 1 ges den korta förklaringen för substantiv: ”Plural-ändelse och kön äro uppgifna” (SAOL 1:X). I SAOL 6 ges inga särskilda upplysningar om kön eller genus i förtexten.

I SAOL 7 (1900) införs så ”reale” som beteckning för icke neutrala substantiv, vilket förkortas ”r.” i ordlistan.⁴⁰

Uppgifterna om substantivens genus äro i denna upplaga af Ordlistan väsentligen olika dem som förekomma i äldre upplagor. I fråga om naturligt kön användas fortfarande beteckningarna *m.* (maskulinum) och *f.* femininum. Vid sådana ord som *släkting*, *artist* om hvilka kan sägas både *han* och *hon*, skrives *mf.* (SAOL 7:VIII)

I förtexten redogörs för grunderna till att ta med ”reale” som beteckning:

Utanför de levande varelsernas område, t. e. i fråga om *mur*, *vägg*, nyttjar man i de bildades språk numera icke ofta *han* och *hon*, i stället säges *den*. Med andra ord: maskulinum och femininum hafva här blifvit ersatta med ett nytt genus, som på sista tiden fått namnet *realgenus*, och som nu i Ordlistan betecknas med *r.* Af hänsyn till den vacklan, som ännu här förefinnes, har emellertid till *r* fogats den bokstaf som angifver ordets äldre, särskildt i folkspråket mångenstädes bevarade grammatiska genus. [...]. Ordlistan betecknar alltså nu genus vid *mur* med *rm.*, vid *vägg* med *rf.* (SAOL 7:VIII)

I ovanstående passage ges en glimt av vems språk som inspirerar till ordlistan i och med formuleringarna ”de bildades språk” jämfört med ”i folkspråket”. Värt

⁴⁰ Lemmat *släkting* som ges som exempel i citatet ovan har i SAOL 1 (med stavningen *slägting*) endast fått genusbeteckningen ”s.m.”, medan lemmat *artist* inte finns med förrän i upplaga 7.

att notera är också det vaga ”på sista tiden” – det är åtminstone av förtexten att döma ganska nyss som beteckningen ”realgenus” har införts.⁴¹

Lånord betecknas oftast endast med ”r.”, liksom stelnade former som *delo*, *styr* och *vinn*, som bara betecknas med ”subst.”. Redogörelsen fortsätter:

Namn på institutioner, konster, vetenskaper m.m. kunna, särskildt i bestämd form, genom ett slags personifikation stundom uppträda åtföljda af pronominet hon. I några af de vanligaste fallen, t.ex. vid orden *religion*, *poesi*, *filosofi*, *antik(en)*, har Ordlistan på denna grund beteckningen rf., ehuru pronominet hon egentligen icke uttrycker svenskt grammatiskt genus. (SAOL 7:IX).

I SAOL 7 finns också i slutet av förtexten en anmärkning om genus med hänvisning till *Svenska Akademiens handlingar* för år 1891, där Tegnér behandlar genus i svenskan. Anmärkningen avslutas på följande sätt:

På det att den ändrade beteckningen ej må beredas svårighet åt dem som måhända finna det mödosamt att sätta sig in i det nya systemet, har nu bestämd singularform upptagits vid alla substantiv, som kunna bilda sådan (frånsett de ofvan omtalade orden på *-(n)ing* och *-het*). Härigenom erfar man på ett enkelt sätt allt hvad man i vanliga fall behöfver veta om ordens kön. (SAOL 7:IX)

I den sjunde upplagan behandlas genus mest utförligt, både med objektspråkliga beskrivningar och med förklaring av ordlistan. Hänvisning sker också utanför verket för den som vill bilda sig ytterligare.

I SAOL 8 (1923) är partiet om genus i stället synnerligen handfast och kortfattat:

Alla direkta uppgifter om substantivens genus ha i den nya upplagan uteslutits; genus framgår tillräckligt tydligt av uppgiften om den bestämda formen eller, då denna saknas, genom ett tillagt *En* eller *Ett*. (SAOL 8:III).

I och med åttonde upplagan försvinner alltså förkortningar som ”r.” och ”f.” helt i artikeltexten.

I SAOL 9, liksom i SAOL 10 och 11, nämns *genus* enbart i förkortningslistan: ”r.” ”realgenus”, vilket möjligen är något märkligt då beteckningen ”realgenus” enligt förtexterna inte längre används i ordlistan. Kanske är det en rest från tidigare förkortningslistor.

I SAOL 11 nämns *kön* enbart på grund av ett citat från *Svenska Akademiens handlingar* där det förklaras vad SAOL är tänkt att vara. Upplagorna 12 och 13 nämner ingenting om kön eller genus.

De tidigare upplagorna av SAOL behandlar alltså genus och kön mer än vad de senare gör, vilket inte är så märkligt eftersom substantiven förses med genus-

⁴¹ Under uppslagsordet *realgenus* i SAOB noteras i ett språkprov från 1890-talet att *realgenus* är en för SAOB ”nyskapad tärm”.

uppgift. Den grammatiska fyrgenusmodellen med maskulinum, femininum, reale och neutrum, som övergår till tvågenussystemet med utrum och neutrum har alltså en sorts mellanvariant med tre genus i SAOL. Termen ”utrum” verkar inte användas alls i förtexterna, och finns inte heller med i förkortningslistorna.⁴²

4.2.5 Avledningar

I det här avsnittet behandlas de textpartier i förtexterna som tar upp avledning- ar. I SAOL 1 används inte ordet ”afledningar” explicit, men det informeras om hur vissa substantivbildningar tas med för att visa vilka verb som kan avledas:

De af verb bildade substantiv på *-nde*, och *-ing*, har man funnit nödigt att upptaga, för att ådagalägga, hvilka verb i allmänhet medgifva sådana bildningar, vare sig af beggedera eller ettdera slaget. [...] Af substantiv på *-are*, hvilka kunna bildas af de flesta verb, hafva blott de allmännast begagnade upptagits. (SAOL 1:VI)

Här finner man det alltså behöfligt att ta upp avledningarna för att visa vilka verb som kan bilda sådana. Om en förväntad avledning på *-nde* eller *-ing* inte har tagits med, bör det alltså främst tolkas som att verbet inte kan bilda en sådan (se vidare avsnitt 5.1). I och med att avledningarna i förekommande fall står inne i nästena märks den etymologiska och semantiska närheten till verbet tydligare. Här nämns också en sorts frekvenskriterium för avledningar på *-are*, nämligen att bara de ”allmännast begagnade” tas med i ordlistan. Dessutom sägs att den sortens avledning kan bildas av de flesta verb.

I SAOL 6 nämns avledningar i samband med stavning (SAOL 6:XI).

I SAOL 7 förklaras mycket tidigt, redan i första stycket i inledningen, att ett stort antal avledningar, en ”nästan värdelös ordgrupp”, har strukits ur ordlistan:

Ur Ordlistan har nämligen nu uteslutits den stora mängden af neutrala verbalabstrakta på *-ande*. Sådana kunna i allmänhet bildas till alla svenska verb på *-a*, och de äro i förhållande till verben egentligen ingenting annat än ett slags böjliga infinitiver. Då ingen ordbok särskildt upptager verbaladjektiven (participierna) på *-ande*, böra de till formen alldeles motsvarande och i förhållande till verbet lika osjälfständiga verbalsubstantiven också kunna utan skada undvaras. Hvarken i ortografiskt eller i grammatiskt hänseende erbjuda de större svårigheter än participierna. – Endast i de fall, då orden på *-ande* genom någon ändring i sin betydelse upphört att vara väsentligen verbala bildningar och förvandlats till mera själfständiga nomina, hafva de fortfarande medtagits; sådana ord som *ullåtande*, *ytrande*, *för-*

⁴² Att förkortningen ”r.” för realgenus fortfarande finns med i förkortningslistorna är troligen ett tecken på att dessa inte har gått igenom med avseende på förkortningar som inte längre används, men det går inte att säga säkert.

ordnande hafva alltså fått behålla sin plats. Såsom bildade på afvikande sätt hafva verbalsubstantiven på *-ende* (*seende* osv.) äfvenledes fått kvarstå. (SAOL 7:I)

Tidigt förklaras också att: ”Ordlistans nya artiklar utgöras naturligtvis i väsentlig mån af sammansättningar och afledningar till ord, som redan förut varit upptagna”. I öfrigt nämns avledningar vid en speciell grupp av ord:

Afledningar på *-ing* af orden på *-land* blifva, i enlighet med det sedan århundraden rådande uttalet, nu tecknade med *nr. upplänning, värmlänning* stå såsom Ordlistans hufvudformer. Redan förut har den under *klädning* upptagit biformen *klänning*. (SAOL 7:VII)

Här ligger alltså uttalet till grund för den stavning som används i en avgränsad mängd avledningar.

I SAOL 8 nämns inget specifikt om avledningar. Avledningar kommenteras dock i SAOL 9 (s. III) i anslutning till den stora lemmaökningen: ”Men i stället har insatts ett mycket stort antal nya ord, dels enkla ord och avledningar, dels ett rikare urval av sammansättningar.”. De vanligaste avledningarna har lemmastatus, vilket exemplifieras i förtexten:

Avledningar på *-an, -ande, -are, -bar, -dom, -het, -lig, -ing, -ning, -sam, -skap* osv. behandlas däremot som självständiga ord och anföras på sin alfabetiska plats. (SAOL 9:IV)

Att avledningar står som självständiga (uppslags)ord står alltså i viss mån i kontrast mot att sammansättningar förs till huvudordets näste och därigenom sparar plats genom att ingen definition behövs.

Den avledda formen kan också säga något om böjningen: ”Vid verbalsubstantiv på *-an* anføres ingen böjning. De förekomma endast i sing., ibland i bestämd form lika med den obestämda (en predikan, den senaste predikan)” (SAOL 9:V).

I SAOL 10 (s.IX) resoneras framför allt kring avledningar med avseende på hur ord som innehåller avledningssuffix bör avstavas i allmänhet (*skurk-aktig, fiend-skap* m.fl.).

I SAOL 11 kommenteras avledningar sparsamt i förhållande till böjning: ”Vid mycket vanliga avledningar (t.ex. *-are*) ges ingen särskild böjningsinformation” (SAOL 11:8). Dessutom meddelas att avledningar står på alfabetisk plats, till skillnad från sammansättningar, som placeras efter sitt huvudord. Uppslagsordet *fiske|odling* kommer därmed att stå före avledningen *fiskare* i ordlistan (SAOL 11:12).

I SAOL 12 (s. XXII) används formuleringen ”de stora grupperna av substantiv på *-het, -ing* och *-ning*” i en passage om böjning (jfr 4.2.3), men i öfrigt nämns inte avledningar specifikt.

I SAOL 13 (2006) behandlas avledningar helt kort när det gäller en fråga av normerande karaktär:

Engelsk ordbildning på *-ing* i avledningar som *ranking* ger upphov till en konflikt med den normala svenska avledningen *-ning*. Vi får därigenom i svenskan dels rent engelska avledningar av typ *camping, tripping*, dels alternativa former (t.ex. *ranking; ranking*) och slutligen rent svenska avledningar (t.ex. *lobbning, mobbning*). (SAOL 13:XIII)

I den citerade texten nämns engelska kontra svenska avledningar, men däremot ges inga fler generella uppgifter om avledningar i svenskan.

4.2.6 Particip

Diskussionen om particip är egentligen nära sammanhörande med den om ordklasser, men här får den för tydlighetens skull ett eget avsnitt.

I SAOL 1 nämns particip sparsamt i förtexten: ”Sådana particip, som blott begagnas adjektift (t.ex. *andfådd, angelägen, bedagad*, m.fl.) äro betecknade såsom participiella adjektiv (”p. adj.”)” (SAOL 1:VII). Här lyfts det alltså fram att vissa adjektiv har fått en extra grad av finindelning i ordklassangivelsen.

I SAOL 6 behandlas particip vid resonemang om stavning av adjektiv i neutrum:⁴³

Man skulle skrifva *gladt, sändt* o. d. alldeles som hittills; däremot skulle neutrum af *talad, känd, enskild* mista sitt *d*; med andra ord: det neutrala participet (och naturligtvis äfven participialadjektiver som *belevad* o. d.) skulle skrivas på samma sätt som hittills supinet. Akademien har ansett rättast att behålla den gamla stafningen, som till sitt stöd kan åberopa den grammatiska logikens fordringar. (SAOL 6:IXf)

I SAOL 7 (1900) benämns *particip* som *participier* och används som förklarande ord för verbaladjektiven (samma stycke citeras också i föregående avsnitt):

Då ingen ordbok särskildt upptager verbaladjektiven (participierna) på *-ande*, böra de till formen alldeles motsvarande och i förhållande till verbet lika osjälfständiga verbalsubstantiven också kunna utan skada undvaras. Hvarken i ortografiskt eller i grammatiskt hänseende erbjuda de större svårigheter än participierna. (SAOL 7:I)

I stycket ovan klassas alltså particip på *-ande* som en osjälvständig grupp ord som inte behöver redovisas i ordböcker, och därmed ej heller verbalsubstantiven (i stycket ovan avses alltså neutrala verbalsubstantiv på *-ande*), eftersom de inte erbjuder någon större svårighet med avseende på ortografi eller böjning. I det citerade stycket görs också en (ospecifik) referens till andra ordböcker. Att dessa

⁴³ Här motiveras ett äldre stavningssätt med att det har stöd i ”den grammatiska logikens fordringar”.

ordböcker, oklart vilka, inte tar upp presens particip får vara argument för att inte heller SAOL 7 gör det.

I SAOL 9, 10 och 11 resoneras igen om presens particip på ett mycket likartat sätt, närpå ordagrant i de tre upplagorna:

Participialadjektiv på *-ande* anförs endast när de ha speciell betydelse, särskilt när de förekomma i substantivisk användning (med best. sing. *-anden*, pl. lika med sing. *-ande* och best. pl. *-andena*), t. ex. *resande, sökande, ordförande*. (SAOL 9:III)

Här motiverar alltså semantiken vilka participialadjektiv som ges status som självständiga uppslagsord.

I SAOL 10 (s. IV) meddelas också att neutrala verbalsubstantiv på *-ande* införs i undantagsfall när de har en konkret innebörd (t.ex. *anförande, yttrande*). Det förekommer också textpartier där ”participiell” används som bestämning till andra ordklasser (jfr avsnitt 4.2.2 om ordklassbeteckningar): ”sammansatta participiella adj., vid vilka böjningsformer ej anföres” och ”med prefixet *o-* bildade participiella adj.” (SAOL 10:VII). Här förklaras också den ordklassindelning som används med förkortningar där ”p.” står för ”participiell”: ”Den särskilda beteckningen för participiella substantiv, adjektiv och prepositioner (p. s., p. adj., p. prep.) har ersatts av den vanliga ordklassbeteckningen (s., adj., prep.)”. Ingen särskild motivering ges, mer än att de ordklassbeteckningar som man börjar använda är de ”vanliga” (jfr avsnitt 6.1.2).

I SAOL 12 (1998) behandlas particip som exempel i ett avsnitt om avstavning (SAOL 12:XXVI).

I SAOL 13 (2006) presenteras lemmaredovisningsprinciperna med avseende på förhållandet mellan particip och verb:

I tidigare ordlistor (särskilt före elfte upplagan) har en infinitivform ofta stått som en slags platshållare för alla former av ett verb, inklusive participformerna, trots att just infinitiven har varit mycket ovanlig i texter. I senare upplagor har många sådana infinitivformer ersatts av perfekt particip eller presens particip och markerats som adjektiv: *intrassla* har ersatts med *intrasslad* och *översvalla* har ersatts av *översvallande*. (SAOL 13:X)

Ett förfaringssätt som det ovan redovisade ger en potentiell ”vinst” i och med att en mer frekvent form presenteras som det adjektiv som det faktiskt används som, och med adjektiviska böjningsformer. En möjlig negativ effekt är att den tidigare uppslagsformen och presentationen (**intrassla #**) visar att det går bra att även använda den lösa sammansättningen (partikel verbet **trassla in**), medan den informationen faktiskt går förlorad i och med SAOL 13. Intressant i partiet ovan är resonemanget om en viss form som platshållare. ”Något” måste det stå på lemmats plats, och frågan är vilken princip som ska råda. I citatet ovan anförs

frekvens i text som argument för att låta participet stå på lemmaplats i stället för verbets infinitivform. Vidare förklaras tre olika redovisningstyper enligt följande:

En genomgång inför SAOL 13 har lett till en av tre åtgärder: (1) particip har lagts under motsvarande infinitiv (t.ex. i fall som *avgiftsbelagd* som inordnas under *avgiftsbelägga*, *barnförbjuden* som inordnas under *barnförbjuda*), (2) infinitiver har tagits bort och particip kvarstår (*deprimera* utgår, *deprimerad* och *deprimerande* kvarstår) och (3) både infinitiv och particip kvarstår (t.ex. *korka* och *korkad* ”dum”). (SAOL 13:XXII)

De tre redovisningstyperna förklaras, men motiveras faktiskt inte explicit. Troliken är åtgärderna frekvensbaserade. Martola (2007:255) påpekar att *avgiftsbelagd* (se citatet ovan) inte finns under *avgiftsbelägga*. Där står i stället ”böjs som *belägga*”, vilket hänvisar användaren till det enkla verbet. Martola anser också att det är av godo att platshållarverb i infinitiv har rensats bort (”Det är en utmärkt modernisering”, Martola 2007:55), men är tveksam till att participformen ansätts som lemma i stället. Hon argumenterar för att i stället ansätta den löst sammansatta verbformen.⁴⁴

Sammanfattningsvis kan konstateras att participen behandlas än som verbavledning, än som självständiga adjektiv. I vilken grad de är självständiga beror helt enkelt på omständigheter som betydelse, huvudordets ordbildningsmönster, frekvens av böjningsformer osv. Det är i princip bara i SAOL 13 som någon mer omfattande utredning görs om framför allt perfektparticipens behandling i ordlistan. Däremot görs ingen allmän språklig genomgång av particip som i SAOL 7.

4.2.7 Konstruktioner

Uppgifter om konstruktioner (jfr avsnitt 3.3.3) är vanliga i större definitions- och konstruktionsordböcker, men kan knappast förväntas få stort utrymme i en ordlista som SAOL. I det här avsnittet undersöks textpartier där något om konstruktioner eller syntax nämns. Först i SAOL 7 konstateras följande:

Af de syntaktiska och stilistiska anvisningar, som föregående ordlistupplagor innehållit, hafva åtskilliga, som synts vara utan större praktisk betydelse, nu blifvit uteslutna eller sammandragna till knappare form. I stället hafva här och där tillagts andra anvisningar, som förefallit mer behöfliga.

⁴⁴ ”Att participformen till partikelförbindelser är sammansättningar är ju ett regelbundet mönster i svenskan, så ur språkssystemisk synvinkel finns det inga tungt vägande skäl att ansätta t.ex. *påbyggd*, *pågjuten*, *pålammad* eller *påsydd* som lemman. Osammansatta klart verbala participformer ansätts ju inte heller (*byggd*, *gjuten*, *lammad*, *sydd*).” (Martola 2007:255).

Åtskilliga grammatiska former och konstruktioner, som i Ordlistans äldre upplagor betecknas såsom helt och hållet oriktiga, hafva nu bedömts mindre strängt, sedan en granskning av språkbruket ådagalagt, att äfven goda författare under senare tider tillät sig att (ej blott undantagsvis och af oaktsamhet) använda dem i sina skrifter. (SAOL 7:IX)

I det första citerade stycket talas det om ”syntaktiska anvisningar” och i det andra om ”grammatiska former och konstruktioner”. Dessa förklaras eller exemplifieras dock inte. Motiveringen till att stryka och bedöma mindre strängt görs med stöd i bruket, och då författarnas skriftspråk.

I SAOL 9 (1950) behandlas konstruktioner helt kort:

Stilistiska anvisningar ha i allmänhet icke fått plats i ordlistan. Vid vissa verb anges likväl olika konstruktioner, och i några fall varnas för vanliga felaktigheter, t. ex. vid *bildlig*, *minnas*, *osparad*, *vare sig* och *varken*. (SAOL 9:VI).

Som synes ges konstruktioner en mycket kort passus i SAOL 9, men det framgår inte vilka förkortningskonventioner som används eller hur informationen ska uttydas. I övriga upplagor behandlas inte konstruktioner i förtexten, men förkortningen ”konstr.” finns upptagen i förkortningslistan och används till viss del i artikeltexten (se vidare avsnitt 6.3.1).

I SAOL 12 behandlas syntaktiska exempel flyktigt: ”Alternativformer som har att göra med särskrivningar, alternativt hopskrivning, kan också ges inom ramen för syntaktiska exempel under ett huvudord.” (SAOL 12:X). Ingenstans förklaras dock huvudsyftet med syntaktiska exempel och hur ett sådant typiskt ser ut.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att det som ofta anförs som typexempel på grammatik i ordböcker (jfr 3.2.3), nämligen konstruktioner, inte behandlas i någon nämnvärd utsträckning i SAOL:s förtexter. Om de över huvud taget nämns berörs de flyktigt och i så fall sällan med konkreta exempel.

4.3 Sammanfattning och diskussion

De olika SAOL-upplagorna uppvisar både likheter och skillnader beträffande grammatisk information. Alla upplagor har någon form av förtext, men ingen av upplagorna har någon specifik grammatikdel. De beskrivningar av språket som görs i förtexterna handlar i förekommande fall om hur ordlistan är organiserad och vad som vanligen redovisas eller inte redovisas. Dessa beskrivningar är betydligt vanligare än objektspråkliga beskrivningar, d.v.s. om svenska språket som sådant (jfr Svensén 2004:448).

Längden på förtexterna ökar, sett i stora drag. SAOL 12 och 13 har betydligt längre förtexter än de andra, runt 20 sidor, medan de tidigare varierar med mellan två sidor i SAOL 8 och strax under 10 sidor för övriga upplagor.

I förtexterna görs utsagor om grammatik relativt sällan. När ”grammatiska former” nämns avses oftast böjningsformer. Två grammatiska problem som tas upp särskilt berör formsammanfall mellan adjektiv i neutrum som fungerar som adverbial och ifall dessa tas upp i lemmauppsättningen eller ej (i SAOL 1, 7, 9, 10, 11 och 13), och vilka verbalsubstantiv på *-(a)nde* och *-(n)ing* som tas med (främst i SAOL 1, 9, 10, 11 men även något i 12 och 13).

Ordklass diskuteras naturligt nog mest i upplaga 12 där samtliga fetstilta lemmor för första gången har försetts med uppgift om ordklass. Däremot ges ingen motivering i förtexten av indelningen i ordklasser i sådana fall där tveksamheter kan finnas, t.ex. vid gränsdragning mellan adjektiv och pronomen (jfr Svensén 2004:450 och Atkins & Rundell 2008:179).

Böjning beskrivs och exemplifieras på ett flertal olika sätt. Fokus i förtexterna ligger dock inte på att förklara böjningssystemen på det sätt som ibland görs i separata grammatikavsnitt i andra ordböcker (jfr Bergenholtz 1995 och Wachal 1994) utan på att visa vid vilka ord och ordtyper en användare kan förvänta sig att finna böjningsuppgifter, och i vilken form de då ges. Vissa regelbundna böjningsmönster förutsätts vara kända av användaren och ges kanske inte i artikeltexten (t.ex. speciessuffix för substantiv på *-bet* och pluralformer vid flertalet ord på *-(n)ing* i upplaga 7, SAOL7:III). I andra fall ska man förstå att avsaknad av böjning betyder att böjning inte finns eller inte är bruklig (vid t.ex. vissa avledda substantiv, se SAOL 1:VI f).

Genus behandlas främst i SAOL 7 (1900) som fortfarande ger genusuppgifter för substantiv, vilket troligen kan betraktas som rätt konservativt. Därmed behöver man motivera att uppgifterna fortfarande finns kvar, liksom att man också försiktigt introducerar realeangivelsen. Att genusangivelserna är strukna i åttonde upplagan motiveras kort med att genus framgår av böjningsändelsen eller ett tillagt ”en” eller ”ett” för substantiv.

Avledningar diskuteras i ett flertal upplagor. Framför allt avhandlas verbalnomen på *-ning*, *-ande* och *-are* och på ett objektspråkligt sätt.

Particip behandlas framför allt i förtexten till SAOL 13. Där nämns en riktad redaktionell insats som har gjorts för att etablera principer för listning av particip, infinitivformer av verb eller den mest frekventa formen som språkexempel.

Konstruktioner kommenteras mycket kortfattat eller inte alls. I SAOL kan en användare knappast ens vänta sig konstruktioner eller syntaktiska exempel, och därför är det inte så anmärkningsvärt att dessa ofta inte ens nämns. Däremot ges konstruktionsuppgifter i artikeltexten för ett antal ord (se vidare 6.4), och de formalismer som används skulle kunna nämnas kort i förtexten.

Många delar av språket hänger ihop och i förtexten beskrivs ofta en kategori eller indelning (t.ex. ordklass) i relation till en annan (t.ex. böjning). Particip, avledning och böjning diskuteras ofta i samma avsnitt. Se exempelvis följande textparti från SAOL 11:

Inskränkningar i böjningsangivelser gäller främst sammansättningar (se Uppslagsord). Därtill gäller att substantiv på *-het -ing -ning* (som normalt har bestämd singularform på *-en*) endast vid fall av konkret betydelse har utsatt böjning.

Här kombineras information om semantik med avledning och ändelser. Användaren behöver ha ordbildningsmönster klart för sig, liksom böjningsmönster för avledningar (även om ordet ”avledning” inte nämns). Användaren behöver också besitta kunskap om att skillnad i substantivens beskaffenhet (konkret respektive abstrakt) har betydelse för böjningen i allmänhet och därmed den böjningsinformation som ordlistan visar.

Hänvisningar till andra språkvetenskapliga verk görs sällan i förtexterna. De som nämns, om än sparsamt, är framför allt ordlistans tidigare upplagor, SAOB, *Svenska Akademiens handlingar* och Tegnér's *Om genus i svenskan*. Man skulle kunna tänka sig mer strukturerade hänvisningar till andra definitionsordböcker, konstruktionsordböcker och grammatikor i anslutning till att sådana ges ut.

De liknande rättskrivningsordböckerna RO, Tanum och Duden har någon form av grammatik i för- eller eftertexterna. Tanum behandlar uttryckligen traditionell ordklassindelning jämfört med nyare ordklassindelning (om än kortfattat), vilket har en poäng i och med att indelningen inte är självklar (Josefsson 2005, Svensén 2004).

Om någon upplaga ska klassas som mer grammatisk än någon annan, är det kanske framför allt SAOL 7 som i högre grad tar upp objektspråkliga ämnen än vad de andra gör, särskilt sett till sidantalet. Minst grammatisk är förtexten till SAOL 8. Den är kortast och behandlar främst stavning. Övriga upplagor har var och en sina specialinriktningar. I SAOL 9 behandlas framför allt nytillskott inom ordförrådet, i SAOL 10 motiveras de stora strykningar av ord som har gjorts, i upplaga 12 läggs framför allt stor vikt vid att förklara den nya makrostrukturen. I SAOL 13 diskuteras framför allt norm och bruk, databehandling samt tillägg och strykningar i ordförrådet.

5. Grammatik i SAOL:s lemmauppsättning

I det här kapitlet redogörs för resultaten i den andra delundersökningen som handlar om hur grammatiska ställningstaganden kommer till uttryck i lemmauppsättningen. Delundersökningen rör därmed makrostrukturen.

I fråga om material och tillvägagångssätt har jag främst utnyttjat det material och de sökmöjligheter som finns i det allmänt tillgängliga sökgränssnittet i SAOLhist (se avsnitt 2.4.11).

I avsnitt 5.1 undersöks ett urval substantivbildande avledningssuffix, nämligen *-ande*, *-ende*, *-ning* och *-are*. Motiv till att välja just dessa avledningar är att de är sådana som behandlas i flera av förtexterna (se kap. 4). De är också produktiva, särskilt *-ande*, *-(n)ing* och *-are* (SAG 2:40). Där så är motiverat presenteras antalet avledningar som andel av totalantalet lemman. Tanken är att antalet avledningar i förhållande till det totala lemmaantalet säger något om principerna för vilka ord, eller kategorier av ord, som etableras som uppslagsord.

I avsnitt 5.2 presenteras en undersökning av adjektiv i neutrum och deras eventuella klassificering som adverb i SAOL. Avsikten är att se huruvida de listas som självständiga lemman i SAOL:s lemmauppsättning, och i så fall som vilken ordklass.

Avsnitt 5.3 behandlar flerordsenheter och deras eventuella lemmastatus. De flerordsenheter som undersöks är reflexiva verbförbindelser som *arta sig* och prepositionsfraser som kan skrivas isär eller ihop, t.ex. *i går/igår*, *över huvud taget/överhuvudtaget*. Dessa följs sedan upp i viss mån i kapitel 6. Avsikten är att undersöka var den grammatiska informationen om ordet placeras – i lemmat eller i artikeltexten.

Avsnitt 5.4 behandlar huruvida starka, oregelbundna och ålderdomliga former av verb och i viss mån substantiv och adjektiv listas som egna lemman.

I avsnitt 5.5 redogörs för en undersökning av hur grammatisk information signaleras redan i lemmat med hjälp av skiljetecken (utropstecken och frågetecken).

I 5.6 sammanfattas och diskuteras kapitlets resultat.

5.1 Verbavledningar

I följande avsnitt redovisas ett urval avledningar i varje upplaga i förhållande till det totala lemmaantalet. Några avledningstyper av varje slag undersöks närmare. De avledningar som undersöks är allihop avledda av verb och klassas som verbalsubstantiv. De uppslagsord som undersöks är sådana som slutar på *-ande*, *-ende*, *-ning* och *-are*.

Eftersom en del av det material som ligger till grund för SAOLhist ännu inte är slutgiltigt korrekturläst, är frekvensangivelserna ungefärliga. Det går helt enkelt inte att garantera att exakt allt har fångats upp korrekt i det inskannade materialet.⁴⁵ Med avseende på just antalet lemman av ena eller andra slaget är dock uppgifterna om antal relativt pålitliga, eftersom fel i lemmalistorna troligtvis inte är särskilt många.

I uppställningarna nedan anges andelen avledningar i förhållande till antalet uppslagsord, men inte förhållandet mellan avledningarna och det totala antalet *verb* i varje upplaga.⁴⁶

5.1.1 Avledningen *-ande*

Avledningen *-ande* är en presensparticipform. Den kan beteckna verbhandlingen, t.ex. *att sjunga - ett sjungande*. Ibland kategoriseras denna avledning som ”nomen actionis”, vilket innebär att substantivet typiskt är avlett av ett verb och i sin grundbetydelse anger verbets aktion (SAG 1:201). Avledningen kan också fungera som bestämning till ett nomen, t.ex. *en sjungande polis*, och har då snarast adjektivisk karaktär. Till de verb som bildar presensparticip på *-ande* hör framför allt verb från konjugation 1, 2 och 4 (SAG 2:614), d.v.s. ett mycket stort antal verb.

I de olika upplagorna av SAOL finns olika antal lemman som slutar på *-ande*. En uppställning följer i tabell 5.1. Sökningen är utförd med söksträngen

⁴⁵ Felaktigheter i SAOLhist rättas löpande, så somliga uppgifter kan ha justerats i databaserna sedan sökningarna gjordes under 2016. I stora drag bör sådana justeringar inte ha någon betydelse.

⁴⁶ Uppgifterna om antalet verb är framför allt tillförlitliga för de allra senaste upplagorna, vilket gör att en jämförelse antagligen inte skulle vara rättvisande mot de tidigare upplagorna.

”%ande” i upplaga för upplaga i den allmänt tillgängliga SAOLhist. I uppställningen avrundas antalet till närmaste tiotal.

TABELL 5.1. *Avledningar med -ande i SAOL 1–13*

Upplaga	1	6	7	8	9	10	11	12	13
Antal	3200	3800	600	690	2230	2040	1660	1680	1690
Andel	9,5 %	9,3 %	0,8 %	0,9 %	1,5 %	1,5 %	1,5 %	1,4 %	1,4 %

Som framgår av tabellen ovan är avledningarna på *-ande* flest i de två tidigaste upplagorna, där antalet uppgår till drygt 3 000, vilket utgör drygt 9 % av det totala lemmaantalet. I upplaga 7 och 8 är antalet (och andelen) som minst, med ca 600–700 st. Från upplaga 9 och framåt har andelen hållit sig relativt stabil. Ca 240 lemmorna är gemensamma för alla upplagor, exempelvis *annalkande*, *krigförande* och *ömmande*.

I SAOL 1 noteras följande om denna och liknande avledningar (jfr 4.2.5): ”De af verb bildade substantiv på *-nde*, och *-ing*, har man funnit nödigt att upptaga, för att ådagalägga, hvilka verb i allmänhet medgifva sådana bildningar, vare sig af beggdera eller ettdera slaget” (SAOL 1:VI). Noteringen innebär alltså att ett uppslagsord har tagits med i egenskap av att det säger något om ett annat ord.

Det låga antalet och den låga andelen i SAOL 7 går direkt att hänföra till förtextens uppgift om att ord med *-ande* i allmänhet kan bildas till alla verb på *-a* och att de utgör en ”värdelös ordgrupp” (SAOL 7:I, jfr 4.2.5). Dock går det att hitta en handfull exempel på ord med *-ande* som finns med i SAOL 7 men inte i de föregående upplagorna (*blodbildande*, *lunglidande*, *minuthandlande* och några till). Dessa får nog ses som undantag.

En stickprovskontroll med tre exempelord som avleds med *-ande* och som finns med i samtliga upplagor visar att ordklasstilldelningen inte är helt självklar. Se tabell 5.2.

TABELL 5.2. *Ordklasstilldelning för tre ord på -ande*⁴⁷

Upplaga	1	6	7	8	9	10	11	12	13
blossande	s. n.	n.	p. a.	p. a.	p. a.	adj.	adj.	adj. oböjl.	adj. oböjl. •ofta adverbiellt
eld- sprutande	p. adj.	p. a.	p. a.	p. a.	p. a.	adj.	adj.	adj. oböjl.	adj. oböjl.
med- sökande	p. adj. o. s. n.	p. a. o. s. n.	p. mf	p. s.	p. s.	s.	s.	s.	s.

Uppslagsorden *blossande* och *medsökande* får ändrad ordklasstilldelning mellan upplagorna, men går åt motsatt håll. *Blossande* tilldelas i de tidigaste upplagorna substantiv som ordklass, medan det i mittenupplagorna har fått participiellt adjektiv som ordklass och i de senare upplagorna ordklasstilldelningen ”adj. oböjl.”, ”ofta adverbiellt” (jfr avsnitt 6.1).

Uppslagsordet *eldsprutande* klassas däremot som adjektiv i alla upplagorna. Först har det finindelningen ”participiellt adjektiv” i SAOL 1–9, sedan ”adjektiv” i SAOL 10 och 11 och därefter ”oböjligt adjektiv” i SAOL 12 och 13. I SAOL 9–13 finns även språkprovet ”*e. berg*” i artikeltexten. Det osammansatta *sprutande* finns bara med i SAOL 1 och 6.

Lemmat *medsökande* klassas som participiellt adjektiv och *neutralt* substantiv i de tidigare upplagorna och endast som substantiv från upplaga 10 och framåt. Det enkla substantivet *sökande* har dock utrum i SAOL 13, vilket implicerar att det sammansatta *medsökande* är utralt. Det osammansatta ordet *sökande* utgör exempel på det aktiva ställningstagandet i och med SAOL 7 – *sökande* listas som två olika lemman i SAOL 1 och 6, liksom i SAOL 9–13, men inte i SAOL 7 och 8. I figur 5.1 visas artikeln för verbet *söka* i SAOL 1 med den neutrala avledningen *sökande* med beteckningen ”s. n.”, följt av den reflexiva verbförbindelsen *S. sig*, och därefter lemmat *sökande*, klassat som ”part. pres.”.

• • **Söka** (-er, -te, -t, -t), v. tr. och intr.
-ande, s. n. **S. sig** (om, ifrån, till), v.
refl. **Sökande**, part. pres. brukadt som
subst. m.; best. sing. *sökanden*, pl. *sökandena* (i embetspråket vanligen *sökanderne*).

FIGUR 5.1. *Nätet för verbet söka i SAOL 1 där sökande ingår.*

⁴⁷ Ord som *erkännande*, *erhjudande* och *liknande* är tydligt lexikaliserade som substantiv och därför har jag bortsett från dem.

I de olika upplagorna av SAOL märks alltså olika förhållningssätt till att lista verbavledningarna på *-ande* som egna lemman och att tilldela dem en viss ordklass (eller flera). I de tidigare upplagorna finns kopplingen till particip med i ordklassangivelsen, men i de senare har ordklassuppgiften förenklats till ”s.” eller ”a.”. För maximal information hade det varit tänkbart att för fallet *medsökande* notera tre lemman i SAOL 13: *medsökande* (adj.), (en) *medsökande* (s.) och (ett) *medsökande* (s.).

I SAOL 7 nämner förtexten att om verbaladjektiven på *-ande* inte särskilt tas upp finns det inte heller något skäl att ta upp verbalsubstantiven (SAOL 7:I). De skulle alltså följas åt, enligt det sättet att se. Nu är det nog inte så enkelt, utan vissa avledningar kan ha lexikaliserats på ett sätt som inte andra liknande har gjort.

5.1.2 Avledningen *-ende*

Avledningen *-ende*, som i SAG betraktas som en variant av *-ande*, betecknar liksom *-ande* en verbhandling. Avledningen *-ende* får inte lika mycket utrymme i SAG (1999) och hos Josefsson (2005) som *-ande* och den är inte heller lika vanligt förekommande i SAOL:s lemmauppsättning. Det är kanske inte så märkligt med tanke på att den främst bildas av verb i konjugation 3 (vilket är en ganska liten konjugation) men också av några starka verb (SAG 2:614).

Fördelningen i SAOL mellan upplagorna ser ut som i tabell 5.3.⁴⁸ Söksträngen är ”%ende” i varje upplaga för sig i den allmänt tillgängliga SAOLhist.

TABELL 5.3. *Avledningar med -ende i SAOL 1–13*

Upplaga	1	6	7	8	9	10	11	12	13
Antal	150	180	230	240	410	390	310	430	410
Andel	0,4 %	0,4 %	0,3 %	0,3 %	0,3 %	0,3 %	0,3 %	0,4 %	0,3 %

Som synes varierar antalet avledningar på *-ende* mellan ca 150 i SAOL 1 och drygt 400 i SAOL 12. Andelen *-ende* av totalantalet lemman håller sig runt 0,4 % i de tidigare upplagorna och runt 0,3 % i de senare upplagorna, alltså någorlunda konstant i alla upplagorna.

Antalet *-ende*-ord som finns i samtliga upplagor uppgår till ungefär 100 stycken, med exempel som de enkla (osammansatta) *beroende*, *gloende* och *spående*, och sammansättningar som *rådsläende*, *uppstående* och *överseende*.

⁴⁸ I träfflistan finns mer lexikaliserade substantiviska ord med slutled på *-fiende*, *-frände*, *utseende* och *-ärende*.

TABELL 5.4. Ordklassstilldelning för tre ord på -ende i SAOL 1–13

Upplaga	1	6	7	8	9	10	11	12	13
gloende	s. n.	n.	n.	s.	s.	s.	s.	s.	s.
spående	s. n.	n.	n.	s.	s. ⁴⁹	s.	s.	s.	s.
upp- stående	s. n.	n.	n.	s.	1 p.a. 2 s.	1 adj. 2 s.	adj. o. s.	adj. oböjl.	adj. oböjl.

En kort kontroll av kategoriseringen i de olika upplagorna (se tabell 5.4) ger att lemmat *gloende* tilldelas ordklassen ”s. n.” i SAOL 1, ”s.” i mellanupplagorna och ”s.” i SAOL 11, men med hänvisning till *glo*. Dessutom står det på alfabetisk plats i SAOL 11 (i stället för under verbet *glo*, vilket det har gjort tidigare). Lemmat *spående* har samma ordklassstilldelning som *gloende*.

Lemmat *uppstående* går från att kategoriseras som ”s. n.” i de tidiga upplagorna, till att presenteras med två ordklassstilldelningar i SAOL 9–11: participiellt adjektiv och neutralt substantiv. I SAOL 12 och 13 presenteras det som oböjligt adjektiv. I SAOL 13 har *uppstående* dessutom försetts med ett språkprov, ”*u. keragè*”.

Av exempen framgår att de alla tre kategoriseras som neutrala substantiv i de tidigare upplagorna. Lemmana *gloende* och *spående* har markerats som neutrer eller substantiv men har i övrigt ingen annan ordklassangivelse eller kommentar i artikeltexten. De verkar därmed, med formuleringen lånad från SAOL 7, inte uttrycka annat än verbets handling. Lemmat *uppstående* däremot får två ordklass-tillhörigheter i SAOL 9, även den adjektiviska, vilken sedan tar överhanden i SAOL 12 och 13. Troligen är det skillnaden i bruk som avspeglas tydligast framför allt i de senare upplagorna.

I förtexterna nämns mycket lite om avledningen *-ende*, med undantaget att SAOL 7 motiverar *-ende*-avledningarnas plats i lemmauppsättningen mot bakgrund av deras förhållande till *-ande*: ”Såsom bildade på avvikande sätt hafva verbalsubstantiven på *-ende* (*seende* osv.) äfvenledes fått kvarstå.” (SAOL 7:I).

I exemplen som ges ovan ger *gloende* och *spående* onekligen intryck av att bara ha ”fått kvarstå”, utan annan motivering än att SAOL därmed visar att bildningen är möjlig. *Uppstående* däremot har utvecklats åt det adjektiviska hållet. I anslutning till *uppstående* finns också relaterade bildningar som *uppstånden* (adj.) och *uppståndelse* (s.).

⁴⁹ I SAOL 9, liksom i 10 och 11 står *spående* inte i samma näste som verbet *spå* utan sist i stycket under *spådom*.

5.1.3 Avledningen *-ning*

I det här avsnittet redogörs för avledningen *-ning* i de olika upplagorna av SAOL. Enligt SAG (2:40) är avledningen produktiv.⁵⁰ Enligt Josefsson (2005:119) är nominalisering med *-(n)ing* en vanlig typ av verbalsubstantiv (jfr också 3.3.2). Hur fördelningen ser ut i SAOL visas i tabell 5.5.⁵¹

TABELL 5.5. *Avledningar med -ning i SAOL 1–13*

Upplaga	1	6	7	8	9	10	11	12	13
Antal	2120	2530	4650	5090	10 770	10 250	7860	7980	7830
Andel	6 %	6 %	7 %	7 %	7 %	7 %	7 %	7 %	6 %

Även om antalet *-ning*-ord varierar i SAOL är andelen ganska beständig, med mellan 6 % och 7 % av det totala lemmaantalet (se tabell 5.5). Ord på *-ning* och deras förekomst i lemmauppsättningen motiveras i förtexten till SAOL 9, 10 och 11 med att *-ning*-bildningen är något mer oförutsägbart än den på *-ande*.

Avledningstypen *-ning* kan endast leda till substantivbildning, till skillnad från avledningstyperna *-ande/-ende*. För SAOL:s del kan alltså ord med *-ning* bara klassas som substantiv, semantiskt motsvarande neutrumvarianten av *-ande/-ende*.

Som framgår av tabell 5.5 är avledningarna på *-ning* i SAOL förhållandevis många, med en topp i SAOL 9 och 10 på drygt 10 000 stycken. Av dem är ungefär 1 700 gemensamma för alla upplagorna med exempel som de enkla *ansning*, *drickning*, *bukning*, *strykning* och *ympning* och sammansättningar som *källkåkning*, *ordvrängning* och *rundmålning*.⁵² Av dessa har tre osammansatta exempelord undersökts närmare med avseende på eventuell kategorisering i artikeltexten, nämligen *drickning*, *bukning* och *ympning*.

Lemmat *drickning* har uppgift om ordklass (och i de tidigare upplagorna genus) i SAOL 1–11. I SAOL 12 och 13 ges uppgift om ordklass och dessutom kommentaren ”mest som efterled i sms.”, vilket är intressant eftersom de enda ord i SAOL 12 och 13 med efterledet *-drickning* är *brunnstrickning* och *vindruckning*.

Lemmat *bukning* har pluralsuffix i upplaga 1 och 6 men inte i senare upplagor. I förtexten till SAOL 7 (s. III) meddelas att böjningsuppgift för *-(n)ing*-orden ”som blott uttrycka verbets handling” har strukits i utrymmesbesparingens intresse.

⁵⁰ I avsnittet har jag hållit mig till *-ning*. Det hade annars varit tänkbart med avledningen *-ing* också, men det skulle troligen bli något för svårhanterligt.

⁵¹ Uppgifterna har Monica von Martens tagit fram.

⁵² Jag har bortsett från tydligt lexikaliserade ord som *beställning*, *rangordning* m.fl.

Lemmat *ympning* förtecknas med pluralsuffix i SAOL 1 och 6 men endast med ordklassuppgift i SAOL 7–10. I SAOL 11–13 tas species- och pluralsuffix med (igen).

5.1.4 Avledningen *-are*

Substantiv som slutar på *-are* klassas som ”nomen agentis”, alltså den som utför eller upplever verbets aktion (SAG 2:38, Josefsson 2005:139). I SAOL:s förtexter behandlas avledningen främst i samband med böjning. Först i SAOL 9 kommenteras eventuell förekomst i lemmauppsättningen: ”Tillfälliga verbalsubstantiv på *-are* anförs endast i undantagsfall” (SAOL 9:III). I SAOL 9 och 10 meddelas att *-are* (och fler avledningar) står på sin alfabetiska plats (och alltså inte inne i nästena) och i SAOL 11 kommenteras att avledningen är mycket vanlig: ”Vid mycket vanliga avledningar (t.ex. *-are*) ges ingen böjningsinformation” (SAOL 11:8). I tabell 5.6 visas avledningar med *-are* i SAOL 1–13.

TABELL 5.6. *Avledningar med -are i SAOL 1–13*

Upplaga	1	6	7	8	9	10	11	12	13
Antal	1130	1350	2350	2680	5500	4690	3770	3890	4190
Andel	3 %	3 %	3 %	3 %	4 %	3 %	3 %	3 %	3 %

Lemman som slutar på *-are* varierar mellan drygt 1 000 i den första upplagan och ca 5 500 i SAOL 9. I de senare upplagorna ligger antalet runt ca 4 000. Ca 725 är gemensamma för alla upplagorna. Andelen ligger stadigt på mellan 3 och 4 %. Av de lemmor som är gemensamma för alla upplagor finns exempel som *borstare*, *granskare*, *lismare*, *processmakare* och *återlösare*. Antalet på ca 5 500 i SAOL 9 kan tyckas vara motsägelsefullt gentemot utsagan i förtexten, att de anförs endast i undantagsfall. Uppslagsord med *-are* som är unika för SAOL 9 uppgår till ca 930 stycken och utgörs nästan bara av sammansättningar som *damskräddare*, *förstarangsförfattare*, *rävjägare*, *äggläggare* m.fl.

Avledningar med *-are* är till innehållet en ganska intetsägande grupp, som till stor del består av nomen agentis (SAG 2:38). Att ordtypen tas med i SAOL motiveras inte särskilt starkt. SAOL 9 ger en antydning till motiv genom formuleringen att tillfälliga bildningar på *-are* endast anförs i undantagsfall, vilket i någon mån motsägs av det relativt stora antalet som faktiskt är med (ca 5 500 i SAOL 9). Eftersom då inte tillfälliga bildningar på *-are* tas upp, bör det vara de mer permanenta bildningarna som listas.

5.1.5 Sammanfattande diskussion

De typer av avledningar som undersöks i ovanstående avsnitt är av olika slag. Avledningarna med *-ande/-ende* är mångsidiga i bemärkelsen att de har olika grammatiska egenskaper (särskilt *-ande*): (*ett*) *sökande*, (*en*) *sökande* till *utbildningen*, *sökande blick*. De kan alltså klassas som substantiv och adjektiv och fungera nominellt, attributivt och predikativt.

En likhet mellan avledningstyperna är att de på *-ande*, *-ning* och *-are* är produktiva. Avledningen *-ende* räknas som en variant av *-ande*, men kan inte bildas till alls lika många verb. En restriktion för avledningarnas del är att det inte finns hur många verb som helst som de kan bildas från, och bara för att bildningen är möjlig är det inte säkert att den är lexikaliserad.

Somliga avledningar som tas med visar något om vilka verb som kan bilda sådana. Avledningarna säger därmed något om verben som de avleds från och tas inte med i egen rätt. Något bör också sägas om det höga antalet – sammanlagt utgör de ovan nämnda fyra avledningstyperna ca 10 % av lemmauppsättningen (i t.ex. SAOL 9). Argumentet som innebär att böjningssuffix har uteslutits av utrymmesskäl blir något svagare när en undersökning visar att det är själva avledningarna som rimligen kräver merparten av utrymmet.

I mer omfattande definitionsordböcker är det inte ovanligt att verbalsubstantiv placeras någonstans i själva (verb)artikeln utan förklaring (se t.ex. SO 2009). Atkins & Rundell (2008:397f.) menar att de avledningar som listas bör vara någorlunda frekventa: ”but – as always – the dictionary’s currency is ‘the probable, not the possible’”).

Avledningarna ovan diskuteras mer i 5.6 och 7.2.

5.2 Adjektiv eller adverb? Fallen *allvarligt*, *väsentligt* m.fl.

I det här avsnittet undersöks ett urval uppslagsord som i SAOL slutar på *-t* och därmed sammanfaller till formen med adjektiv i neutrum, men som i satsen kan fungera som adverbial. I SAG klassas de som adjektiv och jag väljer att kalla dem för t-adjektiv för tydlighets skull, även om de benämns på något olika sätt i de olika förtexterna i SAOL. I den här delundersökningen handlar det dock primärt om att undersöka om de listas som självständiga uppslagsord eller ej.⁵³

I SAOL 7 och SAOL 9 tas frågan upp i förtexterna eftersom lösningen av den påverkar lemmauppsättningen. I SAOL 7 anförs *bruket* som grund för att ta upp adverb som slutar på *-en* (*väsentligen*, *tillräckligen*) och deras sidoformer på *-t*:

⁵³ Det finns annars ungefär ett 80-tal ord i SAOL som slutar på *-ligen* och är med i samtliga upplagor, men varianten med *-ligt* har tyvärr inte alltid fångats upp i digitaliseringen.

”där språkbruket godkänner eller föredrager biformen på *-t* (*väsentligt, tillräckligt*)” (SAOL 7:7f). Dock kallas de alltså ”biformer”, vilket tyder på att de inte har helt och hållet status som huvudformer.

I SAOL 9 anges följande argument: ”Adverb med samma form som motsv. adj. i obest. neutr. sing. anföras i regel endast när de vid sin sida ha adverb på *-en* (*väsentlig -en* l. *-t*)” (SAOL 9:III).

Här presenteras ett urval bestående av fem *t*-adjektiv, nämligen *allvarligt, bokstavligt, oundvikligt, väsentligt* och *ögonblickligt*. De finns alla i med SAOL 7–11 men presenteras på lite olika sätt. I uppställningen nedan visas de som i SAOL 7 och 8, med sidoformen inom parentes:

- 7, 8 **allvarlig** [...] **-en** (o. **t**) adv.
 7, 8 **bokstaflig**⁵⁴ [...] **-en** (o. **-t**) adv.
 7, 8 **oundviklig** [...] **-en** (o. **-t**) adv.
 7, 8 **väsentlig** [...] **-en** (o. **-t**) adv.
 7, 8 **ögonblickligen** (o. **-blickligt**) adv.

I uppställningen ovan visas att formerna med *-t* är sidoformer till *-en*-formen i upplaga 7 och 8. Formen med *-t* har givits en något underordnad status genom att den har placerats inom parentestecknen.

I SAOL 9–11 har *-t*-formen lyfts fram något genom att parenteserna tagits bort och förkortningen för ”eller” används (”l.”):

- 9, 10 **allvarlig** [...] **-en** l. **-t** adv. 11 **allvarlig** [...] **-en** adv. **-het** s. **-t** adv.
 9, 10, 11 **bokstavlig** [...] **-en** l. **-t** adv.
 9, 10, 11 **oundviklig** [...] **-en** l. **-t** adv.
 9, 10, 11 **väsentlig** [...] **-en** l. **-t** adv.
 9, 10 **ögonblicklig**⁵⁵ [...] **-en** l. **-t** adv. 11 **ögonblickligen** el. **-blickligt** adv.

I upplaga 12 och 13 anføres inte *-t*-adjektiven som självständiga adverb längre; *-en*-varianterna är de enda som förtecknas.

I förtexten till SAOL 1 nämns att adverbena som sammanfaller med adjektivens neutrumform endast har tagits med om de har en från adjektivet avvikande betydelse.⁵⁶ I förtexten till SAOL 9 förklaras som nämnts att adverb på *-t* endast tas med om de också har ”vid sin sida” motsvarigheten på *-en*. I SAOL 12 har

⁵⁴ Stavningen är *bokstavlig* i SAOL 8

⁵⁵ Vid *ögonblicklig* m.fl. sammansättningar i SAOL 9 och 10 används en lite speciell hänvisningsteknik. Lemmat *ögonblicklig* står som hänvisningslemma i nästet under *öga*, men hänvisar till en ”utbruten” sammansättning som står först i ett eget näste: ”**ög|a** [...] **ögon|**[...] **-blicklig** se d.o.”. Den här företeelsen gör att ett antal sammansättningar förtecknas två gånger i lemmauppställningen utan att vara homografer eller skilda lemman (i framför allt SAOL 9, 10 och 11).

⁵⁶ Exempel ges ej, men en sökning på ”%ligt” i SAOLhist ger att i alla fall orden *fullkomligt* och *ostligt* finns med som självständiga adverb i SAOL 1.

formerna på *-t* vid *-en*-adverb tagits bort, men strykningen verkar inte motiveras i förtexten.

Adjektiv med *-t* tas med och klassas som adverb i upplaga 7–11, men – vad det verkar – bara om huvudformen på *-en* tas med. Uppslagsorden har fått en relativt underordnad placering med suffix inom parentes i upplaga 7 och 8, men något lite mera framhävt i upplaga 9–11. I upplaga 1, 6, 12 och 13 finns de inte med i lemmauppsättningen alls. I SAOL 13 kommenteras en informationsflyttningsprincip kort: ”Ibland kan ett adjektiv exemplifieras med ett t-avlett adverb om detta råkar vara det vanligast förekommande.”⁵⁷ Exempel ges dock inte i förordet, men ett adjektiv som *röstmässigt* presenteras enligt följande:

- 13 **röstmässigt** adj. *-t -a* • ofta adverbliellt; till *'röst; sångerskan visade prov på stora röstmässiga resurser; den röstmässigt störste ägaren i bolaget*

Adjektivet *röstmässigt* kan ha neutrumformen *röstmässigt*. I artikeltexten ges den formella kommentaren ”ofta adverbliellt”. Det andra språkprovet visar exempel på adverbliell användning (”*den röstmässigt störste ägaren*”). Med exemplet ovan visas hur grammatisk information återfinns i artikeltexten snarare än i lemmauppsättningen. I diskussionskapitlet förs ett vidare resonemang om hur och var den grammatiska informationen meddelas.

Slutligen kan det konstateras att t-adjektiven betraktas som adverb i SAOL, ett synsätt som alltså skiljer sig från SAG:s.

5.3 Flerordsenheter som lemman

I det här avsnittet behandlas lemman som utgörs av flera ord, så kallade flerordsenheter. Enligt Svensén (2004:125) är ett grundkriterium för att en flerordsenhet ska kunna stå som lemma att enheten har genomgått en lexikalisering, d.v.s. lagrats i vårt mentala lexikon som en enhet.

En specialform av flerordsenheterna är verbfraser. Exempel på dessa i ordböcker kan enligt Svensén (2004:126) utgöras av verb med partikel (*slå ner*), verb med reflexivt pronomen (*slå sig*) eller med bådadera (*slå sig ner*). I det följande undersöks hur sådana exempel eventuellt ansätts som lemman i SAOL. Sökskräng är ”% sig” (procenttecken följt av mellanslag).

I upplaga 1 och 6 av SAOL har de reflexiva verben lemmastatus och står med fetstil enligt följande:

- 1 **Böja sig**, v. refl.
1 **Dumma sig** (*-ar -ade -at*) v. refl.
6 **Lagra sig** (*-ade*) r.

⁵⁷ I SAOL 13 är dock *veterligt* med som lemma.

6 **Rätta sig** r. [noteras som **R. sig**, min anm.]

Att *böja sig* saknar böjning beror på det enkla *Böja* som sorteras in precis framför den reflexiva förbindelsen. Att *Dumma sig* har böjningsändelser beror på att det inte förtecknas något enkelt verb **Dumma*. Förbindelsen *Rätta sig* står efter det enkla *Rätta* i upplaga 6 och förkortas därför till ”*R. sig*”.

I senare upplagor har informationen om den reflexiva förbindelsen flyttats till artikeltexten. I mittenupplagorna utgör förbindelsen i förkortad form ett enkelt språkprov men i SAOL 11 och framåt byggs förbindelsen ut och en förklaring ges:

- 7 **böja** (-de) t. B. *sig*.
 9 **böja** -de tr.; b. *sig*.
 11 **böj|a** -de v.; b. *sig för ngns önskan* ge efter
 13 **böja** v. *böjde* • b. *sig för ngns önskan* ge efter

Antalet reflexiva verb uppgår till ca 910 i SAOL 1 och ca 980 i SAOL 6. Ingen av de övriga upplagorna har några liknande verbförbindelser som lemmen.⁵⁸

Inga av upplagorna listar heller vanligt förekommande partikelverb som *hoppa på* och *kliva av* som självständiga upplagsformer. Däremot görs i flera upplagor en kommentar om somliga verb som bara kan användas med partikel (jfr också Martola 2007):

- 1 **Mjuka** (-ar, -ade, -at) v. tr.; brukas endast i förening med *upp*
 8 **mjuka** *upp* se *uppmjuka*.
 12 **mjuka** v. -de m. *upp*

Däremot listas *Titt ut* som lemma i SAOL 1, men det verkar vara ett undantag.⁵⁹ Ett specialfall utgörs också av förbindelsen **vare sig** som listas som uppslagsord i upplaga 9 och framåt:

- 9 **vare sig** konj. jfr *4vara* [...]

Lemmat *vare sig* presenteras som en konjunktion i upplaga 9–13, med hänvisning till det oregelbundna verbet *vara*.⁶⁰

I övrigt finns det andra flerordslemman av varierande antal, men flera av dem har divis mellan något eller några av de ingående elementen. Några andra tvåordslemman som kan noteras är *längs med*, *längs efter* och *jäms med*. Också andra

⁵⁸ Som jämförelse kan sägas att *Ordförteckningen* (1916) verkar lista reflexiva verbförbindelser som lemmen. SAOL 14 (2015) har också ungefär 1 600 reflexiva verb.

⁵⁹ I Dalin har partikelverb funktionen av hänvisningslemman till de fast sammansatta motsvarigheterna, t.ex. *Qvicka upp* se *Uppqvicka*, *Skudda af* se *Afskudda* m.fl.

⁶⁰ I SAOL 14 har det dock fått ordklassangivelsen ”subjunktion”.

prepositionsfraser som *i går*, *i morse* (m.fl.), *till godo*, *till känna* (m.fl.) står som flerordslemman i särskilt de senare upplagorna. Här visas exemplet *i går*:

- 9 **igår** adv. särskr. äv., jfr *går*
 11 **i går** el. **igår** adv.
 13 **i går** [...] el **igår** adv.

I de senare upplagorna är det den särskrivna formen *i går* som är huvudform.⁶¹ Samtliga upplagor redovisar dock *går* som självständigt lemma med *i går* som någon form av språkexempel (SAOL 1) eller som exempel på uttryck (SAOL 13). Hop- eller särskrivning av ovanstående och liknande förbindelser utgör kända språkvårdsfrågor. Bruket vacklar och rekommendationer ändras av språkvården. I SAOL 9 (s. VII) meddelas i förtexten att vissa förbindelser tidigare har skrivits isär, vilket också görs i upplaga 9. Vid de hopskrivna formerna ger ordlistan kommentaren ”särskr. helst”.⁶²

Treords- och fyrordslemmana är ganska få, men det finns exempel som *buller om buller*, *pö om pö*, *rå och rörsbemma*, *över huvud taget.*, *à la bonne heure* och *crème de la crème*. Gemensamt för dem är att de ömsom skrivs ihop i ordlistan, ömsom isär. De har ofta idiomatisk karaktär eller består av fraser som lånats in i sin helhet från andra språk och skiljer sig därmed en del från prepositionsfraserna. De presenteras som adverb: *buller om buller* adv. (i alla upplagor), *pö om pö* adv. (i SAOL 12 och 13), *över huvud taget* (skrivs ihop i SAOL 9) adv.

Sammanfattningsvis kan konstateras att flerordsenheter utgör en relativt liten andel av lemmauppsättningen i SAOL. Systematik finns dock i SAOL 1 och SAOL 6 när det gäller reflexiva verb, där sådana listas som självständiga lemmen.

Frågan om flerordslemman behandlas ingående av Martola (2007) i en recension av SAOL 13. Hon efterlyser någon kommentar i förtexten om att partikel-förbindelser och reflexiva förbindelser *inte* tas upp som uppslagsord, och påpekar att just dessa förbindelser inte alltid heller står som språkprov i artikeltexten. Hon ger två förslag på tänkbara lösningar, som att de skulle kunna stå som sublemman eller som språkprov (och då med betoningsangivelse) inne i artikeltexten. Dessutom efterlyser hon information om fenomenet i förtexten (Martola 2007:249f.). Atkins & Rundell (2008:173ff.) behandlar partikelverb (”phrasal

⁶¹ Se t.ex. Språkrådets Frågelåda där frågan behandlas (sökord ”igår”):

<<http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/sprakradgivning/frageladan.html>>

⁶² Den föredragna särskrivningen motiveras med att partikeln i prepositionsuttrycken är betoad, till skillnad från de sammansatta substantiven *efterhand* och *överhuvud* där betoningen ligger på första stavelsen.

verbs”) under rubriken ”Problem areas”, vilket kanske också säger något om frågans komplexitet.

Det som blir tydligt vid större sökningar av ovan nämnda typer är att konventionerna för att meddela hop- eller särskrivning, framför allt beträffande prepositionsfraser, skiljer sig åt mellan de olika upplagorna. Ibland är den hop-skrivna formen den enda som ges, i andra fall står det en kommentar i artikeltexten (”särskr. helst”), och ibland ges en variantform. Den lexikografiska sidan av myntet verkar främst handla om uppslagsordets föredragna form är den hop-skrivna, kanske som en sorts platsbyggnad för den i bruket mer frekventa särskrivningen. När det gäller reflexiva pronomen och partiklar (oftast i form av prepositioner) blir frågan snarare, i synnerhet från ett grammatiskt perspektiv, om de hör till lemmat (verbet) och dess valens, eller om förbindelserna betraktas som fraser som ser ut att vara lexikaliserade.

5.4 Starka och oregelbundna former som lemman

I det här avsnittet behandlas starka eller oregelbundna former som (eventuellt) ansätts som lemman i SAOL. Vanligen placeras former som nominativ singular för substantiv, nominativ singular i okomparerad form för adjektiv och infinitiv aktiv för verb som representant för lemmatecknets hela paradigm (Zgusta 1971:249f., Svensén 2004:128, jfr avsnitt 3.3.2). Starka och oregelbundna former i lemmaposition ses som undantag från denna princip. Här presenteras ett par starka och oregelbundna verb, pluralformer med omljud för ett par substantiv, samt adjektiv med suppletiv böjning. Sökningarna är inte gjorda i större skala utan enbart med uppslagningar av starka och oregelbundna former i SAOLhist.

För starka verb ges inga starka former som hänvisningslemman förrän i SAOL 13. Se exemplet *gå*, som enbart har infinitivformen som uppslagsform i alla upplagor men som dessutom har en äldre imperativform, den moderna preteritumformen och en äldre konjunktivform som uppslagsformer i SAOL 13:

gack se under *gå*

gick se under *gå*

ginge se under *gå*

I fallet med verbet *gå* verkar det påfallande gammaldags att ge föråldrade former som *gack* och *ginge* lemmastatus, åtminstone med tanke på att ordlistan har för avsikt att spegla samtidspråket.

Liknande lösningar finns för andra verb som *få*, *dö*, m.fl. Dock är det bara former med omljud som ges som hänvisningslemma (inte supinumformer som *fått*, *dött* o.s.v.). Likaså verkar hänvisningen endast gälla enkla ord och inte sammansatta (*angick* och *förlät* är t.ex. inga hänvisningslemman).

För substantiv är det på liknande sätt.⁶³ I SAOL 13 kan pluralformer som nedanstående noteras:

fötter se under ¹*fo*

städer se under ¹*stad*

Även ålderdomliga former som *bandom* och *blindo* och ett annars svårfunnet ord som *många*, hänvisar till det ord där de på något sätt listas eller förklaras (jämför avsnitt 6.2.3 med pronomenet *all*):

handom se under *hand*

höstas se under *böst*

många se under *mången*

stan se under ¹*stad*

unt se under *unna*

I de tidigare upplagorna är sådana former inte systematiskt listade, men kan tillfälligtvis finnas. Exempelvis finns *löss* (till *lus*) från SAOL 9 och framåt, troligen eftersom *löss* är homograft (förutom att vara plural av *lus* kan *löss* kan också vara en jordart). Att ett utökad antal former tas med som hänvisningslemman meddelas i förtexten i SAOL 13 (jfr 4.2.3) men motiveras inte.

Beträffande adjektiv utgör komparativ- och superlativformerna hänvisningslemman vid adjektiv med suppletiv komparation också i tidigare upplagor:

1 **Äldre, Äldst** se *Gammal*

6 **Smärre, Smärst** se *Små*

9 **bättre** komp. adj. o. adv., jfr *bra, god, väl 1*

I övrigt kan konstateras att också vissa former av pronomen står som hänvisningslemman i de tidigare upplagorna, t.ex. **oss** se *jag* (i SAOL 8), **honom** se *han* (i SAOL 9) m.fl. Flest former finns dock i SAOL 13 där formerna *mig, mej, oss* och *vi* är hänvisningslemman till *jag*.

En praktisk effekt av att starka och oregelbundna former är hänvisningslemman är att åtkomststrukturen förbättras högst väsentligt. Här kan Zgusta (1989:296) aktualiseras och principen att det ska vara så lätt som möjligt att hitta fram till det sökta ordet: "A dictionary must be organized in such a way that each item (in most cases, words) can be found as easily as possible". I en pappersordbok med användare som kanske inte tänker på om de söker en böjd eller oböjd form är det helt enkelt en service att leda användaren rätt. Sedan går det förstås att gå ett steg längre (jfr Cowie och avsnitt 3.2.2) och skriva ut den

⁶³ Dock är de mer lexikaliserade sammansättningarna *klätterfötter, kråkfötter, lerfötter* och *simfötter* självständiga lemman i sofliga av upplagorna.

grammatiska informationen i hänvisningen (t.ex. ”**äldre** komparativform av *gammal*”). Den modellen förordas också av Svensén (2004:164).

Några andra svenska ordböcker som har gjort på liknande sätt tidigare är *Lexin* (1984), *Svensk ordbok* (1986), *Nationalencyklopedins ordbok* (NEO, 1995–1996), *Svensk Skolordlista* (2004) och *Bonniers svenska ordbok* (BSO 2010). I *Skolordlistan* (2004:VIII) motiveras förfaringssättet med att det kan vara svårt att veta till vilken grundform en viss böjd form hör, och att den här lösningen har använts för att det ska vara lättare att hitta rätt. Formerna ges alltså inte status som självständiga lemman, utan som hänvisningslemman. I BSO (2010) meddelas att antalet oregelbundna former har ökat, men där ges ingen motivering.

5.5 Typografisk markering

I det här avsnittet behandlas ett något ovanligt sätt att markera ordklass eller typisk användning. Det handlar om att skiljetecknen ”!” och ”?” används vid interjektioner och några frågeord, och det är en notationskonvention som bara verkar användas i upplaga SAOL 1 och i viss mån i SAOL 6. Själva skiljetecknen utgör ovanligt nog en del av själva lemmat.⁶⁴ Sökningen har gjorts i den allmänt tillgängliga SAOLhist med söksträngen ”%!%”, vilken visar uppslagsord där ett utropstecken ingår. I SAOL 1 används konventionen vid ett sextiotal interjektioner:

- 1 **Farväll!** interj. (borde rätteligen ej sammanskrivas); brukas äfven såsom subst. och är då neutr.
- 1 **Gutår!** interj. Uttalas *gu tår*; är af ett icke alldeles säkert ursprung och skrefs förr på mycket omväxlande sätt: *god tår*, *godt år*, *gott år*, *gutår*, *gu-tår*, tidigast *got ar*, i senare hälften af 1400-talet.
- 1 **Hej! Hejsan!** interj.
- 1 **Vips!** interj.

I SAOL 1 ges både utropstecknet och en ordklassangivelse (”interj.”). I SAOL 6 används inte längre utropstecken på ovanstående sätt. Bruket av utropstecken märks också i Dalins (1850).⁶⁵ I SAOL 1 och 6 noteras också ett frågetecken i slutet av ett fåtal ord, t.ex. **Hvaba?** och **Hvi?**:

⁶⁴ Eftersom informationen meddelas på lemmanivå och inte i artikeltexten placeras föreliggande avsnitt i innevarande kapitel, även om man kan tänka sig att den information som skiljetecknen tillhandahåller också kan höra hemma i kapitel 6.

⁶⁵ En ytterligt liten skillnad är att det finns ett litet mellanrum mellan lemmat och utropstecknet. Utropstecknet är heller inte lika ”fett” som lemmat, vilket gör att det inte ser ut att vara en del av lemmat på samma sätt som i SAOL.

- 1 **Hvaba?** Smdr. af *Hvad behagas?*
 1 **Hvi?** adv. (eg. dat. neutr. af det gamle pron. *hvar*, hvilken). Brukas mest i biblisk och poetisk stil.
 6 **Hvafalls?** Smdr. af *Hvad befalls?*
 6 **Hvasa?** Smdr. af *Hvad sade* (du l. ni)?

I de senare upplagorna har *vaba*, *vafalls* och *vasa* fått ordklassmarkeringen ”adv.” i stället för frågetecken. Frågetecknet kan antas lösa en sorts ordklassproblem – eftersom det är en fras som dras ihop till en enhet kan det annars vara problematiskt att tilldela ordklass (se även 5.3 för flerordsenheter). Äldre ordböcker som Spegels *Glossarium* (1712) använder också frågetecken vid vissa adverb, och i Sahlstedts *Swenske Ordbok* (1773) används utropstecken vid interjektioner, vilket visas av Hannesdóttir (1998:150, 258).

Andra skiljetecken som punkt och kommatecken används också direkt efter lemmat i vissa upplagor av SAOL, men inte på samma betydelsebärande sätt som utropstecken och frågetecken.

Även den tyska rättskrivningsordboken Duden använder utropstecken (också i den senaste upplagan från 2013) men där ges inte någon ordklassmarkering:⁶⁶

Duden 8 (1911) **hops!, hopsa!**
 Duden 26 (2013) **hops! hops | a!, hop | sa | la!, hop | sa | sa!**

5.6 Sammanfattning och diskussion

I det här kapitlet visas exempel på hur lemmauppsättningen kan förmedla grammatisk information. I undersökningen ingår ett antal verbavledning på *-ande*, *-ende*, *-ning* och *-are*, adjektiv/adverb som slutar på *-t*, flerordsenheter samt starka och oregelbundna former som utgör en del av lemmauppsättningen. Även en typografisk markering med skiljetecken som del av lemmat undersöks.

Avledningstyper på *-ande* och *-ning* är produktiva i språket och relativt högfrekventa i SAOL. Antal ord med *-ande* är störst i SAOL 1 och 6 (ca 3 500), minst i SAOL 7 och 8 (ca 600–700) för att sedan stabiliseras i de senare upplagorna på ungefär 1 600 stycken. Ord med *-ning* är den mest frekvent förekommande avledningstypen (av dem som har undersökts här) och uppgår till mellan 2 000 och 5 000 i de tidigare upplagorna, drygt 10 000 i mittupplagorna och runt 8 000 i de senare upplagorna.

I förtexten till SAOL 1 meddelas att ord med *-nde* och *-ing* tas med för att visa vilka verb som normalt kan bilda sådana ordtyper. Därigenom sägs egentligen

⁶⁶ Danska RO har dock i alla upplagor kategoriserat *hopsa* som ”udråbsord” (utan utropstecken) medan norska Tanum använder ordklassangivelsen ”INTERJ.”.

mer om huvudordet än om avledningen, som får en sekundär roll. Det finns också en semantisk och morfologisk poäng med förfarandet, eftersom avledningarna oftast kommer i samma näste som verbet i de tidigare upplagorna, och kopplingen till huvudordet därmed är mer uppenbar. För ord på *-are* meddelas att de ”allmännast begagnade” tas med, vilket är intressant då de visar sig vara ganska högfrekventa i lemmauppsättningen: från drygt 1 000 i de tidiga upplagorna till ca 5 000 i mittupplagorna till ca 4 000 i de senare upplagorna. Dessutom meddelas i SAOL 9 att tillfälliga bildningar på *-are* tas med endast i undantagsfall, vilket också är intressant då dessa är flest sett till både antal (ca 5 500) och andel (ca 4 %) i just SAOL 9. I samma upplaga (s. III) noteras också att verbalsubstantiv på *-ing* och *-ning* anförs med motivering att de inte förekommer lika regelbundet utan ofta ersätts av andra bildningar (*promenera: promenad, studera: studier*).

Vi har alltså att göra med lite olika motiv till att ta med verbalsubstantiv. De verkar inte listas primärt i egen rätt, utan antingen för att visa när ett verb kan ta en sådan avledning, eller för att visa att den bildningen används i just det här fallet, där också andra bildningar hade varit möjliga.⁶⁷

En skillnad i beskaffenhet mellan avledningssuffixen är att *-ning* och *-are* endast kan bilda verbalsubstantiv medan *-ande* kan bilda (participiella) substantiv och (participiella) adjektiv. Problematiskt för SAOL:s del är att orden som slutar på *-ande* kan klassificeras på olika sätt – som (participiella eller oböjliga) adjektiv och som neutrala eller utrala substantiv. Konsekvensen blir att olika upplagor av ordlistan har olika lösningar. I SAOL 1 och 6 tas *-ande* med i stor utsträckning, medan SAOL 7 och 8 har låtit bli att lista många av dessa avledningar, något som också nämns i förtexten till SAOL 7. De ord som slutar på *-ande* klassificeras på olika sätt i ordlistan, där t.ex. *blossande* klassas som neutralt substantiv i SAOL 1, (participiellt) adjektiv i mittenupplagorna och slutligen som oböjligt adjektiv med adverbial användning i SAOL 13. Här spelar eventuellt bruket in – den adverbiala funktionen (*blossande röd*) kanske har tagit överhanden över verbhandlingen (*ett väldigt blossande*).

Till skillnad från avledningarna är de starka, oregelbundna och ålderdomliga formerna mer statiska i språket. Deras antal ökar inte med tiden utan minskar (stark böjning överges till förmån för svag, ålderdomliga former blir mindre brukliga o.s.v.). Vissa oregelbundna och starka former ges status som hänvis-

⁶⁷ Josefsson (2005:146f.) gör en omfattande genomgång av nominaliseringar och jämför bl.a. *-ande/-ende* med *-(n)ing*, men på ett betydligt djupare plan än vad som kan tas upp här. En skillnad rör s.k. aspekt, där t.ex. *vissling* och *visslande* skiljer sig åt genom att ”vissling betecknar en enstaka avgränsad handling, medan *visslande* betecknar en pågående, oavgränsad eller upprepad handling” (Josefsson 2005:146). Man kunde tänka sig en jämförande studie av SAOL med avseende på distributionen mellan *-ande* och *-(n)ing* i förhållande till verben, men det får bli en framtida uppgift.

ningslemman främst i SAOL 13 (t.ex. *stal, fötter, äldst*), men också mer sporadiskt i tidigare upplagor (t.ex. *drucken, löss*). En regelbunden preteritumform som *vilade* är exempelvis *inte* hänvisningslemma.

Troligtvis lyfts de starka och omljudda formerna upp till hänvisningslemma i syfte att underlätta för användaren, men det faktum att de tilldelas högre status i SAOL 13 (och även i ett fåtal andra ordböcker tidigare) pekar också på att formerna kanske inte är helt självklara. En regelbunden böjningsform som *bilarnas* följer mer uppenbart av *bil* än *stal* av *stjåla* eller *fötter* av *fo*. Frågan om hur böjningsformer och avledningar lagras i hjärnan hör främst till en annan och mer psykologiskt inriktad diskussion (se t.ex. Bauer 2006:102–107 som jämför ett antal tidigare studier). Det faktum att de starka formerna listas som uppslagsord kan dock visa på ett lexikografiskt ställningstagande som knyter an till den grammatiska frågan om närheten mellan grundformer och starka/oregelbundna böjningsformer i språkssystemet.

Vid de starka och oregelbundna formernas artikeltext finns dock möjlighet till förtydligande i SAOL. Det skulle vara möjligt att precisera den grammatiska kategoriseringen, t.ex. genom klassificeringen ”**fick** preteritum av *få*” eller liknande (jfr Cowie 1983:101, Mugdan 1989a:128). Den möjligheten har dock inte utnyttjats i SAOL. Däremot används den ospecificerade varianten ”**fick** se under *få*” och ”**bättre** [...] jfr *bra, god, väl*!”. Den mer specificerade varianten med grammatisk kommentar används i danska RO (”**fød** | **der** *pl. af* 1, *fod*”, ”**gik** *vb., præ. af gå*”), något som också kommenteras, men inte motiveras, i förtexten. Lösningen finns inte i (bokmåls)norska Tanum.

I frågan om ifall adverbiala t-adjektiv betraktas som adjektiv eller adverb i SAOL blir svaret ”adverb”. De tas med som uppslagsord i SAOL 7–11 i anslutning till huvudformen *-en* (*väsentligen* m.fl.) och får ordklassindelningen ”adverb”. Dock ges de en underordnad position i makrostrukturen; inne i nästena och i somliga fall inom parentes: **väsentlig -en** (o. **-t.**) adv. Enligt förtexten i SAOL 12 och 13 (i upplagor där de alltså inte listas som uppslagsord längre) förekommer ibland t-former som språkprov i artikeltexten under adjektiv, om t-formen är den mest förekommande formen i bruket. I förtexten beskrivs de då som ”adverb” (till skillnad från SAG som klassar dem som adjektiv).

Flerordsenheter som de reflexiva verbförbindelserna *arta sig, böja sig* m.fl. har lemmastatus i SAOL 1 och 6. I SAOL 7 och framåt återfinns i stället informationen om reflexiv förbindelse inne i artikeltexten. Partikelverb som *lägga till* och *mjuka upp* finns däremot inte med som uppslagsord i SAOL 1–13 (se Martola 2007 för kritik av principen, jfr 5.3). I stället finns en fast sammansatt platshållare med transponaturtecken, (**upp** | **fånga** v. # *-de*) även om den lösa sammansättningen är vanligast. Vid andra flerordsenheter som prepositionsuttryck (t.ex. *igår*) finns också mer av en språkvårdande aspekt där SAOL möjligen har följt rådande språkvårdsrekommendationer (men det spåret följs inte vidare här).

Flerordsenheter som skulle kunna få lemmastatus är framför allt partikelverben (vilket de också delvis har fått i SAOL 14 i och med att de är sublemman).

Skiljetecken som markerar vissa frågeord eller en hel ordklass (interjektioner) i själva lemmat, utgör ett intressant fenomen som för SAOL:s del dock är begränsat till SAOL 1 och 6. I SAOL används både skiljetecknet och ordklassbeteckningen, vilket är en skillnad mot Duden, som låter utropstecknet ”göra jobbet” som ordklassangivelse.

De undersökningar som redovisas i kapitlet är av olika slag. Det är möjligt att gå vidare med flera av dem vid eventuella framtida studier (se vidare kapitel 7).

6. Grammatik i artikeltexter

I föreliggande kapitel redovisas vilken grammatisk information som står att finna i artikeltexten från ett urval lemmar i SAOL:s olika upplagor. I kapitlet redovisas uppgifter om ordklass, böjning, genus och syntaktisk information.

I avsnitt 6.1 behandlas ordklassangivelse – om den finns, var den i så fall placeras i artikeltexten och om den har fått ytterligare indelning i underkategorier. Underkategorier som tas upp utgörs av t.ex. genus för substantiv och transitivetsangivelser för verb.

Böjningsinformationen i 6.2 redovisas huvudsakligen för de större ordklasserna. Substantiv från olika deklinationer behandlas, verb från olika konjugationer samt några adjektiv och pronomen. För böjningen redovisas huruvida den ges med suffix eller fullt utskrivna ordformer och om dessa i så fall har försetts med någon explicit grammatisk kommentar eller är okommenterade. Exemplet följer i huvudsak SAG:s ordning och indelning i deklinationer och konjugationer.

I avsnitt 6.3 behandlas uppgifter om syntaktisk information, alltså hur uppslagsordet konstruera grammatiskt.

I den här tredje delundersökningen består materialet framför allt av ett urval uppslagsord och deras respektive artikeltext. De resultat som har hämtats från textmaterial som inte är korrekturläst (se 2.4.11)⁶⁸ presenteras oftast med en vaghetsmarkör av typen ”minst” (som i ”det finns minst ett fyrtiotal uppslagsord som har kommentaren X”).

⁶⁸ Ett stort och varmt tack riktas till Monica von Martens, systemutvecklare, som har tagit fram delar av materialet.

Vad beträffar typografi har ambitionen varit att återge lemmanas fetstil och artikeltextens kursiveringar. Den mindre stilgrad som präglar framför allt de tidigare upplagornas artikeltext har inte alltid kunnat behållas i originalproportion, men det kommenteras inte vidare i texten. I normalfallet noteras inte heller de små avstavningspunkterna som kan finnas i lemmat (om det inte skulle ha betydelse för resonemanget).

Ibland presenteras artikelinformation från två olika upplagor på samma exempelrad, även om informationen skiljer sig ytterst lite, t.ex. med avseende på något skiljetecken. Avsikten med detta är att öka överskådligheten. Normalt tas ingen särskild hänsyn till skiljetecken som kolon (:), semikolon (;) och punkt (.) när de används som avskiljare inne i artikeltexten.

6.1 Ordklassinformation

I det här avsnittet redovisas och kommenteras hur ordklasser noteras och presenteras i SAOL.

I SAOL:s förtexter listas de olika ordklassförkortningar som används och skrivs ut i fullform i en separat förteckning, men de förklaras inte. Ordklassuppgift ges vid de allra flesta uppslagsorden i SAOL 1 och 6. Se figur 6.1 för exempel på sammansättningar under ordet *kvarn* (*Qvarn*).

Qvarn (pl. -ar), s. f. **-backe** (pl. -ar), s. m. **-dräng** (pl. -ar), s. m. **-hus** (pl. lika), s. n. **-kar** (pl. lika), s. n. **-klapp** (pl. -ar), s. m. **-leka** (pl. -or), s. f. **-skruf** (pl. -var), s. m. **-sten** (pl. -ar), s. m. **-tull** (utan pl.), s. m. **-öga** (pl. -ögon), s. n., m. fl.

FIGUR 6.1. Exempel på sammansättningar med ordklassmarkering, SAOL 1.

Ordklassuppgift kan saknas i de tidigare upplagorna, framför allt vid sammansatta och avledda ord (se lemmat *elfte* från SAOL 1 nedan). I upplaga 9 och 10 ges t.ex. inte alltid ordklassuppgift ens för sammansatta ord som inleder ett näste eller står ensamma, se *damoklessvärd* och *ämbetsman* i upplaga 9 och stycket som inleds med *oreson* i SAOL 10:

- 1 **Elfva**, räkn. **Elfte**.
- 9 **damoklessvärd** (-äck²-).
- 9 **ämbets** | **man** -män.
- 10 **oreson** **oresonabel** **oresonlig** [def.]

Från och med SAOL 12 ges ordklassuppgift för samtliga lemman utom rena hänvisningslemman. Från upplaga 12 placeras dessutom varje lemma på en egen

rad i stället för att vara insorterat under ett nästlemma, så i vissa fall utgör ordklassangivelse (oftast i förkortad form) den enda informationen i artikeltexten om sammansatta ”oproblematiska” ord.

6.1.1 Placering

Placeringskonventionen för ordklassangivelserna varierar i olika upplagor. I de tidigare upplagorna placeras normalt information om ordklass efter första böjningsparentesen (för t.ex. substantiv, se *cirkel* nedan). Om omfattande böjningsinformation ges, återfinns ordklassuppgift sent i artikeln (se verbet *vara* i SAOL 10 nedan). Vid vissa andra ordklasser placeras ordklassuppgift initialt i artikeln (se pronomenet *jag* nedan). Vid homografa ord kan uppgiften placeras direkt efter lemmat om lexemen har samma genus (se SAOL 1 och *engelska*):

- 1 **Cirkel** (pl. *cirkelar*), s. m. **-bestick** (pl. *lika*), s. n.
- 1 **Engelska**, s.f. 1) pl. *-or*. Engelsk qvinna; 2) utan pl. Engelska språket.
- 6 **Jag**, pron. pers.; sg. dat. o. ackus. *mig*, pl. nomin. *vi*, [...]
- 8 **kollektiv 1**. (*-t*) a. Gemensam, sammanfattande; äv. språkv. **2** (*-et*; pl. = l. *-er*) s. språkv.
- 9 **nagg** s. **1** *-et* naggande. **2** *-en -ar* brödnagg.
- 10 ***vara 1** är konjunktiv *vare*, *var* konjunktiv *vore*, *varit*, imper. *var* v.; *var så god(a)*; jfr *vare sig* **2** *-t* s. filos.

Om lemmat är homograft och homograferna tillhör *samma* ordklass placeras ordklassangivelsen direkt efter lemmat. Om homograferna hör till *olika* ordklasser placeras ordklassangivelsen efter lexemsiffran och ibland också efter böjningsuffixet (se *kollektiv* ovan). Från och med SAOL 12 placeras ordklassangivelsen direkt efter lemmat:

- 12 **cirkel** s. *-n cirkelar*
cirkel | **bevis** s.

Undantag finns i SAOL 12 och 13, t.ex. när det också ges uttal. I exemplet nedan kommer alltså uttalsangivelsen i första positionen:

- 12 **damokles** | **svärd** [-äkk²-] s. överhängande fara

I några fall kommer ordklassangivelsen sist i en artikel och därmed relativt långt från själva lemmat, som i fallen med *gammal*:

- 8 **gammal** (*-t, gamla; äldre, äldst* l. **älst*) a.

Det beror helt enkelt på att böjningsparentesen innehåller flera, fullt utskrivna former (för *gammal* i fler upplagor, se 6.2.3).

Här kan också göras en kort jämförelse med SAOB. främst i en SAOB-artikel kommer (naturligt nog) uppslagsordet och efter huvuduppslagsordet står en ordklassbeteckning som är överordnad allt annat (den kan dock föregås av en uttalsangivelse; Lundbladh 1994:189, 197, Wendt 2002:181). Ordklassen har alltså en framskjuten position framför betydelsebeskrivningen.

6.1.2 Underkategorier

För ordklassangivelserna i SAOL används oftast olika förkortningar (jfr Svensén 2004:180). I aktuellt avsnitt visas eventuell uppgift om genus och kollektiver för substantiv, transitivitetangivelse, deponensmarkering och markering för personliga och opersonliga verb, samt uppgift om participiska adjektiv.

Någon metaspråklig och framhävande rubrik som ”ordklass” förekommer inte i artikeltexten. För substantiv ges oftast ordklassangivelsen ”s.”. I de upplagor som också har genusmarkering, SAOL 1, 6 och 7, ges specifikationen för neutrum, maskulinum eller femininum, och i SAOL 7 reale, med förkortningarna ”n.”, ”m.”, ”f.” och ”r.” vilket kan ses som en specifikation av ordklassen. Se nedanstående exempel från det feminina substantivet *yxu* och det maskulina substantivet *by* från upplaga 1–8:

1	Yxa (pl. -or) s. f. Formen <i>Yx</i> brukas föga i skrift.
6	Yxa (-or) f. Formen <i>Yx</i> br. föga i skrift.
7	yx a 2. (-an; -or) rf.
8	yx a (-an; -or) s.
1	By (pl. -ar), s. m.; best. sing. <i>byn</i> . Stormby, regnby o.s.v.
6	By (-ar) m.; best. sg <i>byn</i> . Stormby, regnby.
7	by (-n; -ar) rm. Stormby, regnby.
8	by (-n; -ar) s. Stormby, regnby.

Genusuppgiften är placerad efter uppgift om böjningssuffix i plural. I SAOL 1 anges både ordklassuppgift explicit och genus, ”s. f.” vid *yxu* och ”s. m.” vid *by*. I upplaga 6 ges bara genusuppgift, ”f.” respektive ”m.”. I SAOL 7 ges ”r.” för reale i tillägg, medan SAOL 8 slutgiltigt överger att ange substantivens genus och i stället bara skriver ”s.” (jfr 4.2.4 och citat från SAOL 8 där det kortfattat konstateras att uppgifter om genus har strukits).

Ord som klassas som ”oböjliga” kan ändå få upplysning om genus. Ett sådant är *anklang*, vars genus förvisso går att utröna från det enkla ordet *klang* (det kan alltså inte vara ett neutralt ord). Genusuppgift ges i de tidigare upplagorna. I upplaga 7 används ett kort språkprov:

1	Anklang (utan pl.), s. m.
7	anklang (-en) rm. <i>Vinna a</i> .

- 10 **anklang** återklang; bifall; *vinna* [*mycken*] a.
 11 **anklang** bifall (t.ex. *vinna* a.); återklang m.m.
 13 **anklang** s. oböjl. • bifall; *vinna*, *väcka* (*stor*) a.

Genusangivelsen varierar mellan ”s. m.” i upplaga 1, ”rm” i upplaga 7 och ingen uttalad genusangivelse alls i upplaga 8–11. I och med upplaga 12 införs konventionen ”s. oböjl”. De syntaktiska exemplen som används antyder att *anklang* oftast konstrueras med verben *vinna* eller *väcka* och att det kan ha en framförståll bestämmare i utrum (”mycken”, ”stor”), och därmed bör betraktas som uttralt.

I SAOL 7 får svårbedömda ord ”sbst.” i stället för genus, se t.ex. *di* och *styr*.⁶⁹

- 7 **di** 1. sbst., *Gifva*, *få di*.
 7 **styr** sbst. *Hålla i s.*; *få s. på*.

Ytterligare en konvention för att ange genus är att låta ordet föregås av obestämd artikel, som vid det uttrala *dagtingan* och det neutrala *kontinuum*:

- 13 **dagtingan** s.; best. = • *en d*.
 13 **kontinuum** [-ti´-] s. oböjl. • <mat.> den ordnade mängden av alla reella tal; äv. allm. oavbruten följd; *ett k*.

SAOL har i sina upplagor hunnit registrera ett i praktiken övergivet tregenussystem för substantiv (maskulinum, femininum, neutrum) och ett relativt konstruerat fyrgenussystem (maskulinum, femininum, neutrum och reale) för att slutligen landa i ett tvågenussystem (neutrum och reale) (se också avsnitt 4.2.4).

Ytterligare finindelning av substantiv görs med hjälp av förkortningen ”koll.” för kollektiva substantiv, en precisering som ges vid ord som *bleck*, *lärk*, *mal*, *pynt* m.fl.:

- 1 **Mal** (pl. *-ar*) s. m. brukas mest i sing., kollektift.
 9 **lärk** [...] **-kotte** l. koll. **-kott**.
 13 **pynt** s. *-er* • koll.; prydnader; grannlåt

Hur många substantiv som har fått preciseringen ”koll.” går inte att säga med någon större precision mer än att det i SAOL 13 rör sig om ett femtiotal.⁷⁰

För verb anges ordklassen med ”v.” och dessutom med uppgift om transitivitet, ”intr. o. tr.” i tidigare upplagor (där transitivitetsangivelsen innebär en sorts valensuppgift, se avsnitt 6.3.1). I upplaga 6, 7, 8, och 9 står enbart ”i.” i artikeltexten till verbet *gå*, och angivelse om ”huvudordklass” (verb) ges alltså inte.

⁶⁹ I SAOL 1 och 6 finns också en något oortodox redovisning vid lemmat *Di*: ”**Di** s. (m?)”

Efter genusangivelsen står alltså ett frågetecken, vilket får en förklaring i artikeltexten: ”*Gifva di* (der di dock kan betraktas som infinitiv).”

⁷⁰ I SAOL 14 är dock kommentaren borttagen.

Från upplaga 10 ges enbart förkortningen ”v.” igen och ingen information om transitivitet förekommer i ordklassposition. Det här kan jämföras med förtexten till SAOL 10, där det meddelas att ordklassangivelsen har förenklats (se avsnitt 4.2.2).

I upplaga 1 och 6 ges uppgift om reflexiv förbindelse (jfr 5.3):

1 **Ångra** [...] **Å. sig**, v. refl.

För deponentiella verb ges informationen ”dep.” i upplaga 1–11 i olika varianter (böjningsinformation och ev. övrig artikeltext har uteslutits i nedanstående exempel):

1 **Afundas** v. dep.
7 **afund** | **a** t., vanl. **-as** t. dep.
11 **avund** | **ad** adj. **-as** v. dep. [...]

Ibland markeras också om verben är personliga eller opersonliga, som vid exempelorden *ankomma*, *storma* och *drälla* (böjningsinformation utesluten):

6 **Ankomma** (*-kommer, -kom, -kommit, -kommen*) i. och impers. För den impers. användningen (*a. på*) br. äfven *K. an*.
9 **an** | **komma** pers. o. # opers. itr.; vanl. *det kommer an på* [*ngt*].
10 **an** | **komma** 1 anlända 2 # bero; mest *det kommer an på* [*ngt*]
12, 13 **an** | **komma** v. # *det ankommer* el. mest *kommer an på dig, om* osv. beror men endast *a. till en plats* anlända

1 **Storma** v. tr., intr. och impers.
9 **storm** | **a** tr. o. pers o. opers. itr.
13 **storma** v. *-de*
10 **drälla** [...] v. vard. spilla, tappa; gå sysslolös, slå dank; opers. överflöda, vimla; *det d-er av karlar*

Vid *ankomma* noteras transitivitet och (im)personalitet i SAOL 1–9. I SAOL 10 och 11 används inte längre formalismen, utan i stället utgör ett språkexempel (”*det kommer an på* [*ngt*]”) det enda exemplet på användning. Dessutom visar språkexemplet att *ankomma* vanligen förekommer i lös sammansättning.

I SAOL 11 verkar inte uppgiften om ”pers. o. opers.” användas längre vid några verb. Informationen utelämnas vid enkla verb (verben *blixtra* och *äckla* uppvisar samma tendens) och vid verb med fast eller lös sammansättning används i stället språkexempel.

Ordklassangivelsen för adjektiv varierar mellan ”adj.” i den första upplagan, ”a.” i upplaga 6–8 och sedan ”adj.” igen. I de tidigare upplagorna specificeras ofta vilken typ av adjektiv som behandlas, som t.ex. ”p. a.”:

6 **kommen** part. pret. med adj. bet., t.e. *illa k. jag har aldrig varit värre k.*

- 7 **allierad** p.a., äfv. användt ss mf.
 8 **förvånad** p. a.
 12 **flytande** adj. oböjl. *f. ämne* t.ex. vatten, blod; *f. stil* ledig o.d; *f. gränser* obestämda

Tendensen går mot att överge preciseringen för adjektiven. Ett adjektiv som *åtsittande* får ”p. a.” i de tidiga upplagorna mot ”adj. oböjl.” i de senare.

Ett pronomen som *vår* har preciseringen ”poss.” (possessiv) i upplaga 1–11, men i 12 och 13 enbart ”pron.”.

Ett adverb som *var* (*hvar*) preciseras i upplaga 1–10 med finindelningen ”interrogativt”, ”obestämt” och ”relativt”. Från och med SAOL 11 görs inte längre någon sådan uppdelning.

6.2 Böjning

Ett av huvudsyftena med ordlistan är att ge uppgift om böjning. I förtexterna tas det ofta upp vilka böjningsformer som ges för uppslagsorden (jfr avsnitt 4.2.3), men däremot sägs inte tydligt hur många böjningsformer ett uppslagsord *kan* ha (jfr avsnitt 3.3.2 med exemplet *blomma*). Eftersom det inte anges i förtexten hur många böjningsformer ett visst ord kan ha, framkommer det inte heller hur många böjningsformer som eventuellt *utelämnas* i ordlistans artikeltext.

I tryckta ordböcker som SAOL tillåter utrymmet sällan att hela böjningsparadigm ges. Det vanliga är i stället att en eller ett par böjningsformer representerar hela paradigmet (jfr vidare kap. 3). I det här avsnittet redovisas SAOL:s böjningsuppgifter vid ett urval ord från olika ordklasser, hur informationen ges (fullt utskrivna former eller med böjningssuffix) och om böjningsinformationen har fått någon metaspråklig kommentar eller kategorisering (”pres.”, ”obj.” och liknande).

6.2.1 Böjningsinformation substantiv

I följande avsnitt redovisas böjningsinformation som presenteras i SAOL vid ett urval substantiv, uppdelat på de olika deklinationerna (som behandlas något mer utförligt i kapitel 3).

I exemplen nedan har jag ibland sammanfört två eller flera upplagor om de uppvisar likadan information om just böjning. Till exempel står upplaga 1 och 6 på samma rad för substantivet *яxa* eftersom den böjningsinformation som finns är identisk, även om ordklassangivelsen skiljer sig åt. På samma sätt sammanförs upplaga 12 och 13, där böjningsinformationen är identisk även om artikeltexten i 13 föregås av en upphöjd punkt (•).

Substantiven utgör SAOL:s största grupp av ord. Många enkla (osammansatta) substantiv redovisas i SAOL med böjningssuffix som vanligen består av

speciesändelse och pluraländelse. Uppslagsordet *yx*a från deklination 1 presenteras på följande sätt i SAOL:

- 1, 6 **Yxa** (pl. *-or*) s. f. Formen *Yx* brukas föga i skrift
 7, 8 **yx** | **a 2.** (*-an*; *-or*) rf.[s. i 8, min anm.]
 9, 10 **yx** | **a 1.** *-an -or* s.
 11 **yx** | **a 1.** *-an -or* s.; *kasta yxan i sjön*
 12, 13 **ʸyxa** s. *-n yxor*; *kasta yxan i sjön*

För substantivet *yx*a ges bara pluralsuffixet (*-or*) i de tidiga upplagorna medan både speciessuffix och pluralsuffix anges från upplaga 7 och framåt (*-an -or*). Från SAOL 12 skrivs pluralformen ut i fulltext (*yxor*). I SAOL 11 läggs ett idiom till, *kasta yxan i sjön*, utan att detta förklaras eller på annat sätt kommenteras. Det innehåller ju inte heller någon stelnad form som skulle kunna motivera att det utgör ett språkprov (jfr SAOL 11:11).

I de två tidigaste upplagorna ges upplysningen ”Formen *Yx* brukas föga i skrift”, vilket visar stilnivån på en form, underförstått talspråklig, som ordlistan inte tar upp som ”giltig” variantform.

I de två tidigare upplagorna används ”pl.” för att markera pluraländelsen. Den tas sedan bort och ändelserna visas utan metaspråklig presentation. Böjningssuffixen placeras först i artikeltexten ända till i upplaga 11, för att sedan komma efter ordklassmarkeringen.

På liknande sätt presenteras böjning för enkla (osammansatta) substantiv från deklination 2, med exemplet *by*:

- 1 **By** (pl. *-ar*), s.m.; best. sing. *byn*. Stormby, regnby o.s.v. **By** (pl. *-ar*), s.m.; best. sing. *byn*. Bondby.
 6 **By** (*-ar*) m.; best. sg. *byn*. Stormby, regnby. **By** (*-ar*) m.; best. sg. *byn*. Bondby.
 7 **ʸby** (*-n*; *-ar*) rm. Stormby, regnby. **ʸby** (*-n*; *-ar*) rm.
 11 **ʸby** *-n -ar* s. i sms. som *kastby*, *regnby* m.m. **ʸby** *-n -ar* s. samhälle
 12, 13 **by** s. *-n -ar 1* samhälle **2** i sms som *kastby*, *regnby*

Substantivet *by* redovisas som två olika lemman i upplaga 1–11 och som samma lemma men med två lexem i upplaga 12 och 13. För *by* ges pluralform med suffix (*-ar*) och fullt utskrivna speciesböjning (*byn*) i upplaga 1 och 6. I SAOL 7–11 placeras speciesändelsen först i artikeltexten.

Metaspråklig markering används med ”pl.” i upplaga 1 och med ”best. sing./sg.” i 1 och 6 men inte i de senare upplagorna.

För det utrala substantivet *nöt* från tredje deklinationen ser böjningsinformationen ut enligt följande:

- 1 **Nöt** (pl. *nötter*) s. f.
 6 **Nöt** (*nötter*) f.
 7, 8 **ʸnöt** (*-en*; *-ter*) rf. [’s.” i 8, min anm.]

- 11 **¹nöt** *-en nötter* s. frukt; *en hård n. att knäcka* mest bildl. en svår uppgift att lösa
 13 **¹nöt** s. *-en nötter* · frukt; *en hård n. att knäcka* en svår uppgift att lösa

Uppgift om plural finns med i alla upplagor, först som fullt utskriven form i SAOL 1 och 6, sedan med angivande av böjningssuffix *-(t)er* och därefter, i upplaga 9 och framåt, som fullt utskriven form igen. Böjningssuffix för species, *-en*, finns med från SAOL 7 och framåt, men till skillnad från exemplet *by* ovan aldrig med metaspråklig kategorisering ("best. form"). Markeringen "pl." finns bara med i upplaga 1.

Substantiven som förs till deklination 4 är (mestadels) utrala och tar pluralsuffixet *-r*. Nedan visas artikeltexten för ordet *jungfru*:

- 1 **Jungfru** (pl. *-r*), s.f.
 7 **jungfru** (*-n; -r*) 1. f. 2. rf. Redskap m.m. 3 se *jumfru*.
 9, 10 **jungfru** *-n -r* s.
 12, 13 **jungfru** s. *-n -r* orörd kvinna, mö; <ald.> ung kvinna; hembitråde; äldre rydmått; i sms. äv. första, förstagångs-

Böjningsinformationen av ordet *jungfru* är kortfattad. I de tidigare upplagorna ges endast pluralsuffixet *-r*, medan speciessuffix ges från och med upplaga 7. Metaspråklig kommentar finns endast angående plural i SAOL 1. I SAOL 7 separeras de olika lexemen på grund av genustillhörighet, där betydelsen "kvinna" är feminin och "redskap" också kan ha reale. Genus påverkar inte böjningsangivelsen.

Till femte deklinationen förs framför allt neutrala substantiv (se kap. 3). Här redovisas artikeltexten för ordet *hjärta*:

- 1 **Hjärta** (pl. *-n*) s.n. Den gamla bestämda genit. sing. *hjärtans* brukas i vissa förbindelser, såsom *hjärtans kär*, *hjärtans bror*, *hjärtans gerna*, *af hjärtans grund*, *kära hjärtans*, *hjärtans god*, *beskedlig* o.s.v.
 6 **Hjärta** (*-n*) n. Den gamla best. genit. sg. *hjärtans* br. i vissa förbindelser, ss. *hjärtans bror*, *hjärtans gärna*, *af hjärtans grund*, *kära hjärtans*, *hjärtans god*, *beskedlig*, *kär* o.s.v.
 7 **Hjärt|a** (*-at; -an*) n. *Hjärtans bror*, *hjärtans gärna*, *af hjärtans grund*, *kära hjärtan[de]s*, *hjärtans god*, *beskedlig* o.s.v.
 9, 10, 11 **hjärt|a** *-at -an* best. *-ana* s.; *b-ans gärna*, *av b-ans grund*; *kära hjärtan[d]es*, *b-ans god*
 12, 13 **hjärta** s. *-t*; pl. *-n*, best. pl. *-na*; *hjärtans gärna*, *av hjärtans grund*, *kära hjärtan(d)es*, *hjärtans god* - Sammansättningsfog, se resp. ord.

För ordet *hjärta* ges pluralsuffix i alla upplagor och speciessuffix från och med upplaga 7. Från upplaga 9 och framåt presenteras också ändelsen för bestämd form plural, i 9, 10 och 11 med metaspråkskommentaren "best." och i 12 och 13 med specifikationerna "best. pl.". Liksom för övriga exempelord flyttas information om böjningssuffix i bestämd form och plural till positionen efter ordklass-

uppgiften i och med SAOL 12. Artikeltexten för *hjärta* redogör för relativt många exempel på stelnade uttryck med den äldre bestämda genitivformen i singular, *hjärtans*. I upplaga 1 och 6 skrivs den informationen ut i klartext, medan övriga upplagor bara radar upp ett antal exempel okommenterat.

I upplaga 12 läggs en upplysning om sammansättning till. Ordet *hjärta* kan alltså få olika fogemorfem och information märks vid respektive ord (t.ex. *hjärtekrösserska* men *hjärtfladder*). Från och med upplaga 13 är formen *hjärtan(d)es* ett hänvisningslemma som pekar på *hjärta* (se fler exempel på ålderdomliga former som hänvisningslemman i 5.4).

Substantiv som i SAG förs till deklination 6 saknar synligt och hörbart plural-suffix och de flesta är neutrala (SAG 2:77). Hit hör bl.a. *exempel*, *foder*, *recept* och *träd*. Nedan visas artikeltexten från ordet *exempel*.

- 1 **Exempel** (pl. lika), s. n.; best. sing. *exemplēt*, pl. *exemplen*.
 6 **Exempel** (pl. =) n.; best. sg. *exemplēt*, pl. *-plen*.
 8 **exempel** (*exemplēt*; pl.=, best. *exemplen*) s. Prov; belägg; (belysande) fall, stickprov; övningsuppgift l. -tal; föredöme, föresyn, mönster; varnagel.
 9 **exempel** (-emp'-) *exemplēt* pl.= best. *exemplen* s. prov; belägg; övningsuppgift l. -tal; föredöme, mönster.
 10 **exemp|el** (-emp'-) *-let*; pl. *-el*, best. pl. *-len* s. prov, belägg; övningsuppgift el. -tal; föredöme, mönster
 12, 13 **ex|empel** [-em'p-] s. *exemplēt*; pl. =, best. pl. *exemplen*

I artikeltexten till lemmat *exempel* visas att de tidigare upplagorna, 1 och 6, ger obestämda former först och därefter bestämda former. Där används också den metaspråkliga kommentaren ”best. sing.”, vilken sedan överges. För pluralformen används i första upplagan en metaspråklig kommentar (”pl. lika”) vilken sedan ändras till likhetstecknet (=). Från att ha använt detta tecken som markör för likadan ordform i upplaga 6–9, används i upplaga 10 och 11 i stället böjningssuffixet *-el*, vilket sammanfaller med den singulara grundformen (uppslagsordets form). I upplaga 12 och 13 används återigen likhetstecken.⁷¹ Noteras kan också att hela ordformen skrivs ut i de flesta upplagor med undantag för upplaga 10 och 11.

Eftersom uttalsledning ges i flera upplagor kommer ordklassmarkeringen i andra position och speciesformen fullt utskrivna i tredje position i upplaga 12 och 13.

Substantiv som enligt SAG förs till deklination 7 har en stark benägenhet att ta pluralsuffixet *-s* (SAG 2:79, se vidare avsnitt 3.3.4). Exempelord är *broiler*, *fan*, *happening* och *slogan*. Här redovisas artikeltexten för ordet *slogan*:

⁷¹ I SAOL 14 är likamedtecknet utbytt mot tecknet tilde (~). I övrigt används dock fullt utskrivna former så långt det är möjligt (SAOL 14:XXV).

- 9 **slogan** (slå²-) pl. -s s.; *en s.* slagord
 10 **slogan** (slo²- slå²-); pl. -s; *en s.* slagord
 11 **slogan** (slo²- el. slå²-); -en el. =; pl. -er el. = s. slagord, reklamfras o.d.
 12 **slogan** (slo²- el. slå²-) s. -en el. =; pl. -er el. = slagord, reklamfras o.d.
 13 **slogan** (slo²- el. slå²-) s. -en el. =; pl. -er hellre än -s • slagord, reklamfras

Ordet *slogan* förekommer från upplaga 9 och framåt, och det samma gäller för de flesta andra lemman som av SAG förs till denna deklination.⁷²

I böjningsinformationen ges i SAOL 9 pluralsuffixet *-s*. I SAOL 10 har detta ersatts av ett långt streck, vilket ska uttydas som att pluralformen är identisk med singularformen. Inget böjningssuffix ges för bestämd form singular i SAOL 9 och 10, men i stället ges språkexemplet ”*en s.*”, vilket alltså ger information om ordets utrala genus.

Från och med upplaga 11 ges också pluralsuffixet *-er* eller lika. I upplaga 13 används formalismen ”pl. *-er* hellre än *-s*” (jfr kommentar i förtexten som ges i avsnitt 4.2.3) för att markera böjning enligt svenskt mönster.

Förutom de ovan redovisade substantiven finns det förstås också en mängd sådana som inte lika lätt låter sig föras till någon viss deklination, utan som uppvisar varierande böjning eller ingen böjning alls. Ett exempel är *handfull*, som enligt modern konvention räknas som ett substantiv (sammansatt av substantiv plus adjektiv):

- 1 **Handfull** (bör skrivas åtskils, *en hand full*).
 6 **Handfull** f. oböjl. (*en b.*)
 7 **handfull** oböjl. rf. *En b.* Som pl användes (*två*) *händer fulla*
 12,13 **handfull** s. oböjl. *en b.* särskr. äv. *hand full* pl. (*två*) *händer fulla*

Det oböjliga substantivet *handfull* har ingen artikelinformation utöver den ovan angivna. I SAOL 1 står *handfull* under nästlemmat *hand*, och eftersom rekommendationen för den normaliserade formen *handfull* är att den bör särskrivs, är troligtvis bedömningen att angivande av ordklass och böjning är onödigt. Från och med SAOL 7 ges pluralkonstruktionen *två händer fulla*.

6.2.2 Böjningsinformation verb

Verben utgör SAOL:s tredje största grupp av ord. I SAG listas ett otal olika sätt att dela in verben i förutom i böjningskategorier, och dessa kan inte alla listas här, där det är böjningsspecifika uppgifter som behandlas. Se vidare kapitel 3 för

⁷² Detta är inte så märkligt, med tanke på att många kommer från engelskan och inte har gjort entré i det svenska skriftspråket förrän under andra halvan av 1900-talet.

kategorier som är aktuella för den här uppsatsens del. I följande parti redovisas SAOL:s böjning för verb från de olika konjugationerna.

Här presenteras det svaga verbet *vila* från första konjugationen.

- 1 **Hvila** (-ar, -ade, -at, -ad) v. tr., (*låta hvila*) och intr. **H. sig**, v. refl.
 6 **Hvila** (-ade) t. (*låta hvila*) och i. **H. sig** r.
 7 **hvil** | a 1. (-ade) i.o.t. *H. sig*
 8 **vil** | a 1. (-ade) i.o.t. *V. sig*
 9 **vila** 2. -ade itr. o. tr.; v. *sig*
 10 **vil** | a 2 -ade v.; v. *sig*
 11 **vila** 2 -ade v.; v. *på banen* avvakta
 12, 13 **2 vila** v. -de v. *på banen* avvakta

I artikeltexten till verbet *vila* anges inga fullständigt utskrivna böjda former. Vissa suffix anges, om än i varierande form. Första upplagan inleder ändelse-ramsan med presensändelsen (-ar) och är för övrigt ensam om att ange ett flertal böjningsändelser: suffixen för preteritum (-ade), supinum (-at) och perfekt particip (-ad). I upplagorna till och med SAOL 9 anges verbet som både transitivt och intransitivt. I den första upplagan ges också informationen ”låta hvila” som förklaring till den transitiva användningen.

Även perfektparticipformen -ad, som står i böjningsändelseparentesen i SAOL 1, stämmer överens med transitivitet. I de senare upplagorna meddelas dock ej denna information. Kanske anses inte verbet vara transitivt längre eller så lämnas fältet fritt för användning genom att varken participform som ändelse eller språkprov ges (något som annars vore tänkbart).

I följande uppställning redogörs för artikeltexten vid verbet *hälla* från den andra konjugationen:

- 1 **Hälla** (*häller, hælde, hällt, hæld*), v. tr. -ande, s.n.
 6 **Hälla** (-er, -de, -t, -d) i. (hafva ett lutande läge) och t. (gjuta ur o.s.v.) -ande n.
 7 **häll** | a (*hällde; hällt; hæld, n. hällt*) t. o. i.
 8 **häll** | a (*hällde; hällt; hæld, n. hällt*) t. o. i.
 9 **häll** | a -de -t -d n. -t tr. o. itr; *b-ande regn*.
 10, 11 **häll** | a -de -t -d n. -t v.; *b-ande regn*.
 12, 13 **häll** | a v. *hällde; hällande regn*

I upplaga 1, 7 och 8 skrivs böjningsformerna ut i fulltext (formerna är presens, preteritum, supinum och perfekt particip i SAOL 1 och samma former förutom presens i 7 och 8), utan att formerna preciseras eller etiketteras. I upplaga 6 ges endast böjningssuffix för samma former. I upplaga 9, 10 och 11 används åter böjningsändelser och i 12 och 13 ges endast en böjningsform (preteritum) och då fullt utskrivna. Presens particip ges med ett språkprov, *hällande regn*. Participformen *hällande* finns som eget lemma i SAOL 1 och 6, men då som neutralt substantiv.

Den tredje konjugationen, som enligt SAG innehåller ett drygt 40-tal verb, kännetecknas av en stam med slut på betonad vokal. Här presenteras verbet *sy*:

- 1 **Sy** (-r, -dde, -tt, dd, n. -dt) v. tr. och intr.
 6, 7 **Sy** (-r, -dde, -tt, dd, n. -dt) t. och i.
 8 **sy** (-r; -dde; -tt; dd; n. -tt) t. och i.
 9 **sy** -r; -dde; -tt; dd; n. -tt tr. och itr.
 10, 11 **sy** -r; -dde; -tt; dd; n. -tt v.
 12, 13 **sy** v. *sydde, sytt, sydd*, n. *sytt*, pres. *styr*

I SAOL 1–11 visas böjningssuffixen för, i tur och ordning, presens, preteritum, supinum, perfekt particip utrum och perfekt particip neutrum. I upplaga 12 och 13 visas hela ordformen med preteritum först och presens sist, markerat med ”pres.”. Den neutrala participformen har hela tiden markeringen ”n.”.

Här presenteras det starka verbet *stjäla*:

- 1 **Stjäla** (*stjäl, stal, stulo, stule, stulit, stulen*) v. tr. **S. sig**, v. refl. (smyga sig) – Se *Stöld*.
 6 **Stjäla** (*stjäl, stal, stulo, stule, stulit, stulen*) t. **S. sig** r. (smyga sig) Se *Stöld*.
 7 **stjäla** (*stjäl; stal, stulo; stule, stulit; stulen, stulet, stulna*) t. *S. sig* smyga sig
 9 **stjäla** *stjäl, stal, stulo, stulit, stulen, stulet, stulna* tr.; s. *sig [bort]* smyga sig.
 12 **stjäla** v. *stal, stulit, stulen, stulet, stulna*, pres. *stjäl*; s. *sig bort* smyga sig bort
 13 **stjäla** v. *stal, stulit, stulen, stulet, stulna*, pres. *stjäl*

I listan ovan kan noteras att merparten av upplagorna anger presensformen *stjäl* som första böjningsform, medan den bryts ut i tolfte upplagan och ges den metaspråkliga kommentaren ”pres.”. Den plurala preteritumformen *stulo* finns med till och med upplaga 9 (jfr 2.4.6) medan konjunktivformen *stule* är med till och med SAOL 7. SAOL 1 och 6 förtecknar också reflexiv förbindelse som lemma (”**S. sig**”, jfr avsnitt 5.3), men utan angivande av böjningsformer.

I och med SAOL 7 visas också de tre perfektparticipformerna *stulen*, *stulet* och *stulna*, mot tidigare bara singularformen i reale, obestämd form. Att participformerna anges överensstämmer med att verbet anges som transitivt.

I SAOL 13 har böjningsformerna *stal* och *stulit* gjorts till hänvisningslemman med s.k. obligatorisk hänvisning (Svensén 2004): ”**stal** se under *stjäla*”, ”**stulit** se under *stjäla*” (jfr avsnitt 5.4).

Som jämförelse visas här ett oregelbundet verb, *gå*:

- 1 **Gå** (*går, vi gå, I gån, de gå, gick, gingo, ginge, gått, gången, gående*, pres. konjunkt. *gånge*, imperat. *gå*, föråldr. *gack*), v. intr. (Arkaistiskt nyttjas *gånga, gångar, gångande*)
 8 **gå** (*går, gå, gån, gick, gingo, gått, gången, gånget, gångna*, pres. konj. *gånge*, imper. *gå*. Ålderdomligt förekommer *gånga, gångar* o. pres. part. *gångande*) i.
 9 **gå** *går gå gån, gick gingo, gått, gången gånget gångna*, pres. konj. *gånge*, imperf. konj. *ginge*, imper. *gå*; åld. förekommer inf. *gånga*, pres. *gångar gånga*, imper. *gack* o. pres. part. *gångande* i.

- 10 **gå** *går, gick, gått, gången gånget gångna*, pres. konj. *gånge*, imperf. konj. *ginge*, imper. *gå*; åld. förekommer inf. *gånga*, pres. *gångar*, imper. *gack* o. pres. part. *gångande* v.
- 13 **gå** v. *gick, gått, gången gånget gångna*, pres. *går*, pres. konjunktiv. åld. *gånge*, pret. konjunktiv *ginge*, imper. *gå*; åld. förekommer inf. *gånga*, pres. *gångar*, imper. *gå* el. åld. *gack*

För *gå* presenteras genomgående fullt utskrivna former vilka följer den placering som andra exempelverb har uppvisat (se ovan). Samtida ("moderna") och aktuella former placeras främst medan ålderdomliga former placeras i artikelnas senare del. Anmärkningsvärt i artikeltexten till *gå* är att ålderdomliga böjningsformer som *gack* är med i SAOL 1 med kommentaren "föråldr.", tas bort i SAOL 8, kommer tillbaka igen i SAOL 9 och blir kvar ända till och med SAOL 13. Som nämnts i avsnitt 5.4 är de starka ålderdomliga formerna *gack*, *ginge* och *gång* också hänvisningslemman i SAOL 13.

Vidare kan konstateras att SAOL 13 har bytt ut tempusbeteckningen "imperf." mot "pret." för 'preteritum'.⁷³

Som jämförelse visas här också en slutledssammansättning med *gå*, nämligen *avgå*:

- 1 **Afgå** (-*går, -gick, -gått, -gången*), v. intr.
- 7 **afgå** (se *gå*) # i.
- 11 **av|gå**; *tåget avgår kl. 9, a. från tjänsten men källpen gick av [på mitten]*
- 13 **av|gå** v., böjs som *gå* • *tåget avgår kl. 9, a. från tjänsten men källpen gick av (på mitten)*

I SAOL 1 visas böjningen för *avgå* med hela efterledet som suffix, och ingen hänvisning görs till det enkla *gå*. I SAOL 7–10 används också transponaturtecknet, som visar att den fasta sammansättningen kan lösas upp till *gå av*. Tecknet implicerar därmed att böjningsinformation får sökas vid *gå*. I SAOL 11 ges språkexempel där de två senare exemplen är tänkta att visa när fast och lös sammansättning kan användas. I SAOL 13 anges i klartext "böjs som *gå*", vilket är intressant med tanke på de många föråldrade former som redovisas under *gå*. Följer ålderdomliga former för enkla verb automatiskt med till sammansatta verb, eller ska användaren själv fundera över eventuella inskränkningar?

Ytterligare exempel på ett speciellt verb ges här nedan, det temporala hjälpverbet *ha*. Här visas artiklarna från SAOL 1, 9 och 13:

- 1 **Hafva**, förkort. *Ha* (*hafver* – br. endast i gammaldags stil, för rim, meter o.d. – förkort. *har*, vi *hafva* eller *ha*, I *hafven*, i prosa sällan *han*, de *hafva* eller *ha*, *hade* I *baden*, *haft*, *hafd*, *hafvande*, pres. konjunkt. *hafve*, imperat. *haf*, *hafvom*, *hafven*), v. tr. och hjälpverb

⁷³ Det verkar bara vara åtta verb i SAOL 13 som har en metaspråklig rubrik för preteritum, nämligen de oregelbundna/ålderdomliga verben *gå*, *hysa*, *stinga*, *torde*, *förgäta*, *värdes*, *måste* och *vänna*.

- 9 **hava** l. vanl. förk. **ha** *bar* l. åld. *haver*, *ba* l. åld. *hava haven*, *hade*, *haft*, *havd*, n. *haft*;
pres. konj. åld. *have*; imper. *ha* l. *hav haven* hjälpverb o. tr.; *ha sig*.
- 13 **ha** äv. åld. **hava** v. *hade*, *haft*, *havd haft havda* (i perf. part. mest i sms, t.ex. *medhavd*),
pres. *har* äv. åld. *haver*, imper. *ha* äv. åld. *hav* • *ha sig* <vard.> bete sig

För verbet *ha* visas många böjningsformer med metaspråkliga kommentarer och stilmarkeringar ("br. endast i gammaldags stil", "åld". o.s.v.). I SAOL 13 ges i artikeltexten kommentaren "i perf. part. mest i sms, t.ex. *medhavd*". Lemmat *medhavd* är för övrigt det enda ordet som kan sökas fram med hjälp av SAOLhist som slutar på *-havd*.⁷⁴

Ovanstående verb och participformer leder över till presentationen i SAOL Plus och SAOL-appen. Den artikelinformation som ges i SAOL Plus och appen är väsentligt utökad jämfört med SAOL i tryckt form. Utan att här närmare redogöra för principerna bakom presentationen (detta görs i Berg et al. 2008 och Berg, Holmer & Hult 2008), vill jag ändå ge ett exempel på skillnaden i artikeltext just med avseende på böjningsformer (se figur 6.2).

Aktiv	
ha	infinitiv
har	presens
hade	preteritum
haft	supinum
havande	presens particip
ha	imperativ
Passiv	
has	infinitiv
has	presens
hades	preteritum
hafts	supinum
Perfekt particip	
havd	<i>en</i> ~ + subst.
haft	<i>ett</i> ~ + subst.
havda	<i>den/det/de</i> ~ + subst.
Alternativa böjningsformer aktiv	
hava	infinitiv
haver	presens
hav	imperativ
Alternativa böjningsformer passiv	
havas	infinitiv
haves	presens
havs	presens

FIGUR 6.2. Exempel från SAOL-appen: den extra böjningsinformationen vid verbet *ha*.

⁷⁴ Det finns bara tre sammansatta verb som slutar på *-ha* i SAOL 13, *handba(va)*, *inneba(va)* och *ombänderba(va)*. Dessa tre får liksom det enkla *ha* participformerna uppvisade i SAOL Plus och SAOL-appen (jfr figur 6.2).

I figur 6.2 syns den utökade böjningsinformationen i SAOL Plus och SAOL-appen. Böjningsformerna är strukturerade så att de har försetts med rubriker (”aktiv”, ”passiv”, ”perfekt particip”, ”alternativa böjningsformer”), fullt utskrivna former med metaspråklig kommentar och i perfekt particip även en konstruktionsuppgift.

En skillnad i presentationssättet utgörs av ordningen. I den tryckta upplagan varvas de moderna formerna med de ålderdomliga medan de elektroniska versionerna har den moderna (samtida) böjningsinformationen först och den ålderdomliga eller alternativa informationen längre ner i artikeln.

6.2.3 Böjningsinformation adjektiv

Adjektiv kan komparationsböjas och kongruensböjas. I nedanstående uppställning redovisas artikeltexten för *röd* (deklination 1) i ett urval av upplagorna.

- 1 **Röd** (n. *rödt*), adj.
 7 **röd** (-t; -are) a.
 8 **röd** (*rött* SvAk -dt -are) a.
 9 **röd** *rött* -are adj. *Röda hund* utslagssjukdom.
 11 **röd** *rött* -are adj.; *blodet har r. färg*; *r-a hund* virusssjukdom med utslag; *r. tråd* mest bildl. genomgående tanke, ledmotiv m.m.; *se rött* vara ilsken; *r. i sina åsikter* socialistisk o.d.
 13 **röd** adj. *rött röda* • *röda hund* virusssjukdom med utslag; *r. tråd* <mest bildl.> genomgående tanke, ledmotiv; *se rött* vara ilsken; *r. avgång* resa med rabatterat pris *r. i sina åsikter* socialistisk

För *röd* anges bara neutrumform (*rödt*) i de tidiga upplagorna och formen har försetts med uppgiften ”n.” för ”neutrum”. I SAOL 7–11 ges också komparativändelsen (-are), som också implicerar superlativformen (-ast). Denna tas bort i och med SAOL 12 vilket motiveras i förordet (se 4.2.3, jfr SAOL 12:XXI).

I SAOL 8 noterar man markeringen ”SvAk” som visar att Akademien fortfarande föredrar formen *rödt* (jfr avsnitt 2.4.5). I SAOL 11 ges även kongruensböjningen *röda* i form av ett språkprov (*röda hund*), och i SAOL 13 skrivs *röda* ut i fullform tillsammans med neutrumformen *rött*.

I SAOL 11–13 ges flera språkprov, varav några med idiomliknande karaktär, vilka ger kongruensböjda former av uppslagordet i en språklig kontext. Den maskulina *e*-formen nämns dock ej i någon av upplagorna.

I och med SAOL Plus och SAOL-appen återfinns dock både komparativformerna och *e*-formen enligt nedanstående modell:

- Böjning (i positiv)
röd *en* ~ + subst.
rött *ett* ~ + subst.

röda *den/det/de* ~ + subst.

röde *den* ~ + mask. subst.

Komparation

rödare *en/ett/den/det/de* ~ + subst.

rödast *är* ~

rödaste *den/det/de* ~ + subst.

SAOL Plus och appen ger därmed mer grammatisk information än den tryckta boken och motsäger också i viss mån informationen förtexterna. I de elektroniska varianterna visas semantiskt tänkbara former även om det inom lemmat kan finnas betydelser som inte uppvisar t.ex. komparation (se vidare Holmer 2009).

Som exempel på adjektiv med komparation och vokalförändring visas här ordet *tung* från deklination 2:

- 1, 6, 7 **Tung** (*tyngre, tyngst*), adj.
 8 **tung** (*-t; tyngre, tyngst*) a.
 9, 10, 11 **tung** *-t tyngre tyngst* adj.
 12, 13 **tung** adj. *-t -a, tyngre tyngst*

För adjektivet *tung* redovisas fullt utskrivna komparationsformer i SAOL 1–7. Från och med SAOL 8 ges även kongruensböjningens neutrumsuffix och från upplaga 12 också kongruensböjningssuffixet *-a* för bestämd form singular/obestämd eller bestämd form plural. Den maskulina *e*-formen ges dock ej.

Här nedan ges ett exempel på hur adjektiv med suppletiv böjning presenteras i SAOL. Till skillnad från i SAG redovisas artikeltexten förstas under det som här ovan listas som den suppletiva formen, alltså *gammal*:

- 1, 6 **Gammal**, adj.; best. form *gamle, -a*. Såsom kompar. och superl. nyttjas *äldre äldst*.
 7 **gammal** (*-t, gamla, äldre, äldst*) a.
 8 **gammal** (*-t, gamla; äldre, äldst* 1. ° *älst*) a.
 9, 10 **gammal** *-t gamla äldre äldst* äv. *älst* adj.
 11 **gammal** *-t gamla äldre äldst* adj.; *tio år g.*; jfr *äldre-, äldste-*
 12, 13 **gammal** adj. *-t gamla, äldre äldst; tio år g.* [och i 13:] I vissa sms alternativt *gammel-*.

I SAOL 1 och 6 har kongruensböjningen i maskulinum och plural fått kommentaren ”best. form”. Komparationsformerna står utskrivna i fulltext med en förklarande text. I SAOL 7 är metaspråklig information borttagen och formerna listas med kongruensböjning först och därefter komparation.

Vidare skrivs den maskulina *e*-formen ut i bestämd form i upplaga 1 och 6. Det överensstämmer med förtextens uppgift om att den bestämda böjningen (med suffix *-e* och *-a*) endast anges då ”den obestämda formen derigenom undergår förändring eller icke får böjningsändelsen omedelbart sig tillfogad, t.ex. *bistre, -a* (af *bister*), *trogne, -a* (af *trogen*)” (SAOL 1:VII). I senare upplagor är *e*-

formen inte med. I SAOL 7:VIII motiveras det enligt följande: ”Vid angivande af adjektivens bestämda form nämner Ordlistan nu endast formen på *-a* (*den enkla, den gråa*), när denna oftare förekommer än den på *-e*”.

Komparativ- och superlativformerna av *gammal* (*äldre* och *äldst*) utgör dessutom hänvisningslemman i samtliga upplagor av ordlistan (jfr avsnitt 5.4).

Adjektivet *drucken*⁷⁵ visas på följande sätt med avseende på artikeltext:

- 1 **Drucken** (*drucket, druckne, -a*, utan gradf.), part. pret. som adj. Rusig.
 7 **drucken** (*-et -na*) p.a. Rusig.
 9 **drucken** *-et -na -nare* p.a. berusad.
 12 **drucken** adj. *drucket, druckna* berusad

För *drucken* anges fullt utskrivna former i de tidiga och de sena upplagorna. Maskulinform finns med i upplaga 1 och 6, samt kommentaren ”utan gradf.” vilket innebär att *drucken* inte anses vara komparerbart. Komparativsuffix ges dock i SAOL 9–11 för att sedan tas bort igen i SAOL 12. Den maskulina e-formen ges bara i de tidigare upplagorna.

Adjektivet *svullen* har även följande artikeltext i SAOL 1 och 6:

- 1 **Svullen** (*svullet, svullne, -a*, gradf. *svullnare, svullnast* föga br.) Part. pret. af *Svälla*

För *svullen* ges alltså komparativ- och superlativformer i fulltext, följt av kommentaren att de är föga brukliga. Dessutom nämns att ordet är participiellt preteritum av *svälla*, vilket är mer information än vad som ges för *drucken* (se ovan). I SAOL 7 har informationen minimerats och liksom för *drucken* ovan ges bara böjningssuffix och ordklassen ”p. a.”.

Sammantaget kan sägas att de två tidigare upplagorna presenterar den mest omfattande böjningsinformationen för adjektiv, i och med att de också (ibland) visar den maskulina e-formen. Den formen, liksom komparationsformerna, för de adjektiv som semantiskt kan tänkas ta sådana, har dock fått nytt liv igen i och med de elektroniska versionerna av SAOL 13.

6.2.4 Böjningsinformation pronomen

I det här avsnittet behandlas två pronomen, dels det indefinita pronomenet *all*, dels det personliga pronomenet *jag*. Pronomenet *all* ser ut som följer i några av upplagorna:

⁷⁵ *Drucken* står på alfabetisk plats som hänvisningslemma i SAOL 1 och 6. Det hänvisar till stycket *dricka* där *drucken* står i fetstil och har försetts med artikeltext.

- 1 **All**, pron. adj.; sing. *all, allt*, pl. *alle, -a, alles, -as*. Af ordets forna böjningar brukas ännu *allo* (i uttr. *i allo, med allo*) och *allom* (i några talesätt, t.ex. *allt i allom, det är allom kunnigt, det är icke allom gifvet*). Se vidare *Allra, Alls, Allting*. — Origtigt skrifves t.ex. *uppfylla allan rättsfärdighet*, ty *allan* är den gamla ackus. sing. mask., men *rättsfärdighet* är fem. Man bör här skriva *all*.
- 7 **all** (-t; -a, i mask. äfv. -e i uttr. *alle man* o. i. ålderdomlig stil) pron. a. *I allo; allt i allom; det är ej allom gifvet*. Uppfylla *all* (äfv. *allan*) *rättsfärdighet*. Jfr *allt*.
- 11 **all** -t -a pron. *nu är sagan a. äld*. Slut; *a-e man* allesamman; *vad i a. sin dar* i hela världen o.d.; *sexor a.* i tärningsspel; *i a-o* i alla avseenden; *a-t i a-o[m]* outhärlig hjälpredda m.m.; *det är ej a-om gifvet* alla; *för a.* el vard. *a-an del* visst, ingen orsak m.m., *uppfylla a. el. a-an rättsfärdighet* allt som kan begäras o.d.; jfr *allt*

För *all* visas en mängd böjningsformer i artikeltexten. Dels handlar det om aktuella former i neutrum och bestämd form och plural (*allt, alla*), dels stelnade former som nu ingår i idiomatiska uttryck snarare än att vara självständiga böjningsformer, som t.ex. *alle, allo, allom* och *allan* (vilka finns med i SAOL 1–13, och i SAOL 13 även som hänvisningslemman). Anmärkningsvärt i just det här fallet är att de mycket högfrekventa kongruensböjda formerna *allt* och *alla inte* finns som hänvisningslemman, medan de mycket ovanliga, äldre formerna i stället gör det. Jämför t.ex. ett adjektiv som *mången* som har formen *många* som hänvisningslemma (se 5.4 med former som *bandom* m.fl.). Ordklassstilldelning är ”pronominent adjektiv” i upplaga 1–10, medan den enbart är ”pronomen” i SAOL 11 och framåt. Här märks ett exempel på den gränsdragning mellan ordklasser som ibland kan ge upphov till diskussion.

Personliga pronomen är inte många, men de är i gengäld högfrekventa i text. Pronomenet *jag* har böjningsformer som inte uppvisar någon likhet eller överensstämmelse med grundformen: *jag* blir *mig* i objektsform, *vi* i plural nominativ och *oss* i plural objektsform. I SAOL presenteras *jag* enligt följande:

- 1 **Jag**, pron. pers.; sing. dat. och ackus. *mig*, plur. nomin. *vi*, dat. och ackus. *oss*. I det nya filosofiska språket brukas bestämda formen *jaget*.
- 8 **jag 1**. (sg. objektsform *mig*, pl. *vi*, objektsform *oss*) pers. pron. **2**. (-et) s. *Hans andra j.*
- 10 **jag 1** sing. objektsform *mig* mest uttalat o. äv. vard. skrivet *mej*, pl. *vi*, objektsform *oss* pers. pron. **2** -et; pl. -s.; *hans andra j.*; *det egna j-et*.
- 13 **ljag** pron.; sing. objektsform *mig* mest uttalat o. äv. vard. skrivet *mej*, pl. *vi*, objektsform *oss*

Böjningsformerna för *jag* är utskrivna. De tidigare upplagorna rubricerar kasusformerna med de grammatiska termerna (”dat.”, ”ackus.” m.m.), medan dessa i SAOL 13 är förenklade till ”objektsform”. Den mer vardagliga formen *mej* i både uttal och skrift, noteras från upplaga 9 och framåt. I alla upplagor utom SAOL 7 är formen *mig* hänvisningslemma, och i SAOL 13 även *mej, oss* och *vi*.

De två exemplen på pronomen ovan har båda en artikeltext med ett flertal böjningsformer. För det indefinita pronomenet *all* visas många äldre former som språkprov med förklaringar ("sexor *all* bara sexor" m.m.). För det personliga pronomenet *jag* visas böjningsformerna med sin grammatiska klassificering ("objektsform *os*" m.fl.).

6.2.5 Sammanfattning

En av SAOL:s huvuduppgifter är att ge information om uppslagsordens böjningsformer. Böjning ges framför allt för enkla (osammansatta) ord. I de tryckta böckerna ges dock sällan *samtliga* tänkbara böjningsformer.

Böjning ges i förkortad och kondenserad form, ofta i form av ett antal suffix som ibland rubriceras med grammatisk term (SAOL 1: **by** best. sing. *byn*), ibland inte (SAOL 11: **yx | a 1. -an -or**). Information om böjning placeras tidigt i artikeltexten, oftast nära uppslagsordet. I SAOL 12 placeras i stället ordklassuppgift först (om inte uttal ges). I sådana fall placeras böjningsinformationen efter ordklassuppgiften.

Substantiven presenteras i de flesta fall med böjningsuppgift om bestämd form och plural. Ofta ges böjningen som suffix (**jungfru -n -r**) men i somliga fall som fullform, främst på grund av den flyktiga vokalen *e* (**exempel** *exemplum* *exemplum*). Konventionen för att ange böjningsinformation för substantiven skiljer sig snarast åt *mellan* upplagorna, men är relativt konsekvent *inom* dem.

Verben går från att presenteras med ett flertal böjningssuffix (t.ex. **hvila -ar, -ade, -at, -ad**) i SAOL 1 till färre böjningssuffix i mittenupplagorna (**vila -ade**). I de elektroniska versionerna av SAOL 13 presenteras böjningen med ett stort antal fullt utskrivna former med metaspråklig information. Starka och oregelbundna verb visas i allmänhet med fler böjningsformer än svaga verb, vilket också påpekas i ett antal förtexter.

För adjektiven i deklination 1 ges kongruensböjning i neutrum och plural. Även komparativformen *-are* ges till och med SAOL 11, tas bort ur SAOL 12 och 13 men lyfts in igen i och med SAOL Plus och appen (liksom superlativformen *-ast*). För adjektiv med suppletiv böjning ges komparativ- och superlativformerna. Maskulin e-form ges bara i SAOL 1 och 6, och sedan i SAOL Plus.

De två pronomenexempel som ges, *all* och *jag*, visas med flera böjningsformer. För *all* ges de i form av språkprov med definition och för *jag* i stället med grammatisk information (t.ex. "objektsform *mig*" osv.).

I de tidigare upplagorna är det överlag vanligare med mer explicit grammatisk information av typen "pl.", "best. sing." medan det i senare upplagor finns färre sådana kommentarer. Ett undantag utgör det oregelbundna verbet *gå* med många ålderdomliga former. Dessa har försetts med grammatiska kommentarer, faktiskt fler i de senare upplagorna än i de tidigare.

6.3 Syntaktisk information vid verb och adjektiv

Den syntaktiska informationen i artikeltexten kan bestå av bl.a. syntaktiska funktioner och konstruktionsangivelser (jfr avsnitt 3.3.3). I följande avsnitt behandlas ett urval valensuppgifter för verb, klassificering av verb som personliga eller opersonliga samt uppgift om attributiv och predikativ funktion för adjektiv.

6.3.1 Valens hos verb

Valensuppgiften kan, som tidigare nämnts, visa om ett verb tar person- eller sakobjekt, eller om verbet följs av en att-sats osv. Även transitivetsangivelse är en valensuppgift.

Ett typiskt exempel är *ge* där exemplet på syntaktisk valens ser ut enligt följande: ”*ge ngn ngt*”, vilket visar att verbet tar personobjekt och sakobjekt. Valensen visas ofta med *döda språkprov* (Svensén 2004:193), vilket innebär att verbets infinitiv och s.k. proformer används (i proformer har nominalfraser neutraliserats till indefinita pronomen). I tillägg, eller ensamt, kan levande språkprov användas, där man använder personliga pronomen eller typiska nominalfraser (Svensén 2004:194). Levande språkprov utan generella konstruktionsuppgifter benämns av Svensén som ”implicit grammatik” i ordboken.

Ett annat exempel är verbet *debitera*, som presenteras enligt följande i tre av SAOL-upplagorna:

- 6 **Debitera** (-ade) t. D. *ngn för ngt*
 10 **debiter** | a -ade v.: d. *ngn för ngt* skriva upp ngt på ngns räkning
 12 **debitera** v. -de påföra ngn kostnad för ngt

I SAOL 6 finns fortfarande transitivetsangivelsen ”t.” med. Denna kombineras med valensuppgiften *d. ngn för ngt* i SAOL 6 och 10 och utgör exempel på ett s.k. dött språkprov. Detta ska utläsas som ”debitera någon för något”, vilket innebär att verbet *debitera* kan ta båda personobjekt och sakobjekt. SAOL har inte till huvuduppgift att visa valens, men ändå görs det här och var. Det verkar främst röra sig om bitransitiva verb. Alla bitransitiva verb ges inte valensuppgift i alla upplagor heller (förutom att de betecknas som transitiva i vissa upplagor).⁷⁶ Nedan visas ytterligare några exempel från upplaga 10:⁷⁷

- 10 **avhålla** # a. sig el. *ngn från ngt*, men *hålla av ngn*

⁷⁶ Monotransitiva verb som *odla* och *äta* har inga valensangivelser i någon av upplagorna. Verbet *ge* förses med valensuppgift först i SAOL 11 ”*ge ngn ngt i julklapp*”.

⁷⁷ Det är för osäkert att säga hur många verb det rör sig om, men enligt en mycket grov uppskattning handlar om ett femtiotal i upplaga 10.

- 10 **påföra** # *P. ngn ngt i räkning* debitera
 10 **upp|draga** el. **-dra** # ; *u. åt ngn att göra ngt men dra[ga] upp klockan*

Uppslagsorden i exemplen ovan är alla fast sammansatta prepositionsinledda verb vars valens visas i form av döda språkprov. Vid *anhålla* och *uppdraga* visas också när den fasta respektive lösa sammansättningen bör användas. Någon definition ges dock ej.

Vid ett antal andra verb hänvisas vidare till andra uppslagsord för konstruktionsuppgift:

- 8 **an|visa** t. Konstr. se *anförtro*
 9 **av|truga** # tr.; konstr. se *avfordra*
 10 **från|spela** # ; konstr. se *frånrycka*
 11 **lös|göra** konstr. se *-släppa*

Under *anförtro* och *lössläppa* står sedan följande konstruktioner:

- 8 **anförtro** t. *A. sig. Man a-dde mig arbetet l. arbetet a-ddes åt mig (äv. jag a-ddes arbetet).*
 11 **lössläppa** # ; *lössläppa* el. *släppa lös hundarna* el. *släppa hundarna lösa*

Hänvisningstekniken för ”konstr.” används från och med SAOL 8 och framåt vid mellan 20 och 30 verb, men minskar något i de senare upplagorna.

För några andra verb, t.ex. *tilldela*, ges både konstruktion och antirekommendationer:

- 1 **Tilldela** (*-ar, -ade, -at, -ad*; jfr *Dela*), v. tr. Oriktigt skrives t.ex. *han tilldelades* eller *blef tilldelad en nådegåfva*, i st. f. *en nådegåfva tilldelades honom* eller *blef honom tilldelad*.
 6 **Tilldela** (se *Dela*) t. Oriktigt skrives t.e. *han t-des l. blef t-d en nådegåfva*, i st. f. *en nådegåfva t-des honom l. blef honom t-d*.
 7 **tilldel|a** (se *dela*) t. *Priset t-ades honom l. blef honom t-adt* (hellre än *han t-ades l. blef t-ad priset*).
 8, 9, 10 **tilldel|a** t. *Priset t-ades honom l. blef honom t-adt* (äv. *han t-ades l. blef t-ad priset*).
 13 **till|dela** v. *-de • priset tilldelades henne* el. *hon tilldelades* el. *blev tilldelad priset*

Med exempel verbet *tilldela* visas olika konstruktioner som är mer eller mindre lämpliga. I den första upplagan anges först de ”oriktiga” levande språkexemplen (*han tilldelades* eller *blev tilldelad en nådegåva*) och därefter de ”riktiga” (*en nådegåva tilldelades honom* eller *blev honom tilldelad*). I SAOL 7 övergår man från ”oriktigt” till ”hellre än” för att ange grad av språkriktighet. I SAOL 8 övergår man till ”även” och i de senaste upplagorna ges tre likvärdiga konstruktioner.

Verbet *tilldela* behandlas av Falk (1995:211) i en artikel om lexikalt kasus. Där konstateras att preferensen har gått mot att låta det (ursprungliga) indirekta objektet bli subjekt i passiv vid några olika typer av verb (se Falk 1995 för en utförlig utredning och många exempelverb). I SAOL presenteras bl.a. *erbjuda* på lik-

nande sätt som *tilldela*. Även Johannisson (1974:38f.) tar upp konstruktionstypen ur ett språkvårdsperspektiv och konstaterar att den mildare behandling som konstruktionen får i senare upplagor stämmer väl överens med det moderna språkbruket.

De levande språkproven används i exemplen ovan för att visa på den korrekta användningen, men här kan man verkligen fråga sig om den genomsnittliga användaren uppfattar den implicita grammatiken.

6.3.2 Attributiv och predikativ användning av adjektiv

Adjektiv och particip kan användas attributivt och/eller predikativt (*en ung tränare/tränaren är ung, en målad stol/stolen är målad*). Alla kan dock inte användas på båda sätten. Som exempel på attributiv och predikativ användning visas nedan informationen för färgadjektivet *rosa* i SAOL. Lemmat *rosa* ('skär') tas med för första gången i SAOL 7 med ordklassangivelsen "oböjl. a.", d.v.s. "oböjligt adjektiv". Den informationen är helt ändrad i upplaga 8, där ordklass med finindelning i stället är utbytt mot uppslagsordets grammatiska funktion i en (tänkt) fras, "attrib. o. predik.":

- 7 **rosa** oböjl. a.
 8 ²**rosa** attrib. o. predik.
 9 ²**rosa** (rå´- l. ro´-) 1 oböjl. adj. 2 s. *blek[í] r.*
 13 ¹**rosa** [rå´-] adj. oböjl. • ljuströd, skär ²**rosa** [rå´-] s. oböjl. • rosa färg

Lemmat *rosa* går alltså från att ges med ordklass i SAOL 7 ("oböjl. adj.") till att presenteras enbart med syntaktisk funktion ("attrib. o. predik.") i SAOL 8, tillbaka till att visas med ordklass med språkexempel och slutligen i SAOL 13 med ordklass och kort definition. Ytterligare några adjektiv kategoriseras på liknande sätt, här med exempel från SAOL 8:

- 8 **bankrutt** (n.=) a. Ruinerad, utfattig. Vanl. oböjt predik.
 8 **en|ahanda** oböjl. attrib. o. pred. o. s. *På e. sätt. Ett evigt e.*
 8 **lagom** adv. o. oböjl. attrib. o. predik. *I l. tid, på l. håll.*
 8 **nog|a** (-are) adv. o. predik., säll. attrib. a.
 8 **sam|tida 1.** oböjl. attrib. o. predik., äv. anv. ss. s.

Vid orden *bankrutt* och *noga* kan kommentarerna "Vanl. oböjt predik." respektive "predik., säll. attrib. a." noteras. Konventionen används främst i upplaga 8, men den kommenteras över huvud taget inte i förtexten. I upplaga 9 har det överordnade "oböjl. adj." lagts till, medan upplysningen "attrib. o. predik." inte används längre.

I SAOL 13 ligger upplysningen om ”mest predikativt” i det internt redigeringsmässiga fältet markerat ”formell kommentar” vid ord som *förbi*, *macho*, *redo* och *schack*. Konstruktionsuppgiften ”attributiv” används inte längre i SAOL 13:

- 13 **lagom** adv. o. adj. oböjl. *l. till semestern, i l. tid, på l. håll.*
 13 **²nog | a** adj. oböjl. *vara n. med sitt yttre*
 13 **sam | tida** adj. oböjl. *s. med ngn*
 13 **²macho** [mat'cho] adj. oböjl., mest predikativt; machoaktig

Uppgift om attributiv och predikativ funktion som tidigare har givits i form av metaspråklig klartext (Svensén 2004:192), är i exemplen ovan utbytt mot språkprov (”*vara n. med sitt yttre*”). Frågan är här om en användare kan ta till sig informationen till fullo och uttyda att *noga* framför allt är predikativt medan *samtida* kan vara attributivt och predikativt av angivelsen ”s. med ngn”.

6.4 Sammanfattning och diskussion

Kapitel 6 behandlar hur grammatisk information kommer till uttryck i artikeltexten i olika upplagor av SAOL. För uppgifter om *ordklass* kan konstateras att ordlistan går från att ge ordklassuppgift för så gott som alla lemmarna i upplaga 1 och 6 till att ge uppgifter för betydligt färre uppslagsord i mittupplagorna. För sammansättningar inne i nästen ges sällan uppgift om ordklass, men även självständiga lemmarna som inte direkt hör till några sammansättningskluster kan sakna sådan (t.ex. *damoklessvärd* i SAOL 9, där det enkla ordet *svärd* förstås har ordklassmarkering). Rena hänvisningslemmarna har ej angivelse om ordklass.

Ordklassangivelsen preciseras ofta i tidigare upplagor. Exempelvis anges om substantiven är kollektiver och vilket genus de har (SAOL 1: **Yxa** s. f.). Verb klassas som transitiva, deponentiella eller reflexiva (SAOL 7: **afundas** t. dep.; SAOL 1: **Arta sig** v. refl.). Adjektiv klassas som t.ex. participiella (SAOL 1: **Löpande** part. pres. som adj.; SAOL 8: **magerlagd** p.a.). Dylika preciseringar är betydligt vanligare i de tidiga upplagorna och mittenupplagorna. I förtexten till SAOL 10 ges uppgift om att specifik ordklassangivelse överges till förmån för en förenklad, men någon motivering till detta görs ej.

Som Atkins & Rundell (2008:400) påpekar går vanliga enspråkiga ordböcker riktade mot modersmålstalare sällan längre än till att ge ordklass. Den mer specifika ordklassinformationen medför därmed att de tidigare upplagorna innehåller mer grammatisk information än de senare (se vidare diskussion i 7.3).

Böjningsinformation ges i förkortad och kondenserad form med hjälp av suffix för regelbundna verb. I tidigare upplagor ges flera böjningssuffix och i senare bara preteritumändelsen (SAOL 1: **Hvila** (-ar, -ade, -at, -ad), SAOL 13: **vila** s. -de). Böjningsformerna är ofta fullt utskrivna för stark och oregelbunden böjning

(SAOL 9: **stjåla** *stjål, stal stulo, stulit, stulen stulet stulna*). På 80-talet väcks frågan om att presentera böjning för alla ord (Allén 1986). I och med SAOL Plus (2007 med liknande mönster i appversionen 2011) införs böjningsuppgifter för alla (böjliga) ord, även sammansättningar. Böjningsformerna är alltså fullt utskrivna och varje böjningsform har, där så är möjligt, försetts med uppgift om grammatisk kategori. I och med SAOL Plus ges alltså mer information än i den tryckta boken. Det kan vara en svår balansgång mellan att ge all tänkbar information (som kanske finns i en databas) och den optimala mängden information som är upplysande för en användare utan att vara alltför omfattande eller irrelevant.⁷⁸

För substantiv ges vanligen pluralsuffix och speciessuffix. Rent hypotetiskt skulle verben kunna presenteras med t.ex. konjugationstillhörighet och substantiven med deklinationsindikering (vilket görs med enkla siffror i Dalin 1850), men så görs inte i SAOL. Om det hade gjorts hade det dessutom varit nödvändigt att förklara deklinationsindelningen i förtexten, eftersom en sådan indelning inte är helt självklar (jfr 3.3.4).

Genusmarkering för substantiv görs med avseende på maskulinum och femininum i upplaga 1–7. I SAOL 7 införs beteckningen ”reale” för ord med n-genus. I SAOL 8 har uppgifter om genus strukits. Däremot anges om ord är neutrala eller utrala indirekt via böjningsändelsen. Om ordet klassas som oböjligt kan upplysning om genus ges med språkexempel (t.ex. *ett kontinuum* vid det oböjliga ordet *kontinuum*).

Syntaktisk information i form av valensuppgifter ges vid framför allt bitransitiva verb (SAOL 6: ”**Debitera** [...] *D. ngn för ngt*”). Även fast sammansatta verb som *avbålla* visas med valens, där uppgiften skiljer sig åt mellan den fasta och lösa sammansättningen (SAOL 10: ”**avhålla** # *a. sig el. ngn från ngt, men hålla av ngn*”). En intressant sorts hänvisning om konstruktion ges vid några fast sammansatta verb (SAOL 11: **lös | göra** konstr. se *-släppa*).

För vissa adjektiv har framför allt SAOL 8 noterat attributiv och predikativ funktion i stället för att skriva ut ordklassen: ”**rosa** attrib. o. predik.”, ”**bankrutt** (n.=) a. Ruinerad, utfattig. Vanl. oböjt predik.”. Tendensen går mot att överge kommentar om funktion och i stället ge ordklass ”adj. oböjl.” och (oftast döda) språkprov (SAOL 13: **lagom** adv. o. adj. oböjl. *l. till semestern, i l. tid, på l. håll*”). Här kan man dock fundera över om inte en kombination hade varit att föredra, men det görs inte i de tryckta böckerna (troligen av utrymmesskäl och av uppdragsskäl – det är helt enkelt inte ordlistans uppgift).

Däremot är uppgift om attributiv funktion för *lagom* noterad i SAOL Plus enligt följande modell:

⁷⁸ För elektroniska ordböckers vidkommande är det också fråga om vilken information som alltid visas vs information som kan visas eller döljas efter användarens skön.

Ordform(er)

lagom adverb

lagom *en/ett* ~ + subst.

Slutsatsen beträffande syntaktisk information är att den ges vid somliga ord, men avsikten med informationen är ibland oklar. Frågan är om frånvaro av språkprov ska tolkas som att en eller annan användning inte är bruklig, eller om sporadisk närvaro av språkprov i stället bara ska ses som ett komplement till övrig information, men inte av sådan stor vikt att den förklaras i förtexten. Det troliga är att det handlar om en lexikografisk bedömning från fall till fall.

Kapitlets resultat i förhållande till resultat från de andra delundersökningarna diskuteras närmare i kapitel 7.3.

7. Diskussion och framtida forskning

I den här uppsatsen behandlas grammatik i SAOL 1–13. I arbetet undersöks grammatiska uppgifter i förtexterna, d.v.s. på megastrukturell nivå, i lemmauppsättningen, d.v.s. på makrostrukturell nivå samt i artikeltexten, d.v.s. på mikrostrukturell nivå.

I kapitlet görs först en kort sammanfattning av de viktigaste resultaten, som utmynnar i en diskussion av de olika delundersökningarna var för sig. Därefter jämförs resultaten från delundersökningarna och en mer övergripande diskussion förs. Sedan ges också några exempel på hur grammatisk information presenteras i SAOL 14. Några förslag till en möjlig utökning av grammatisk information i SAOL ges. Slutligen lyfts några punkter som skulle vara intressanta att gå vidare med i framtida studier.

7.1 Grammatik i förtexten

I kapitel 4 presenteras resultaten från den första delundersökningen som behandlar grammatik i förtexterna. Fokus ligger på att undersöka textpartier som innehåller eventuella grammatiska utsagor, redovisning av och resonemang om olika ordklasser, böjningsmönster och böjningsuppgifter, genusuppgifter, avledningar, particip och konstruktioner. En övergripande slutsats om förtexterna är att de är mer produktorienterade än vad de är objektspråkligt orienterade.

Någon specifik ordboksgrammatik (rubricerad ”Grammatik” eller liknande) finns inte i någon av förtexterna (jfr RO för danska, Tanum för norskt bokmål och Duden för tyska, som alla tre har varierande grad av grammatik i förtexten). Snarare ligger fokus på att presentera SAOL som lexikografiskt verk. Förtexter-

na innehåller förvisso objektspråklig information, alltså om svenska språket (jfr Svensén 2004:16), men den informationen ges främst för att presentera de lexikografiska tillämpningarna i SAOL. I SAOL hade det varit fullt möjligt att ha ett kortare resonemang i förtexten om ordlistans indelning av uppslagsorden i olika ordklasser, dels eftersom indelningen inte alltid är självklar, dels eftersom den för ordlistan så centrala böjningsinformationen trots allt står i förhållande till ordklassen. Något sådant resonemang förs inte.

Specifika frågor av grammatisk karaktär som lyfts i flera upplagor rör t.ex. frågan om t-adjektiv och adverb. Det som bl.a. SAG räknar som adjektiv räknas i SAOL som adverb (exempelvis *väsentligt*), och har inte självklar lemmastatus i särskilt många upplagor. En annan fråga rör vid vilka verb bildningen av verbal-substantiv på *-(a)nde* och *-(n)ing* vanligen sker, och vilka av dessa avledningstyper som i så fall visas i ordlistan, och med vilka böjningsuppgifter.

En intressant spänning ligger i kontrasten mellan förtexternas upplysning om att vissa böjningsformer inte meddelas eftersom de är självklara (t.ex. komparationsformer för adjektiv) och att andra former inte meddelas eftersom de inte används (t.ex. pluralformer vid vissa verbavledda substantiv).

SAOL vänder sig till ”den läsande världen” i de tidigaste upplagorna och till allmänheten från upplaga 7 och framåt. Mer eller mindre uttryckligen förutsätts användarna vara väl bekanta med svensk böjning. Trots den tämligen breda målgruppen används delvis i ordlistans förtexter, men särskilt i artikeltexten, en påtagligt språkvetenskaplig metaspråksvokabulär. Det kan därför vara vettigt att resonera kring språkvetenskapliga begrepp i förtexten så att läsaren vet vad den har att vänta sig (jfr Wachal 1994 och avsnitt 3.2.2). Ju senare en upplaga av SAOL har publicerats, desto större samlad mängd språkvetenskaplig forskning finns det att luta sig mot och förhålla sig till för redaktionens del. Det hade därmed inte varit märkligt om förtexterna hade innehållit något mer objektspråklig information, åtminstone de senare upplagorna. I kontrast mot detta står uppgifterna om att förtexterna sällan läses och bl.a. därför gärna bör hållas så kortfattade som möjligt (Svensén 2004 m.fl.).

För varje upplaga av ordlistan som kommer förstärks en SAOL-tradition, och det gäller förstås också förtexterna. Det är troligen lättare att lägga till information i förtexten till den som redan finns, än vad det är att ta bort och förkorta. En annan förklaring till förtexternas ökande omfattning i upplaga 12 och 13 kan ha att göra med att ordlistans redaktion sedan SAOL 11 är knuten till ett universitet. Med universitetsanknytningen följer också en tydligare anknytning till ett forskningsfält (lexikografi). Ordurval behöver motiveras, korpusar och övrigt material behöver beskrivas och eventuella datamaskinella verktyg kan behöva lyftas fram. SAOL har också utvecklats mer mot en produkt som är genererad ur en forskningsdatabas.

Intressant är också de många bredvidskrifterna om SAOL som är författade av huvudredaktörerna, t.ex. Holm (1951), Mattsson (1974) och Gellerstam

(2002, 2009a och 2009b). Ordlistan har kanske inte haft utrymme för längre utläggningar i för- och eftertext, men i bredvidskrifterna kan redaktörerna vara friare. Dessutom kan språkvetenskapliga frågor och problem lyftas ut ur produkten och in i den språkvetenskapliga debatten.

7.2 Grammatik i lemmauppsättningen

I den andra delundersökningen behandlas hur grammatiska ställningstaganden kommer till uttryck i lemmauppsättningen. Undersökningen rör några olika avledningstyper, adverbiala t-adjektiv, flerordsenheter, starka och oregelbundna former samt skiljetecken som del av lemmat.

Avledningar bildade med verbalsubstantivsuffix på *-ande* (och i viss mån *-ende*), *-ning* och *-are* är produktiva och har tagits med relativt frikostigt i de flesta upplagorna trots uttalad restriktivitet.

I SAOL får adverbiala t-adjektiv ordklassmarkeringen ”adverb” vilket är särskilt intressant i SAOL 13 (2006) eftersom den utkommer efter SAG (1999), där ordtypen alltså räknas som adjektiv.

Flerordsenheter i form av reflexiva verbförbindelser (*arta sig*) och adverb (*över hand*, *pö om pö* m.fl.) och prepositionsuttryck som *igår* undersöks. Reflexiva verbförbindelser är uppslagsord i SAOL 1 och 6 (och igen i SAOL 14), medan adverbena och prepositionsuttrycken ges olika lösningar i olika upplagor.

En reflektion över antalet avledningar som får status som lemman kan vara på sin plats. I somliga fall är andelen avledningar mycket hög, t.ex. i SAOL 1 och 6 där ord på *-ande* utgör nästan 10 % av lemmauppsättningen, och frågan är om en sådan hög andel är representativ för det språk som ordlistan speglar.

Den nutida tekniken ger möjlighet till en ökad konsekvenskontroll för redaktionens del – det är praktiskt genomförbart att söka fram alla ord som slutar på t.ex. *-ande* i databasen och koppla dem till frekvensuppgifter i de textkorpora som används. På så sätt kan man få en uppfattning om vilka av ordlistans ord på *-ande* som är högfrekventa i text och därmed kan (fortsätta) ingå i lemmauppsättningen av frekvensskäl. Det här gör att det finns en möjlighet att också redaktionellt kontrollera att interna riktlinjer har följts och att eventuella utsagor i förtexten (t.ex. ”avledningen X har normalt inte anförts som uppslagsord”) stämmer med ordlistans innehåll. Hur tidigare redaktioner har arbetat med ordlistematerialet är inte helt känt, men de har rimligtvis inte haft samma möjlighet att kontinuerligt kontrollera antalen.

Starka och oregelbundna former av verb (*gick*) och starka böjningsformer av substantiv (*fötter*) får status som hänvisningslemman i SAOL 13 (även om det sporadiskt har förekommit i tidigare upplagor också). Även ålderdomliga former (*bandom*) återfinns i lemmauppsättningen i SAOL 13. När ett ord flyttas ut ur artikeltexten och ”uppgraderas” till självständigt lemma eller hänvisningslemma

säger det dels något om den lexikografiska statusen hos ordet, dels något om den språkvetenskapliga synen på ordet. I en lexikografisk produkt där utrymmesskäl åberopas framstår det som extra anmärkningsvärt att lägga ytterligare rader på former som de ålderdomliga *bandom* och *ginge* (där *ginge* dessutom har mönstrats ut hundra år tidigare för att sedan plockas in igen). Däremot kan starka och oregelbundna och fullt aktuella böjningsformer ges lemmastatus av skäl som möjligen är lexikografiska i kombination med grammatiska. I jämförelse är SAOL lite sen med att mer systematiskt införa starka former som hänvisningslemman (2006). Det har gjorts tidigare i svenska ordböcker som *Lexin* (1984), *Svenske ordbok* (1986), NEO (1995–1996) och *Skolordlistan* (2004), kanske enligt mönster från inläroordsböcker och enligt en tradition som har funnits tidigare i engelska ordböcker.

Så över till en metodologisk reflektion. Sökningar av det slag som görs i SAOLhist (se kap. 5) möjliggör mer systematiska iakttagelser än manuell excerpering av materialet. Det redaktionella beslut som beskrivs i SAOL 7, (att ord på *-ande* har strukits i stor utsträckning) manifesteras med stor tydlighet i antalet *-ande*-ord i lemmauppsättningen (se avsnitt 5.1.1). Andra lösningar eller redaktionella ställningstaganden som inte motiveras i förtexterna kan ändå explicitgöras vid större sökningar, t.ex. en systematik i hur flerordsenheter har behandlats i de olika upplagorna och vid vilka uppslagsord som skiljetecken har använts för att markera ordklass.

7.3 Grammatik i artikeltexten

I den tredje delundersökningen som presenteras i kapitel 6, visas exempel på grammatisk information i artikeltexten. Det som har undersökts är uppgift om ordklass, böjning, genus och syntaktiska uppgifter som valens.

Uppgift om ordklass ges vid flertalet ord i SAOL 1 och 6, även om några sammansättningar och avledningar kan sakna dylik. Ordklassuppgiften ges ofta i en något mer specifik form i de tidigare upplagorna. Från och med SAOL 12 har samtliga lemman (utom hänvisningslemman) försetts med ordklassuppgift. I SAOL 1–7 ges också uppgift om genus för substantiv.

Böjningsuppgift ges vid många uppslagsord, som osammansatta substantiv, adjektiv och verb, men inte alltid vid sammansättningar.

För vissa verb ges uppgift om valens, särskilt vid bitransitiva, prepositionsinledda verb, som *avhålla*, *påföra* m.fl. Några verb står också som konstruktionsmodell för andra, en lösning som rimligtvis innebär utnyttjande av sidutrymme. Å andra sidan rör det sig om ett hanterbart antal ord, så hänvisningarna sparar kanske inte så mycket plats trots allt.

Några typer av adjektiv i SAOL 8 m.fl. presenteras med syntaktiska uppgifter i stället för ordklassuppgift (”attrib. o. pred.”), och i några fall i tillägg till ord-

klassuppgift. I senare upplagor ges i stället ordklassuppgift ("adj. oböjl."). Förändringen beror troligen på en redaktionell genomgång av klassificeringen, men kommenteras inte i förtexten. I senare upplagor, t.ex. SAOL 13, ges språkprov som verkar vara avsedda att visa just attributiv/predikativ användning, men frågan är om användaren kan tillgodogöra sig den implicita grammatiska informationen.

En generell slutsats är att den explicita grammatiska informationen i artikeltexten har minskat över tid. Regelbundna böjningssuffix är färre i antal i artikeltexten och metaspråkliga kommentarer av typen "pres.", som tidigare har stått som rubrik för böjningsformer, har minskat i antal. I några fall har den ökat, och det handlar ofta om när ett ord flyttas från lemmauppsättningen (t.ex. vissa particip, reflexiva verb m.fl.) till artikeltexten.

I kontrast står de elektroniska utgåvorna, framför allt SAOL Plus, där den grammatiska informationen ökar betydligt, dels genom att samtliga semantiskt tänkbara böjningsformer ges, dels genom att metaspråkliga kommentarer och en språkvetenskaplig vokabulär används. Dessutom har en användare stora möjligheter att hitta till rätt ord genom att samtliga böjningsformer har gjorts sökbara.

De större sökningarna möjliggörs tack vare SAOLhist. Digitaliseringen och struktureringen av de bakomliggande databaserna gör att det går att urskilja övergripande tendenser som inte är lika tydliga när man ser på varje upplaga för sig.

7.4 Övergripande diskussion

I det följande uppehåller jag mig vid en kort resultatjämförelse för att sedan gå vidare till hur SAOL 14 har hanterat några av de aktuella frågorna. Något sägs också om en elektronisk version av ordlistan och några funderingar om ordlistans målgrupp aktualiseras.

Ett övergripande resultat är att grammatisk information återfinns på olika nivåer i olika upplagor (jfr Svensén 2004:98 om fördelningsstruktur, se avsnitt 2.1): reflexiva verbförbindelser (som *böja sig*) utgör flerordslemman i SAOL 1 och 6 medan de återfinns i förkortad form i artikeltexten (*b. sig*) i resterande upplagor. Prepositionsuttryck som kan skrivas ihop eller isär (t.ex. *överända*) återfinns som särskrivet språkexempel i artikeln *Öfver* i SAOL 1 medan det står som tvåordslemma i SAOL 13. Vissa avledningar på *-ande* (t.ex. *docerande*) går från att vara lemma i SAOL 12 till att reduceras till kommentaren "mest i pres. part." under verbet *docera* i SAOL 13. En förklaring skulle kunna vara att redaktionen har sett på språket på olika sätt vid olika upplagor. En annan förklaring kan vara att den grammatiska informationen anses vara viktig, men att det generellt är svårt att placera den optimalt. En ständigt aktuell fråga är vad det är som krävs

för att ett ord ska ha status som självständigt lemmas. Är en avledning ett ”eget” ord? Är en flerordsenhet ett ord eller flera, i fråga om lemmastatus? Vad lämpar sig för att utgöra språkprov inne i artikeltexten? Svensén (2004:179) lyfter fram de flytande gränserna mellan informationskategorier, något som uttrycks märkbart i SAOL: ”Gränsen är delvis flytande mellan den grammatiska information som ges i form av ordklassangivelser och den som ges på annat sätt, t.ex. i form av böjnings- eller konstruktionsangivelser.”

Frågan är hur mycket grammatik och grammatisk information en ordlista som SAOL egentligen *behöver* innehålla. Trots allt är svenskan ett väl beskrivet språk, och den som är intresserad av svensk grammatik kan vända sig till andra språkvetenskapliga verk. Själva ordboken bör också kunna fungera utan att användaren hänvisas fram och tillbaka inom verket.

Som en jämförelse mot det undersökta materialet finns SAOL 14, den senaste upplagan av ordlistan, som föreligger i tryckt form sedan 2015. En elektronisk version förbereds som bäst (augusti 2016). Vad kännetecknar SAOL 14 i fråga om grammatisk information? Här följer några korta punkter: I förtexten i SAOL 14 meddelas att ordklassen och ordklassangivelsen ”subjunktion” har införts, med stöd i SAG (SAOL 14:XVII). Däremot problematiseras eller avgränsas inte andra ordklasser. Makrostrukturen i SAOL 14 har fått ett delvis nytt utseende i och med att reflexiva verb och partikelverb står som sublemman (med indrag och mindre stilgrad) under sitt huvudord (under *torka* står nu också *torka av* och *torka in*). Det här leder bl.a. till att en förbindelse som *hålla med* nu går att hitta i ordlistan, vilket inte har varit fallet tidigare (jfr Martola 2007). Alla substantiv, verb och adjektiv, även sammansättningar, har försetts med böjningsangivelser. I SAOL 14 har flera förtydliganden gjorts med avseende på grammatik, men det är också fullt möjligt att komma längre.

I framtida upplagor av SAOL kan man tänka sig en utvidgning av den grammatiska informationen. Eftersom det troligen är aktuellt att arbeta mot en elektronisk version blir inte indelningen i olika nivåer (som förtext, lemmauppsättning och artikeltext) lika tydlig. Ordbokens åtkomststruktur ser annorlunda ut och strukturplanens hierarki löses upp i viss mån. Dock bör det finnas en användarvägledning för den som söker information om verket och om språket. I den kan man göra en kortfattad genomgång av ordlistans ordklassindelning i förhållande till modern grammatik, och inte stanna vid att bara lyfta fram nyheter gentemot förra upplagan. Vad gäller lemmauppsättningen kan man å ena sidan se till att former som är hänvisningslemman också förses med en grammatisk upplysning, men å andra sidan kanske sökning på böjda former, även regelbundna, automatiskt leder till rätt lemma. I artikeltexten kan man tänka sig en utformning som är ungefär som SAOL:s elektroniska versioner med avseende på böjningsinformationen, men också med tydligare kategorisering av orden:

barn | förbjuden adjektiv, perfekt particip av *barnförbjuda*. Attributiv och predikativ användning: *en barnförbjuden film, filmen är barnförbjuden*

Fullformspresentationen ovan kan också kombineras med en mer schematisk paradigmatavbild. På så vis ges mer grammatisk information om uppslagsordet utan att man för den skull går ifrån ordlistans stipulerade nisch. Ovan nämnda presentationssätt är dock mer platskrävande, så det digitala formatet är en förutsättning för att det ska vara genomförbart.

Det finns också möjligen ett didaktiskt perspektiv. Genom att ge grammatisk information i utanförtexten och grammatiska beteckningar i artikeltexten (eventuellt som tillval i en elektronisk version) kan man också aktualisera grammatik i upplysningssyfte, som en service åt användaren. I vilket fall som helst bör ordlistans utanförtext utformas så att informationen finns där för den som söker den, tillgänglig via länkar eller pop up-fönster.

Troligen har de ganska hårda utrymmesrestriktionerna i pappersupplagorna lett till ett slentrianartat sätt att beskriva uppslagsorden. Här vill jag lyfta fram en fritextkommentar från den användarundersökning av SAOL-appen som gjordes 2015 (Holmer, Hult & Sköldberg 2015).⁷⁹ Under frågan ”Hur tror du att du främst använder SAOL om fem år?” har personen skrivit:

Mer och av fler, när ni bestämmer er för att er kundkrets inte är snustorra sviskon som lärt sig dekryptera era standardiserade förkortningar, som hör det tryckta mediet och 1800-talet till. Ni har idag en app och en webbplats i en mobil enhet eller dator med obegränsat utrymme [...]

Svaret ovan har förkortats något, men personen sätter fingret på att SAOL-redaktionen kan behöva fundera mer på målgruppen nuförtiden, för trots allt ser den antagligen lite annorlunda ut jämfört med tidigare med avseende på kunskap om språkvetenskaplig terminologi och avkodning av det hårdkondenserade ordboksspråket.

Flera av önskemålen ovan är lätta att uppfylla i en elektronisk version, där man kan se till att alla böjningsformer är sökbara och leder till rätt huvudord, och där både förled och efterled är klickbara och leder vidare till respektive uppslagsord. Det är också möjligt att hyperlänka mellan olika strukturplan och olika informationskategorier m.m. Därmed upplöses en stor del av skillnaderna som tidigare har upprätthållits mellan förtext, lemma och artikeltext.

⁷⁹ Just det här citatet finns inte med i den aktuella publikationen.

7.5 Framtida forskning

De undersökningar som har presenterats i uppsatsen visar att det finns goda möjligheter att gå vidare och djupstudera vissa delområden. För ordlistans del skulle man t.ex. kunna utreda avledningar betydligt mer. Verbavledningar kan undersökas med avseende på fler avledningstyper och mer detaljerat i förhållande till de verb (exempelvis) som de är avledda från. Förhållandet mellan fast och löst sammansatta partikelverb och deras participformer skulle kunna studeras mer ingående. Tack vare RO^{hist} skulle man också kunna göra intressanta jämförelser mellan svenska och danska.

Med användarstudier kan man t.ex. undersöka i vilken mån utanförtexten läses och vad användarna i så fall får ut av den, och förstås om hur de uppfattar och använder informationen i artikeltexten. Vill de ha mer information om något som rör grammatik i allmänhet? Vill de veta mer om någon del av ordlistan?

Numera kan speciella statistikverktyg på webben och i appar registrera användarnas navigeringsmönster och sökningar i den digitala produkten. Ett exempel utgörs av ett statistikverktyg från Flurry Analytics (Yahoo! 2016) som har implementerats i SAOL 13-appen. Data från ett sådant verktyg kan exempelvis kombineras med en enkät (t.ex. med en länk från appen i fråga).

Avslutningsvis kan man fundera över den traditionellt utformade ordboken och dess plats i den digitala världen. I föreliggande uppsats står vad som nu får klassas som äldre ordböcker i fokus. De har undersökts dels med klassisk excerpering av exempel, dels genom större sökningar i de digitaliserade versionerna. Frågan om utrymmesekonomi har varit närvarande i samtliga upplagor vilket har inverkat på uppsättningen av lemman och på artikeltexten och lett till ett maximalt kondenserat presentationssätt. När utrymmesrestriktionerna hävs är frågan i stället hur man bäst förvaltar det elektroniska formatets i princip obegränsade informationsutrymme.

Litteratur

Ordböcker, databaser och övriga referensverk

- Afhandling om svenska stafsättet* 1801. I: *Svenska Akademiens Handlingar. Ifrån År 1796*. Första delen. Stockholm.
- BSO = *Bonniers svenska ordbok* 2010. Sjögren P. A., I. Györki och S. Malmström (red.). 10 upplagan. Stockholm: Bonniers.
- Dalin = Dalin, A. F. 1850–53[–55]. *Ordbok öfver svenska språket*. Stockholm.
- Dansk Haandordbog Med den af Kulturministeriet anbefalede retskrivning* 1872. Udarbejdet af Sven Grundtvig. Köpenhamn: C. A. Reitzels Forlag.
- Duden 8 = *Orthographisches Wörterbuch der deutschen Sprache* 1911. 8. Auflage. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Duden 26 = *Die deutsche Rechtschreibung* 2013. 26. Auflage. Berlin: Dudenverlag.
- Gyldendals retskrivningsordbog*. Tillgänglig: <http://gyldendal-uddannelse.dk/ordbog/dansk> (augusti 2016).
- Lexin Svenska ord – med uttal och förklaringar*. 1984. Stockholm: Esselte.
- Lundell, J. A. 1893. *Svensk ordlista med reformstavning ock uttalsbeteckning*. Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Lyttkens, I. A. & F. A. Wulff 1911. *Svensk ordlista med uttalsbeteckning i enlighet med Svenska Akademiens ordbok och med stavning enligt 1906 års cirkulär samt vägledning till riks-språksuttal*. Lund: Gleerups.
- NEO = *Nationalencyklopedins ordbok*. 2000 [1995]. Höganäs: Bra Böcker.
- NLO = *Nordisk Leksikografisk Ordbok* 1997. Bergenholtz, H. I. Cantell, R. Vatvedt Fjeld, D. Gundersen, J. H. Jónsson & B. Svensén (red.). (Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi 4.) Oslo: Universitetsforlaget.

- Nynorsk ordliste* 2012. Hellevik, Alf, Aud Søyland & Margunn Rauset (red.). 11 utg. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Ordförteckning över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. 1916. Stockholm: Norstedts.
- Politikens Retskrivningsordbog* 2013. 7 udgave. Köpenhamn: Politiken.
- RO = *Retskrivningsordbogen* 2012. 4 udgave, 2. oplag. Jervelund, A. Ågerup, J. Schack, J. Norby Jensen & M. Heidemann Andersen (red.). Dansk Sprognaevn. Alinea A/S. Köpenhamn.
- RO^{hist} = Tillgänglig: <http://rohist.dsn.dk/> (augusti 2016).
- Runeberg = Projekt Runeberg. *Svenska Akademiens ordlista*. Tillgänglig: <http://runeberg.org/saol/> (april 2016).
- SAG = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Band 1–4. Stockholm: Norstedts Ordbok i distribution.
- Sahlstedt, Abraham. 1773. *Swensk ordbok*. Stockholm: C. Stolpe.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien* 1898–. Lund: Gleerups. Tillgänglig: www.saob.se.
- SAOL 1 = *Ordlista öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien* 1874. (första tryckningen). Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- SAOL 6 = *Ordlista öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien* 1889. 6 uppl. (första tryckningen). Stockholm: P. A. Norstedt & Söners förlag.
- SAOL 7 = *Ordlista öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien* 1903 [1900]. 7 uppl. (andra tryckningen). Stockholm: P. A. Norstedt & Söners förlag.
- SAOL 8 = *Ordlista över svenska språket utgiven av Svenska Akademien* 1945 [1923]. 8 uppl. (elfte tryckningen). Stockholm: Svenska Bokförlaget P. A. Norstedt & Söner.
- SAOL 9 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* 1964 [1950]. 9 uppl. (tionde tryckningen). Stockholm: Svenska Bokförlaget/Norstedts.
- SAOL 10 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* 1973, 10 uppl. (första tryckningen). Stockholm: P. A. Norstedt & Söners förlag.
- SAOL 11 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* 1991 [1986]. 11 uppl. (sjätte tryckningen). Stockholm: Norstedts förlag.
- SAOL 11. Diskett (3.1-tums). Norstedts.
- SAOL 12 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* 2000 [1998]. 12 uppl. (femte tryckningen). Stockholm: Norstedts Ordbok i distribution.
- SAOL 12. CD-ROM. Norstedts.
- SAOL 13 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* 2011 [2006]. 13 uppl. (femte tryckningen). Stockholm: Norstedts i distribution.
- SAOL 13 som app. Version 1.2.4 för Android, version 1.1.10 för iOS. Stockholm: Isolve & Svenska Akademien.
- SAOL 14 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* 2015. 14 uppl. (första tryckningen). Stockholm: Norstedts i distribution.
- SAOL^{hist} = Tillgänglig: <http://spraakdata.gu.se/saolhist/>

- SAOL Plus = SAOL 13 som CD-ROM. Stockholm: Norstedts i distribution.
- SO = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* 2009. Stockholm: Norstedts.
- Spegel, Haqvin 1712. *Glossarium – Sveo-Gothicum Eller Svensk-Ordbok*. Lund: A. Habereger.
- Språkriktighetsboken* 2005. Utarbetad av Svenska Språknämnden. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.
- Stafsetningarordabókin* 2006. Reykjavík: Íslensk Málnefnd.
- Svensk ordbok* 1986. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Stockholm: Esselte Studium AB.
- Svensk skolordlista* 2004. 4 uppl. Utarbetad av Svenska Akademien och Svenska språknämnden. Stockholm: Norstedts.
- Svenska Skrivregler* 2008. 3 uppl. Språkrådet. Stockholm: Liber.
- Tanum = *Tanums store rettskrivningsordbok* 2015. 10 utgave. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Woordenlijst Nederlandse Taal* 2015. Utrecht: Taalunie/Van Dale.

Övrig litteratur

- Alfvégren, Lars 1984. *Vi gingo och vi gick. Från pluralis till singularis i verbböjningen*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 72.) Arlöv.
- Allén, Sture 1973. Tionde upplagan av Svenska Akademiens ordlista. I: *Språkvård* 4, s. 3–8.
- Allén, Sture 1981. The Lemma-Lexeme Model of the Swedish Lexical Data Base. I: Rieger, Burghard B. (ed.), *Empirical Semantics II*. Bochum, s. 376–387.
- Allén, Sture 1986. Inför tredje seklet. I: Allén, Sture, Bengt Loman & Bengt Sigurd (red.), s. 235–275.
- Allén, Sture, Bengt Loman & Bengt Sigurd (red.) 1986. *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier*. Stockholm.
- Atkins, B. T. Sue & Michael Rundell 2008. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford.
- Bauer, Laurie 2006 [2001]. *Morphological Productivity*. (Cambridge Studies in Linguistics 95.) Cambridge.
- Berg, Sture 2009. Om ordböjning och SAOL Plus. I: Gellerstam, Martin (red.), s. 139–165.
- Berg, Sture, Louise Holmer, Ann-Kristin Hult, Susanne Lindstrand, Christian Sjögreen 2008. Sextiofemårigare? Kring adjektivformer i SAOL Plus. I: Jóhannesson, Kristinn, Hans Landqvist, Aina Lundqvist, Lena Rogström, Emma Sköldberg & Barbro Wallgren Hemlin (red.), *Nog ordat? Festskrift till Sven-Göran Malmgren*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 34.) Göteborg, s. 42–49.

- Berg, Sture & Yvonne Cederholm 2001. Att hålla på formerna. I: Allén, Sture, Sture Berg, Sven-Göran Malmgren, Kerstin Norén & Bo Ralph (red.), *Gällerstam, suffix och ord. Festskrift till Martin Gellerstam den 15 oktober 2001*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 29.) Göteborg, s. 58–69.
- Berg, Sture, Louise Holmer & Ann-Kristin Hult 2008. SAOL Plus – a new Swedish electronic dictionary. I: Bernal, Elisenda & Janet De Cesaris (eds.), *Proceedings of the XIII EURALEX International Congress*. Barcelona, s. 291–296.
- Bergenholtz, Henning 1995. Grammatik i bilingvale ordbøger. I: *LexicoNordica* 2, s. 5–18.
- Bogaards, Paul & Willem A. Van der Kloot 2001. The use of grammatical information in learner's dictionaries. I: *International Journal of Lexicography* 14:2, s. 97–121.
- Bolander, Maria 1974. *De båda senaste upplagorna av Svenska Akademiens ordlista. En jämförelse och något om urskiljbara tendenser i modern svenska*. (Meddelanden från avdelningen för nordiska språk vid Umeå universitet. Nr 9.) Umeå.
- Chan, Alice Y. W. 2011. Cantonese ESL Learners' use of Grammatical Information in a Monolingual Dictionary for Determining the Correct Use of a Target Word. I: *International Journal of Lexicography*, 25:1, s. 68–94.
- Collinder, Björn 1973. Svenska Akademiens ordlista och Skolordlistan. I: Jansson, Valter (red.), *Nusvenska studier* 53. Uppsala, s. 200–205.
- Cop, Margaret 1989. Linguistic and Encyclopedic Information Not Included in the Dictionary Articles. I: Hausmann, Franz Josef et al.(eds.), s. 761–767.
- Cowie, A. P. 1983. On specifying grammar. On specifying grammatical form and function. I: Hartmann, R. R. K. (ed.), *Lexicography: Principles and Practice*. London, s. 99–107.
- Dahl, Östen 2003. *Grammatik*. Andra upplagan. Lund.
- Dansk Sprognævn 2016. Løbende opdatering af RO. Tillgänglig: <https://dsn.dk/retskrivning/om-retskrivningsordbogen/lobende-opdatering-af-ro>. (juli 2016).
- Diderichsen, Philip, Anna Sofie Hartling, Anne Kjærgaard & Anna Kristiansen 2015. I ulige linje fra *Linje* til *linje*. Og andre nedslag i Retskrivningsordbøger gennem historien. I: Duncker, Dorte, Eva Skafte Jensen & Ole Ravnholt (red.), *Rette ord. Festskrift til Sabine Kirschmeier-Andersen i anledning af 60-årsdagen*. (Dansk Sprognævns skrifter 46.) Köpenhamn, s. 97–107.
- Duden 2016. Bibliographisches Institut GmbH. Tillgänglig: http://www.duden.de/ueber_duden/ueber-den-rechtschreibduden (februari 2016).
- Eaker, Birgit, Lennart Larsson & Anki Mattisson (red.), *Nordiska studier i lexicografi* 11. Lund.
- Ellendersen, Jóna 2007. Grammar in dictionaries for special purposes. Cand.ling.merc. (tt) thesis. Aarhus School of Business. Tillgänglig:

- <http://pure.au.dk/portal-asb-student/files/1462/000161028-161028.pdf>.
(april 2016).
- Falk, Cecilia 1995. Lexikalt kasus i svenskan. I: *Arkiv för nordisk filologi* 110, s. 199–226.
- Fillmore, Charles J., Paul Kay & Mary Catherine O'Connor 1988. Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of *Let Alone*. I: *Language* Vol. 64 No. 3, s. 501–538.
- Geeraerts, Dirk 1989. Principles of Monolingual Lexicography. I: Hausmann, Franz Josef et al.(eds.), s. 287–296.
- Gellerstam, Martin 1999. Lexin - lexikon för invandrare. I: *LexicoNordica* 6, s. 3–18.
- Gellerstam, Martin 2002. Norm och bruk i SAOL. I: *LexicoNordica* 9, s. 21–30.
- Gellerstam, Martin (red.) 2009. *SAOL och tidens flykt. Några nedslag i ordlistans historia*. Stockholm.
- Gellerstam, Martin. 2009a. SAOL i många upplagor. I: Gellerstam, Martin (red.), s. 53–83.
- Gellerstam, Martin 2009b. Vad är Svenska Akademiens ordlista? I: Gellerstam, Martin (red.), s. 11–30.
- Goldberg, Adele E. 2013. Constructionist approaches. I: Hoffmann, Thomas, & Graeme Trousdale (red.), *The Oxford Handbook of Construction Grammar*. Oxford & New York, s. 15–31.
- Hannesdóttir, Anna Helga 1998. *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 23.). Göteborg.
- Hannesdóttir, Anna & Bo Ralph 1988. Early dictionaries in Sweden: traditions and influences. I: Hyldgaard-Jensen, Karl & Arne Zettersten (eds.), *Symposium on Lexicography IV. Proceedings of the Fourth International Symposium on Lexicography April 20-22, 1988, University of Copenhagen*. (Lexicographica Series Maior 26.) Tübingen, s. 265–278.
- Hannesdóttir, Anna & Bo Ralph 2010. Explicit och implicit information i tvåspråkig lexikografi. I: Lönnroth, Harry & Kristina Nikula (red.), *Nordiska studier i lexikografi* 10. Tammerfors, s. 150–163.
- Hausmann, Franz Josef, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand & Ladislav Zgusta (eds.) 1989–1991. *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / An International Encyclopedia of Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie* I–III. Berlin/New York.
- Hellberg, Staffan 2006. Blev det lättare att stava efter 1906? I: *Språkvård* 2006:2, s. 17–23.
- Hene, Birgitta 2006. Akademien normerar mer. I: *Språkvård* 2006:3, s. 40–44.
- Herbst, Thomas 1989. Grammar in Dictionaries. I: Tickoo, M. L. (ed.), *Learner's Dictionaries. State of the Art*. (Anthology Series 23.) Singapore, s. 94–111. Tillgänglig: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED342250.pdf>. (april 2016).

- Holm, Pelle 1951. *Nytt och gammalt i Svenska Akademiens ordlista*. (Småskrifter utgivna av nämnden för svensk språkvård 8.) Stockholm.
- Holmer, Louise 2009. *Passiv och perfekt particip i SAOL Plus. En dokumentation av den lexikografiska arbetsprocessen*. (Meddelanden från Institutionen för svenska språket 62.) Göteborg.
- Holmer, Louise 2012. SAOLHist – alla upplagorna av SAOL i en och samma databas. I: Eaker, Birgit, Lennart Larsson & Anki Mattsson (red.), s. 287–295.
- Holmer, Louise, Ann-Kristin Hult & Emma Sköldberg 2015. Spell-checking on the fly? On the use of a Swedish dictionary app. I: Kosem, I., Jakubiček, M., Kallas, J., Krek, S. (eds.), *Electronic lexicography in the 21st century: linking lexical data in the digital age. Proceedings of the eLex 2015 conference, 11-13 August 2015*. Ljubljana/Brighton: Trojina, Institute for Applied Slovene Studies/Lexical Computing Ltd., s. 356–371.
- Holmer, Louise, Sven-Göran Malmgren & Monica von Martens under utg. SAOLhist.se – för allmänt och vetenskapligt bruk. I: *Nordiska studier i lexicografi* 13.
- Hultman, Tor G. 2003. *Svenska Akademiens språklära*. Stockholm.
- af Hällström-Reijonen, Charlotta 2015. Finlandssvenska i SAOL och andra ordböcker. I: *LexicoNordica* 22, s. 99–115.
- Jackson, Howard 1985. Grammar in the Dictionary. I: Ilson, Robert (ed.), *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*. Oxford, s. 53–59.
- Johannisson, Ture 1974. Ordlistans första nio upplagor – en historik. I: Johannisson, Ture & Gösta Mattsson (red.), s. 3–54.
- Johannisson, Ture & Gösta Mattsson (red.) 1974. *Svenska Akademiens ordlista under 100 år*. Stockholm.
- Josefsson, Gunlög 2005. *Ord*. Lund.
- Landberg, Joel 2012. *SAOL och vardagsspråket – bruklighet i sex upplagor från 1900-talet*. Magisteruppsats. Utgiven av Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Larsson, Lennart 2014. En ”mer l. mindre” stor ordbok – om variationerna i SAOB:s omfattning och ambitionsnivå. I: *LexicoNordica* 21, s. 61–79.
- Loman, Bengt 1986. ”En Inrättning, ägnad endast til Språkets förbättring”. I: Allén, Sture, Bengt Loman & Bengt Sigurd (red.), s. 1–141.
- Lundbladh, Carl-Erik 1992. *Handledning till Svenska Akademiens ordbok*. Stockholm.
- Lundbladh, Carl-Erik 1994. Grammatik i SAOB. I: *Språkbruk, grammatik och språkförändring. En festskrift till Ulf Teleman*. Lund, s. 189–198.
- Lundbladh, Carl-Erik 2000. Ord- och ordledsidentifiering i SAOL 12. I: *Språkvård. Tidskrift utgiven av Svenska språknämnden* 1, s. 6–14.

- Lyngfelt, Benjamin 2015. *Grammatik+. Frasstruktur, argumentstruktur och informationsstruktur*. Under arbete. Tillgänglig: http://svenska.gu.se/digitalAssets/1537/1537375_lyngfelt_grammatik_150627.pdf. (april 2016).
- Malmgren, Sven-Göran 1990 (1984). *Adjektiviska funktioner i svenskan*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Malmgren, Sven-Göran 2002. Normering i Svenska Akademiens ordlista 1875–1950: principer och resultat. I: *LexicoNordica* 9, s. 5–20.
- Malmgren, Sven-Göran 2007. SAG som lexikalisk guldgruva: exemplen adjektiv/particip. I: Milles, Karin & Anna Vogel (red.), *Språkets roll och räckvidd. Festskrift till Staffan Hellberg den 18 februari 2007*. (Stockholm studies in Scandinavian Philology 42.), s.179–185.
- Malmgren, Sven-Göran 2009. Tre viktiga språkförändringar speglade i SAOL. I: Gellerstam, Martin (red.), s. 119–137.
- Malmgren, Sven-Göran 2015. När SAOB-chefen var SAOL-redaktör. I: Eaker, Birgit, Birgitta Hedbäck, Lennart Larsson, Pär Nilsson & Christina Persson (red.), *Ord och gärning. Festskrift till Anki Mattisson 31 augusti 2015*. Stockholm, s. 97–104.
- Malmgren, Sven-Göran & Maria Toporowska Gronostaj 2009. Valensbeskrivning i svenska ordböcker – och några andra. I: *LexicoNordica* 16, s. 181–196.
- Martola, Nina 2007. Den trettonde upplagan av SAOL. I: *LexicoNordica* 14, s. 245–266.
- Martola, Nina 2008. SAOL Plus – SAOL 13 på cd-rom. I: *LexicoNordica* 15, s. 261–278.
- Mattsson, Gösta 1974. Ordlistans tionde upplaga. Riktlinjer och kommentarer. I: Johannisson, Ture & Gösta Mattsson (red.), s. 57–116.
- Mugdan, Joachim 1989a. Grammar in Dictionaries of Languages for Special Purposes (LSP). I: *Hermes 3. Journal of Language and Communication In Business*, s. 125–142.
- Mugdan, Joachim 1989b. Information on Inflectional morphology in the General Monolingual Dictionary. I: Hausmann, Franz Josef et al. (eds.), s. 518–525.
- Nikula, Kristina 2010. Från normativ hållning till politisk korrekthet? SAOL och normen under ett drygt sekel. I: Lönnroth, Harry & Kristina Nikula (red.), *Nordiska studier i lexikografi* 10, s.400–416.
- Nilsson, Pär 2012. Språkteoriens avtryck i SAOB. I: Eaker, Birgit, Lennart Larsson & Anki Mattisson (red.), s. 479–487.
- Ralph, Bo 2009. När ordboken blev en ordlista. I: Gellerstam, Martin (red.), s. 31–52.
- Retsinformation 2016. Lov om dansk retskrivning. Tillgänglig: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=84769> (juli 2016).
- Reuter, Mikael 1999. SAOL 12. I: *LexicoNordica* 6, s. 211–226.

- Rosqvist, Bodil 2014. *Hårt arbete och sträng vila. Svenska kollokationer i lexikografisk och lexikologisk belysning*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 40.) Göteborg.
- Santesson, Lillemor 2000. Leopolds förteckning över främmande ord. I: *Språk och Stil* 10. (ny följd), s. 81–128.
- Sigurd, Bengt 1986. Ordboken, ordlistan och några andra av Svenska Akademiens språkliga insatser under 1900-talet. I: Allén, Sture, Bengt Loman & Bengt Sigurd (red.), s. 143–231.
- Språk och folkminnen 2016. Tillgänglig: <http://www.sprakochfolkminnen.se/om-oss/verksamhet/historik.html> (juli 2016).
- Ståhle, Carl Ivar 1970. Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning. I: *Sprog i Norden*, s. 5–36.
- Svensén, Bo 2004. *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. 2:a uppl. Stockholm.
- Svensén, Bo 2009. *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge.
- Taalunie 2016. Language and language tools. Tillgänglig: <http://taalunie.org/language-and-language-tools> (juli 2016).
- Tarp, Sven 2006. *Leksikografien i gränslandet mellan viden och icke-viden. Generell leksikografisk teori med särskilt henblick på lörnerleksikografi*. Århus. Center for leksikografi. 1-2.
- Toporowska Gronostaj, Maria 1996. *Integrerad valensbeskrivning. Mot ett formaliserat verbvalenslexikon*. Göteborgs universitet. Inst. för svenska språket.
- Vikør, Lars 2009. Lexicography and language planning in Scandinavia and the Netherlands. I: Nielsen, Sandro & Sven Tarp (eds.), *Lexicography in the 21st Century*. Amsterdam/Philadelphia, s. 123–143.
- Vikør, Lars 2010. Rettskrivingsordbøker som normeringsreiskapar i Norden. I: Andersson, Lars-Gunnar, Olle Josephson, Inger Lindberg & Mats Thelander (red.), *Språkvård och språkpålitik. Svenska språknämndens forskningskonferens i Saltjöbaden 2008*. (Småskrift utarbetad av Språkrådet 2010). Stockholm, s. 304–322.
- Wachal, Robert 1994. The Dictionary as Grammarian: Part-of-Speech Definitions and Labels. I: *Dictionaries. Journal of the Dictionary Society of North America*, 15, s. 159–170.
- Wellander, Erik 1973 [1939]. *Riktig svenska*. 4. uppl. Stockholm.
- Wendt, Bo-A. 2002. Prepositionernas grammatik i SAOB. I: Mattisson, Anki, Per Stille, Gunilla Swietlicki & Bo-A. Wendt (red.), *Alla ord är lika roliga. Festskrift till Lars Svensson 28 februari 2002*. Stockholm, s. 181–192.
- Westman, Margareta 1998. Svenska Akademiens ordlista. I: *Språkvård* 1998:4, s. 11–14.
- Yahoo! 2016. Flurry Analytics. Tillgänglig: <https://developer.yahoo.com/analytics/> (augusti 2016).

- Yallop, Colin 1996. Grammatical Information in Dictionaries. How Categorical should it be? I: Gellerstam, Martin, Jerker Järborg, Sven-Göran Malmgren, Kerstin Norén, Lena Rogström & Catarina Röjder Pappmehl (red.), *Euralex '96 Proceedings*. Göteborg, s. 507–511.
- Zgusta, Ladislav 1971. *Manual of Lexicography*. (Series Maior 39.) Prag/Paris.
- Zgusta, Ladislav 1989. The Influence of Scripts and Morphological Language Types on the Structure of Dictionaries. I: Hausmann, Franz Josef et al. (eds.), s. 296–305.

Efterord

Ett ytterligt stort tack riktas härmed till alla som på något sätt har bidragit med råd, synpunkter och kommentarer i anknytning till denna licentiatuppsats. Tack!

Framför allt vill jag förstas tacka mina handledare. Huvudhandledare har varit docent Emma Sköldberg som med stort engagemang, handfasta förslag på infallsvinklar och med en mycket god kännedom om det lexikografiska hantverket och den lexikologiska forskningen alltid har något konkret att säga. Biträdande handledare har varit professor Benjamin Lyngfelt som har kommit med ifrågasättanden av logisk karaktär så att tankearbetet (mitt) har kunnat inriktas mer mot det väsentligt grammatiska och mindre mot lexikografiska kuriositeter. Stort tack till er båda!

Utan finansiering är det svårt att klara sig. Jag vill naturligtvis tacka min ekonomiska välgörarinna, Svenska Akademien, som har finansierat min licentiatutbildning.

Ett grupptack går till tidigare och nuvarande kolleger vid Lexikaliska institutet, liksom alla övriga kolleger vid institutionen. Ett extra tack går till Daniel Berg och Martin Gellerstam som en gång i tiden engagerade mig i ordboksarbetet. Tack!

Systemutvecklare Monica von Martens har vid behov raskt plockat fram alla möjliga uppgifter som har med det äldre materialet att göra. Även Christian Sjögreen, systemutvecklare, har tjänstvilligt svarat på olika frågor om databaserna och de tidigare elektroniska versionerna av SAOL. Tack!

Specialtack går till Sture Berg och Sven-Göran Malmgren för roliga arbetsstunder, kloka kommentarer och synpunkter och särskilt för språkliga och innehållsmässiga påpekanden i ett sent skede av skrivandet. Elisabet Engdahl och Roger Källström tackas härmed också för allmän uppmuntran i ett tidigt skede av arbetet!

Uppgifter om antal sålda exemplar av SAOL har lämnats av Håkan Nygren, tidigare chef för Norstedts ordbok, samt Madeleine Engström Broberg och Carina Lindqvist vid Svenska Akademien. Stort tack!

Sven Lindström och Linda Sjöström ser till doktorandernas bästa när det gäller skriftproduktion och administrativa teknikaliteter. Tack för ert engagemang!

Sölve Ohlander har granskat uppsatsens engelska abstract och förbättrat språket betydligt. Tack!

Det finns också en speciell grupp, föränderlig och ständig, som verkligen förtjänar ett extra stort tack, och det är förstas doktorandkollegiet i allra vidaste bemärkelse. Tidigare och senare doktorandkolleger tackas härmed varmt! Ett särskilt stort tack till Anki Hult, Kristian Blensenius, Ricky LaBontee, Malin Sandberg, Filipa Lindahl och Marie Rydenvald för extra pepp och stöttning i slutfasen av skrivandet. Tack!

Tack också till alla vänner utanför institutionen som har engagerat sig på olika sätt. Härmed tackas särskilt Ann-Sofie Andersson, Hanna Andersson, Anna Genell, Emma Nordlund, Stina Otterberg och Fredrik Wenander. Tack!

Slutligen några tacksamhetens ord till mina nära och kära – min mamma Erna Holmer har korrekturläst en hel del text och därtill förtjänstfullt underhållit sina barnbarn. Min käre make Henrik Rydberg fungerar ständigt som inspiration till allt arbete och har med avseende på texten fått mig att öka precisionen och stryka fluff och lull. Våra barn Erik och Emil inspirerar genom sin ousinliga energi och entusiasm inför allt, inte minst ord och kreativa formuleringar. Tack familjen!

Mölndal, september 2016